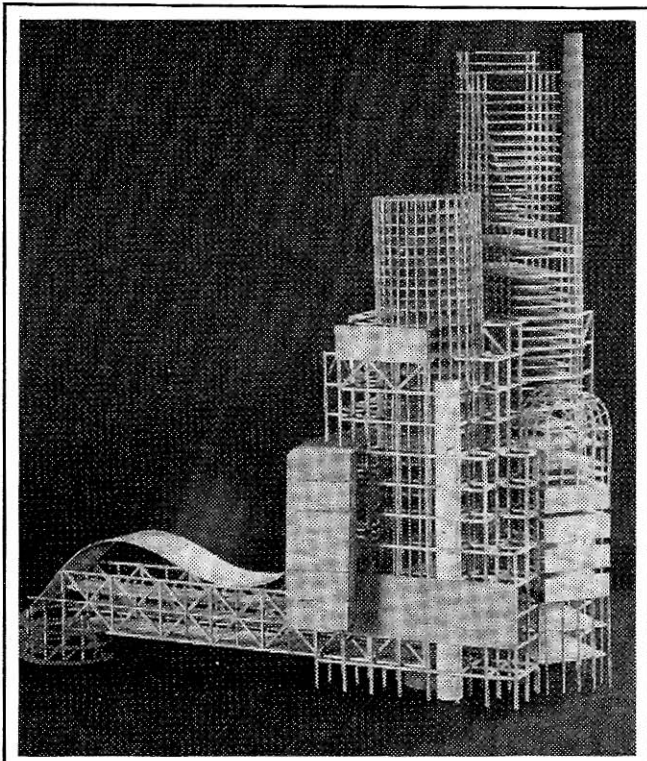

ORSZÁGÉPÍTŐ

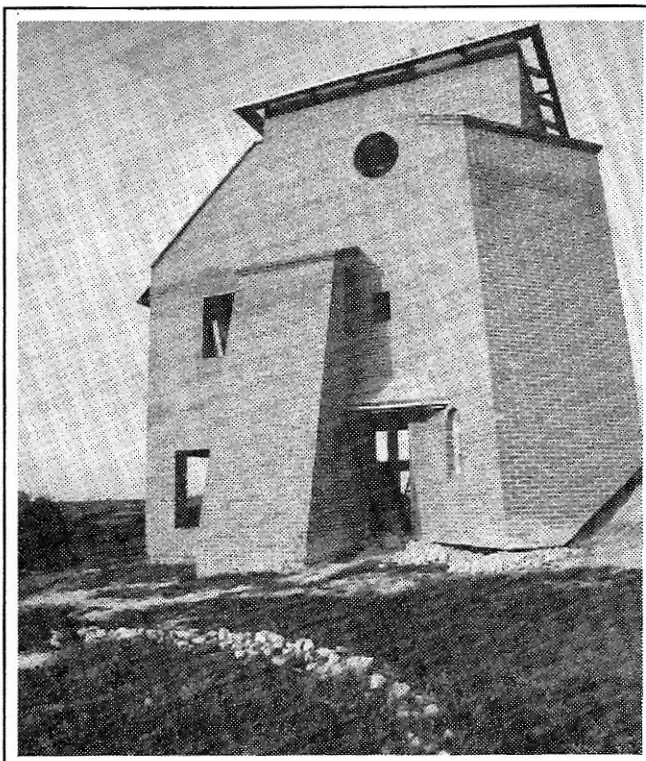
Építészet Környezet Társadalom
A Kós Károly Egyesülés
negyedéves folyóirata

92/1

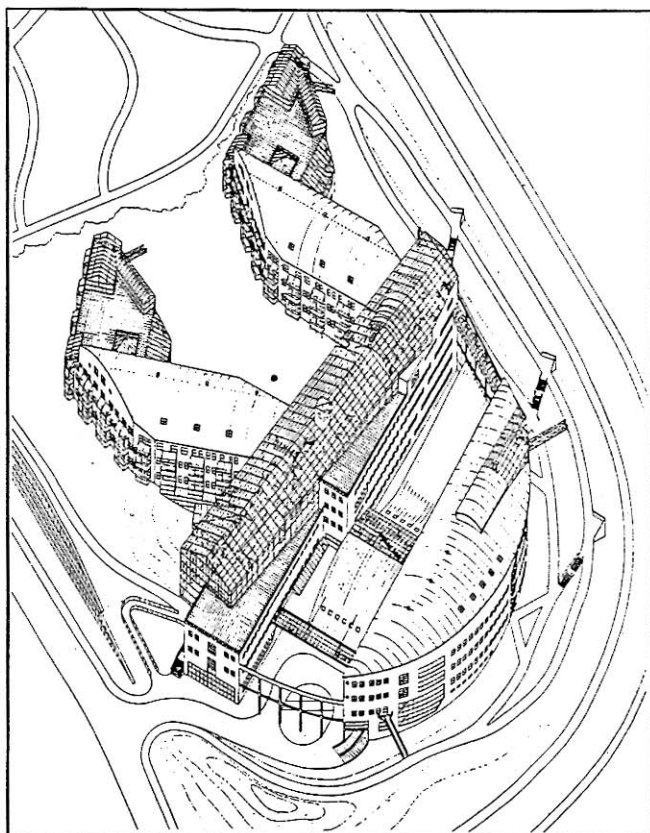

Alekszandr Szohutskij: kereskedelmi központ, Moszkva 1990

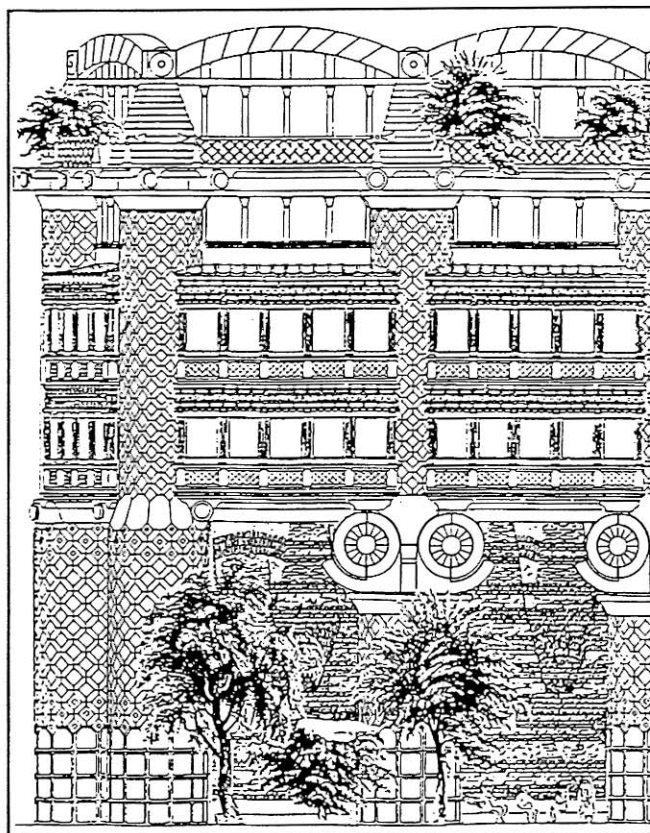

Dom i Miasto '84: Podgórz (Lengyelország) családi Ház

BESZÁMOLÓK A VELENCEI BIENNÁLÉRÓL A 13. OLDALON

Jan Linek, Vlado Milunic, Jiří Sezemsky, Vera Dubská: kórház, Prága 1990

John Outram: irodaház, London 1989

ORSZÁGÉPÍTŐ

2	Az AXIS Építésziroda terveiből, Nagy Tamás, Salamin Ferenc és Vincze László építészek beszélgetése
13	Az V. velencei építészeti biennálé. Részletek D. Bartetzka, M. Binney, M. Damont, Szegő Gy. írásaiból, képek a kiállítás katalógusából
18	A járnai építészeti találkozó (1992. július) programja
19	Nagy Emilné, dr Göllner Mária A magyar ósvallás és a kereszténység a magyar népmese tükrében
28	Tóth Csaba Kigyó a keresztben (A keresztrefeszítés alkímiája)
36	Molnár Géza Az ártéri gazdálkodás – a Kárpát medencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja (IV. rész) A korai vízrendezések eredetének kérdései
46	Pap Gábor Fényhimnusz – Kappadókia barlangszentélyeiben
52	Józsefváros II. Ertsey Attila beszélgetése Kónya Károllyal
55	Ferkai András Az Úttörőnek vége?
56	Közösségfejlesztés – Közösségfejlesztők (részletek a Közösségfejlesztők Egyesületének dokumentumaiból)
59	Müller Krisztina Csenger, Hősök tere parképítési terve
60	Megjelent az első „Waldorf levél” (Guttman Angéla: Beköszöntő és Anette Stroteich: Miért szeretek Magyarországon lenni?)
61	Gerle János beszélgetése Benkó Samuval Kós Károlyról és az Erdélyi Múzeum-Egyesületről
	A Kós Károly Egyesülés vándoriskolájának idei pályázati felhívása

Ezévi számaink a Művelődési Minisztérium támogatásával jelennek meg

ORSZÁGÉPÍTŐ. A Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Kós Károly Egyesülés, 7400 Kaposvár, Dózsa György utca 21. Felelős kiadó: Kampis Miklós. Szerkesztőség: MAKONA Építésziroda, 1037 Budapest, Zay utca 1-3. Szerkesztő: Gerle János. E számunk munkatársai: Nagy Tamás, Salamin Ferenc, Tusnády Zsolt

A borítón az AXIS Építésziroda tervezőinek – Nagy Tamásnak, Salamin Ferencnek és Vincze Lászlónak – a vázlatai láthatók

Gondozza:
az i&i Kulturális Informatikai és Innovációs KFT, 1011 Budapest, Corvin tér 8.

Előfizethető az i&i KFT címére befizetett rózsaszín postautalványon a kért számok megjelölésével, számonként 100 Forintért.

Készült a tatabányai Radír Kft. nyomdájában

AXIS

ÉPÍTÉSZIRODA KFT.
1037 BUDAPEST, ZAY U. 3.
TELEFON: 168-6060:191

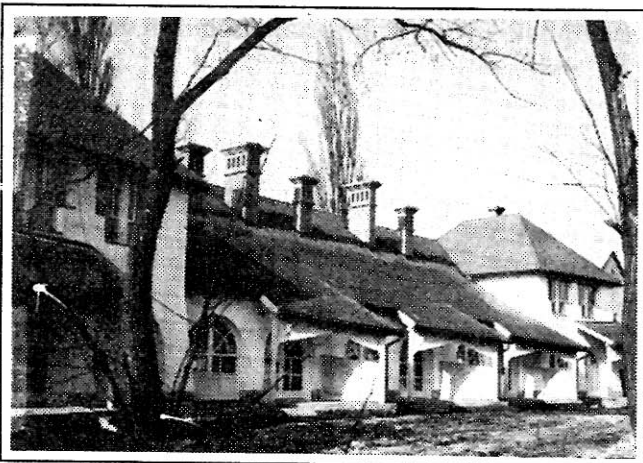
Az alábbi beszélgetés 1992. február 5-én zajlott le Budapesten az AXIS Építész Iroda három alapító tagja, Nagy Tamás, Salamin Ferenc és Vincze László részvételével.

Nagy Tamás: – Makovecz Imre mellett dolgozva, órá figyelve megtanulhattuk, hogy az építészeiről nem beszélni, azt csinálni kell. A legtöbb vele készült interjúban, de még szakmai közönségnek szánt előadásaiiban is az építészet ritkán jut főszerpéhez, a hangsúly történelmünkön, ember – család – haza kapcsolatán, nemzeti és egyetemes sorskérdéseken van. Nekem most az a gondolatom támadt, hogy veletek egy építészeti beszélgetést provokáljak. Makovecz mellett indult pályátok, természetes módon az ő építészeti felfogása jelentette a fő kiindulást számotokra, de azért érdekelne, hogy rajta kívül milyen más forrásokra támaszkodtatok?

Salamin Ferenc: – Nem tudom, hogy tudunk-e erre válaszolni, én úgy érzem, hogy kevésbé vagyok tudatos építész, főleg korábban inkább ösztönös voltam. Ösztönök voltak ezek a házak. Ami egyetemistaként fantasztikus hatást tett rám, az a két Shelter könyv. (*A „spontán” építészet történeti és nemzetközi példáit feldolgozó amerikai kiadványok – szerk.*) Csodáltam már akkor is Dévényit, Turányit, vagy akár téged is. Nagyon figyeltük Rossit, a Krieket, később Makovecz, Kós Károly, Lechner vált fontossá.

Nagy Tamás: – És a nagy organikusok, mint Wright, vagy Bruce Goff nem izgattak titeket?

Salamin Ferenc: – Szerintem mi még keveset tudtunk róluk, most visszatekintve úgy érzem, az egyetemen építészeiről, építészeiről nem nagyon volt szó. Wright például engem akkor annyira nem fogott meg. Most már kezdem szeretni a házait. Korábban inkább a róla szóló történeteket szerettem. Asmusennek a házai például sokkal jobban megragadtak.

Salamin Ferenc: orvoslakások, Szerencs 1989-92

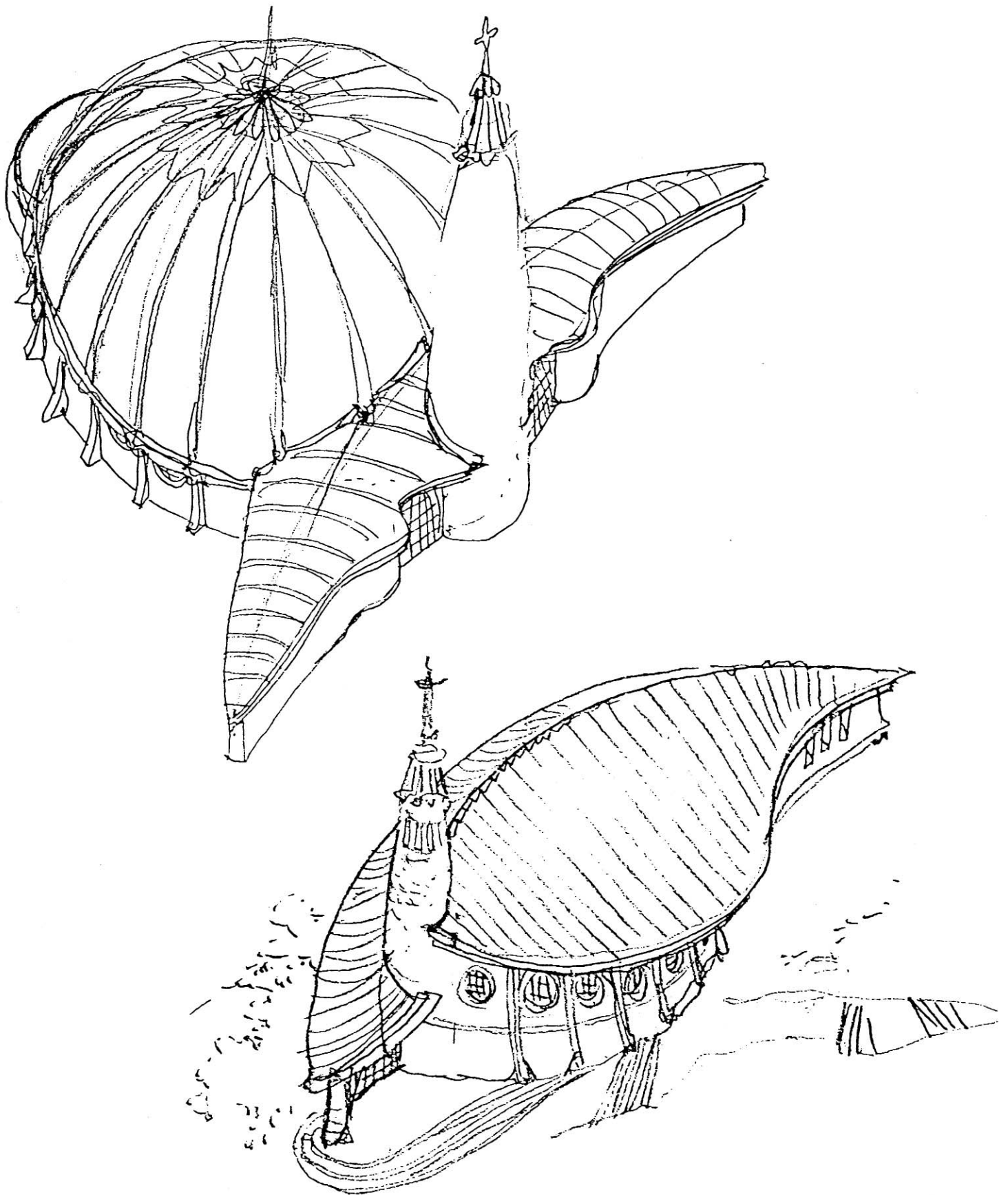
Vincze László: – Biztos vagyok benne, hogy nekem nincsenek olyan képességeim, hogy tudatosan megválasztom és kijelölöm a stílust, vagy az „építészetet”, amit követni próbálok. Amennyiben az Imre építésze a minősítő és a legfontosabb, amennyiben nem csak építészetet értek ezen, hanem értem a generális rálátást a világra, társadalomra, a magánéletünkre. Imre mellett a szakmagyakorlásnak és a gondolkodásnak azonban vannak csapdái. Vajon az ember ki tud-e bújni abból az örvényből, amit a formák megértés nélküli adaptációja, vagy interpretálása kínál, nyújt nekünk. Mert ez a csapda és ebbe a csapdába elég sokan beleesnek. A modern építészetnek, a két háború közötti modern építészetnek megvan egy olyan ikonográfiája, amit hogyha ismerünk, annak ismeretében el lehet dönteni, melyek a kimagasló, és melyek annak a stílusnak vagy annak a kornak, azt lehet mondani, a tömegtermékei. Ugyanezt meg lehet tenni a szerves építészetrel is.

Nagy Tamás: – Azt akarod mondani, hogy egyetlen mércé a minőség?

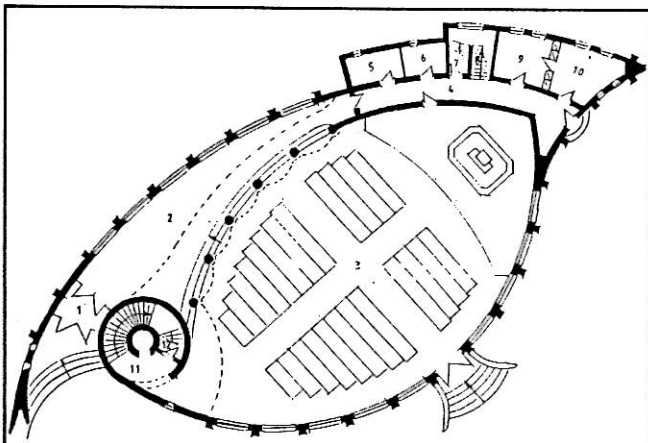
Vincze László: – A minőség és autentikusság. Nyilván ezt jobban ki kellene fejteni. Eljünk egy hasonlattal: úgy érzem, hogy Makovecz mellett meg lehet tanulni a nyelvet és a szókincset. De egyáltalán nem biztos, hogy ebből „irodalmi értékű” munka áll össze.

Nagy Tamás: – Na most itt még két különböző dolog van. Ha valami nem minőség, akkor mindegy, hogy organikus vagy modern vagy posztmodern, azt nem lehet értékelni. Amit mondtál, abban az lep meg, hogy szerinted azonos minőségi szint esetén a dolgok nem összevetethetők. Ha jól értettelek. Mondjuk, szemedben ugyanazt az értéket képviseli egy jó modern és egy jó organikus épület. Tulajdonképpen az »organikus« szót nem szeretem, van már egy történeti tapadása, a »szerves« az jobb szó nekem. Számomra evidens, hogy a szerves gondolkodás hiánya az oka annak, hogy a világ ilyen nagy bajba került. Nekem Tschumi, vagy akármelyik dekonstruktivista high-tech csodái annak a világnak az elválaszthatatlan tartozékai, mely a hadiiparból, a túltermelésből, a természet kizsákmányolásából lett igen gazdag. Szóval, amit én szeretnék csinálni, az egy másik irányba mutat és ezt az irányt tartom a legfontosabbnak. És remélhetően egyre több olyan minőségű ház születik, mely hitelesíti ezt a vonalat.

Vincze László: – Nem lehet állítani, hogy csak a szerves gondolkodás az egyetlen szellemi minőség! Most példának okáért azt mondom – neveket nem tudok említeni – Grazban van egy olyan épület, amire első blikkre azt mondom, hogy ez egy fantasztikus, ügyes átmosás a dekonstruktivista és a szerves formai jegyek között. A dekonstruktivista mű azért nem nyer meg, mert számomra nem izgalmas, valójában technikai bravúr. És ezt értem a minőség, és egyedül a technológiai minőség, a műszaki-esztétikai minőség bravúrnak. Egy festmény sem attól minőségű, hogy holland vagy magyar festéket

Vinze László: Jézus Szive római katolikus templom vázlatlatterve, Oroszlány, alternatív tömegvázlatok, 1991

Vincze László: Jézus Szíve r.kat. templom vázlattevé, 1991

használ hozzá az ember, vagy milyen keretbe foglalja azt, hanem, – rossz kifejezéssel – hogy milyen a szoftverje. **Nagy Tamás:** – Mondanál egy példát az élő építészet köréből?

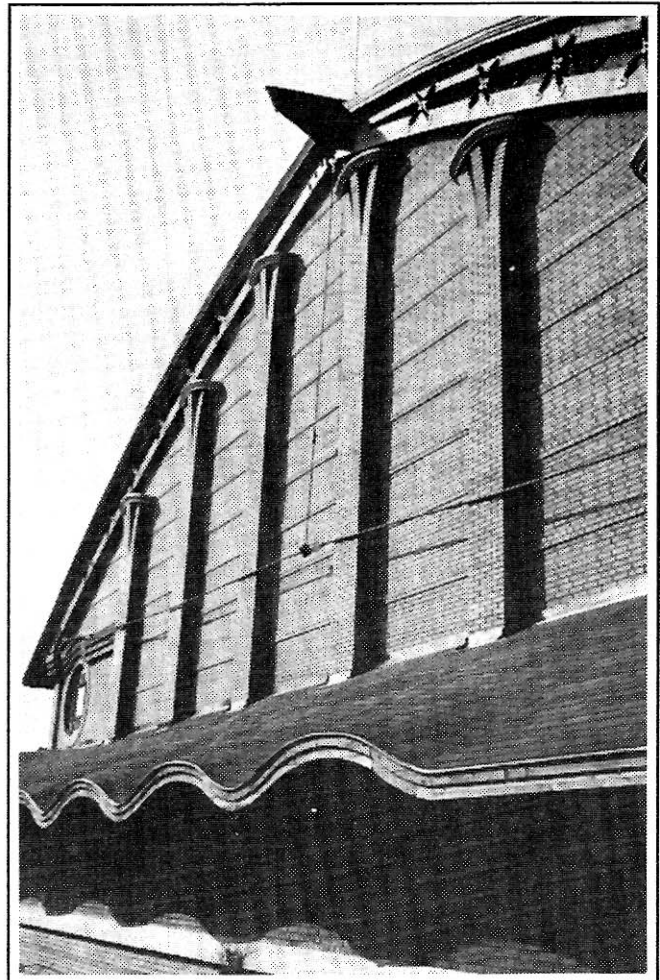
Vincze László: – Például Santiago Calatrava. De ahogy Calatrava készíti az elötétőit, hídjait meg házait, az igazán autentikus, strukturájában átgondolt, egyszóval teljes. A tárgyak, Calatrava tárgyai ennél fogva organikusak. Részleteiben magas színvonalon kitalált, pontosabban természeti, anatómiai tényekből újramodellezett lények. Melyhez még plusz hozzáadódik egy finomra csiszolt – tehát szellemes – műszaki, technikai leleményesség. Az építészet csak ritkán lehet konceptuális! Ezt nem engedheti meg magának. Így azt gondolom, hogy nem hiányozhat a szellemi rendező erők mellől a nagyon konkrét építészeti leleményesség, „materiális” választékosság.

Nagy Tamás: – Amikor példaképek, források felől kérdeztelek, egyikőtök sem említette a magyar népi építészetet. Nekem ez nagyon fontos támasz. Salaminnál észrevehetően látszik egy ilyen vonzás, Laci, nálad kevésbé. Tudnátok erről valamit mondani?

Vincze László: – Azt kérdezed, hogy mondjuk a csengeri sportcsarnokban mennyire van ez jelen...

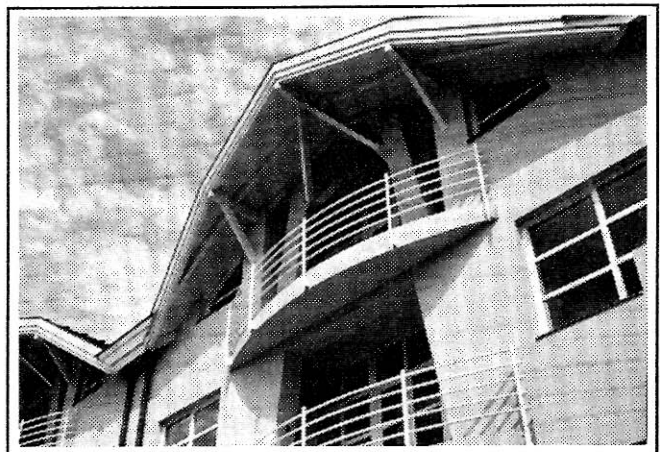
Nagy Tamás: – Hadd mondjak valamit, mielőtt folytatod. Csak azért, mert pont ott beszélünk erről. Emlékszel arra, amikor ott volunk Csengeren megnézni a házat, akkor jártam először ott és nagyon megdöbbenett az a kép, ami ott fogadott. Ha egy ház olyan szintet üt meg, ami önmagában igazolja saját magát, akkor nem érdekes, hogy igazodik-e a környezethez, vagy sem. Lehet egy UFO is és akkor is úgy érzed, hogy helyén van a dolog. És vannak olyan esetek, amikor fontosabb a helyi értékekhez való kötődés, igazodás, arány és lépték. A

sportcsarnok nekem az első kategóriába esik, úgyhogy ez a példa nem a legjobb arra, amit kérdezni akarok. De pl. ott vannak a gyöngyösi házak – ugyanarra a feladatra két eléggé eltérő választ adtak.

Vincze László: sportcsarnok, Csenger (tervek: ORSZÁGÉPÍTŐ 91/3) 1989-91

Salamin Ferenc: – Persze. Számomra nagyon nagy mester Kós, de megmondom őszintén, hogy róla nem tudtunk addig semmit, amíg nem csináltuk azt a köny-

Vincze László: szolgálati lakások, Gyöngyös 1987-90

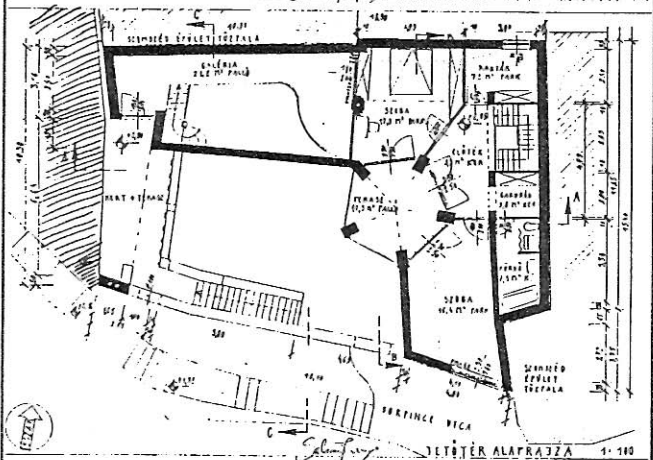
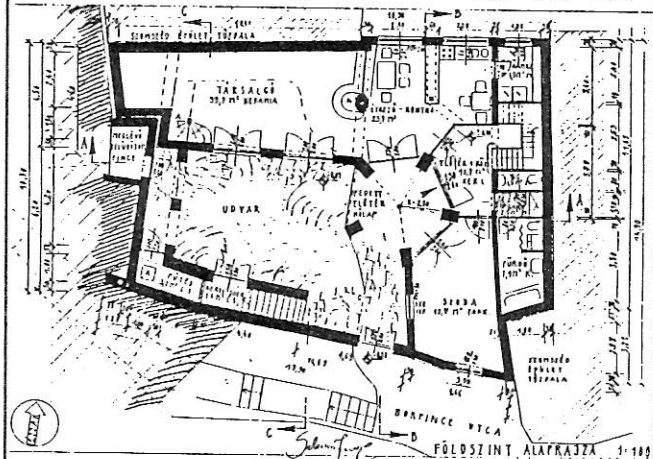
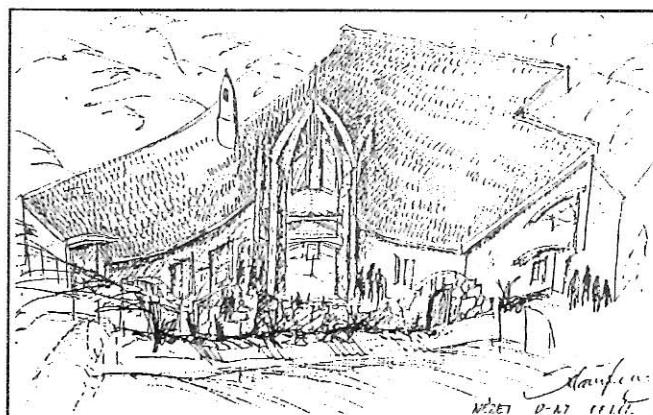
vet (Kós Károly emlékkönyv 1883-1983. Bercsényi 28-30 kiadása – szerk.). Az ő válasza a népire az egyik alapvető dolog számomra. A népi építészettel kapcsolatban, ami rávilágít az egésznek a lényegére, azt szerintem

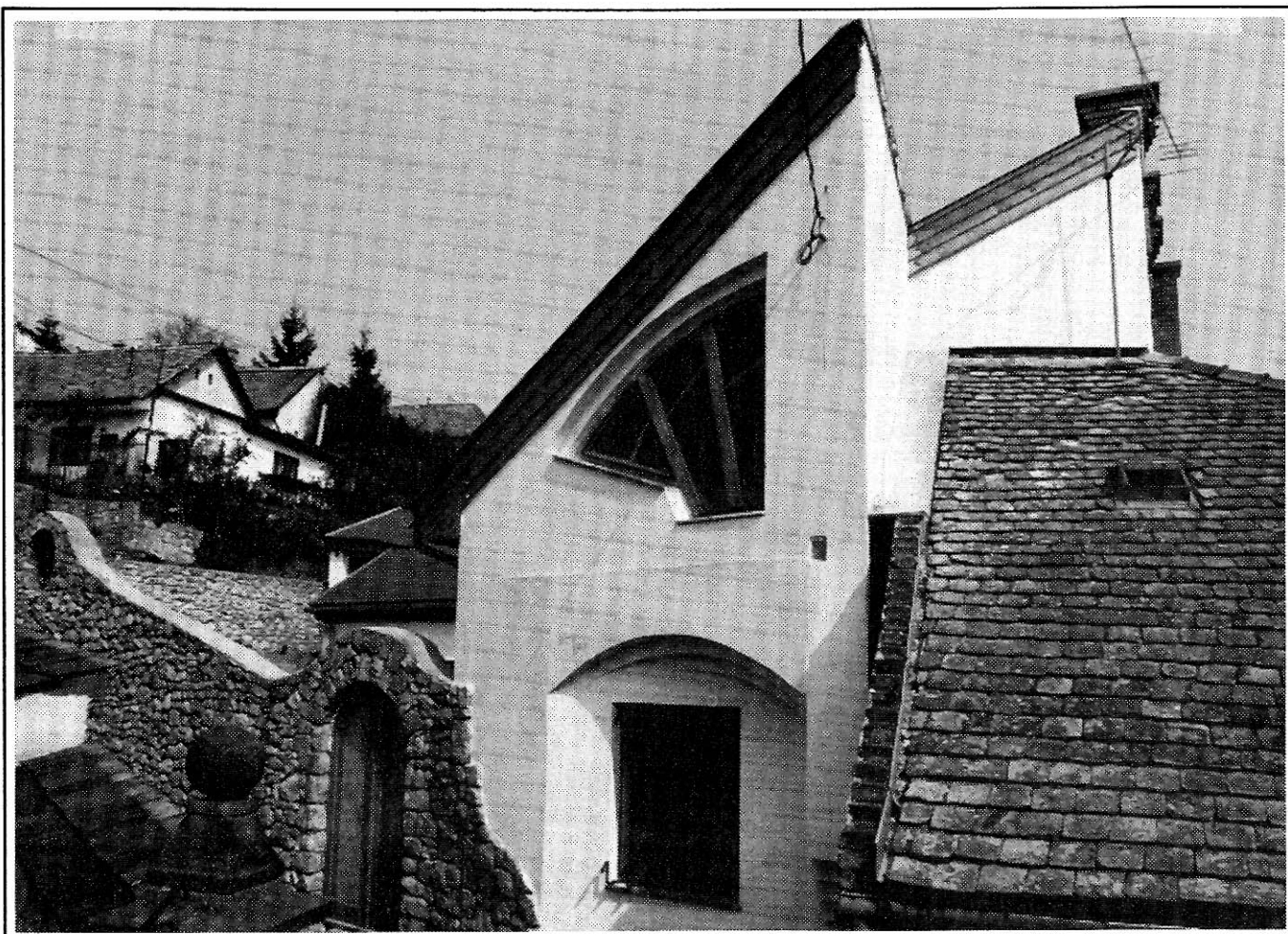
Salamin Ferenc: szolgálati lakások, Gyöngyös 1987-90

Makovecztől meg lehet tanulni. Ma nincs meg már az a népi építészet, de ha visszamegyünk 50-100 évet, vagy többet, akkor találunk valamit. Ez a valami, akkor automatikusan ismétlődött nemzedékeken keresztül, amit kisebb-nagyobb hatások befolyásoltak, de azt lehet mondani, hogy egy olyan tudást másoltak – kételkedés nélkül – amiről gyakran már nem is tudták, hogy mi az. Ez a tudás visszamegy nagyon messzire a múltba, olyan mély rétegekbe, amikor egy ősi világról és a világmindenség összefüggéseiről alkotott tudásnak a része volt. És ha bármely népnél leásol, akkor ugyanazt az őstudást találod, amely a kozmosszal, a világmindenséggel, az abba illeszkedő természettel, és minden legkisebb apró résztvevővel való azonosságról, egylényegűségről szól. Tehát egy fa, a Mari néni és a csillagok mind ugyanabba a rendbe tartoznak. És ez a lényege a népi építészetnek, hogy a tükör a tisztaszobában, a kémény alakja, a ház helye a telken, a minták a himzett párnán, a disznóvágás ideje és módja stb. azonos világrendbe tartoznak, mindenben az ősi tudás tükröződik.

Ezen kívül minden épületnél, szerintem, az adott helyszínhez kell alkalmazkodni, vagy arra választ adni, és hogy ennek a formai része mennyire jön elő, az minden esetben más. Olyan színvonalra emelkedni, mint mondjuk a Kósék, az nagyon nehéz. Hogy akármilyen léptékben vissza lehessen adni valaminek a hangulatát, tehát,

Salamin Ferenc: Nagy-ház, Szentendre 1989-91

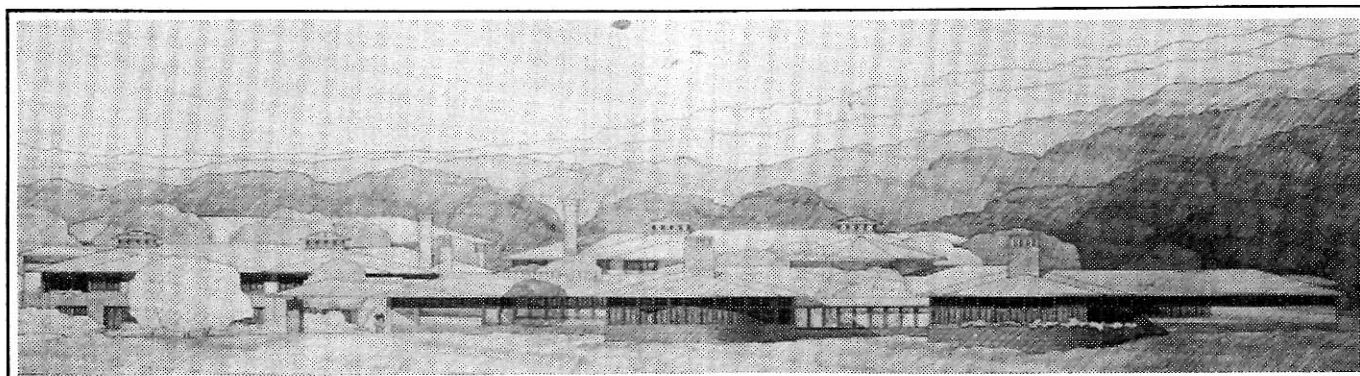
Salamin Ferenc: Nagy-ház, Szentesre 1989-91

hogy a kis háztól a parlament léptékéig is meg lehessen formálni egy házat hasonló érzésvilágban, ez már egy olyan építészeti tudást kíván, amit az ember 80 éves korában sem ér el talán.

Vincze László: – Tamás, például te, aki Közép-Európából érkezted oda, hogyan tudtad használni ezt az útravalót, amikor Amerikában dolgoztál?

Nagy Tamás: – Hát, itt relatív eredményekről lehet beszámolni. Arról már meséltem milyen kötöttségekkel dolgozik egy alkalmazott építész odaát. Szóval két esetben sikerült elérni, hogy rutinosan odavágott üvegdobozok helyett egy, az amerikai préri-építészeti

gyökereihez visszavezető megoldást fogadjon el a megbízó, és hát persze a saját irodám. Mindkét esetben szinte érintetlen természeti környezetbe kellett nagyléptékű irodaházakat letenni. Pavilonos, magastetős, széles csüngőereszes házakat rajzoltam. Kicsit meglepődtek a kollégák. New Yorkban akkortájt ugyanis a dekonstruktivisták vívtak nagy csatát a posztmodernekkel, organikus építészetről még az apróbetűs hírekben sem lehetett olvasni. F. L. Wright a történelem része lett az amerikaiaknak. Szóval elfogadták, az egyik meg is épült, egy gyögyszerkutató intézet központi épülete.

Nagy Tamás: AIG konferenciaközpont terve, Brewster (USA) 1988

De térjünk vissza Makoveczhez. Bizonyos elemeket, fogásokat mindnyájan kölcsönveszünk tőle. Ez normális, azt hiszem, pláne, ha kezdő és fiatal az ember. De a ti esetekben van néhány dolog, aminek még csak véletlenül sem látni a nyomát. Van-e ebben valami tudatos? Mi ennek az oka? Ilyen például a félgömbkupola – azt hiszem, soha nem rajzoltatok ilyet, – vagy például Imrénél nagyon gyakran lefut a tető a földre, a ház úgy nő ki a földből.

Salamín Ferenc: – Ha egészen konkrétan akarok válaszolni, akkor nekem a kupolával semmi bajom nincs, egyszerűen még nem volt ilyen alkalom. Nagyon erősnek érzem és azt tényleg csak akkor alkalmaznám, ha a ház adott részének nagyon erősnek kell lenni. Az, hogy a földből nő ki a ház, az szintén egy nagyon erősen makoveczi dolog, azt csak nagyon óvatosan használnám. Az ágasfát pedig valószínűleg soha.

Vincze László: – Vannak premisszái annak, hogy mit szabad és mit nem. Egy házban abszolút lehetősége van annak, hogy bizonyos allegóriákba vagy metaforákba rejtjük az idézetet. Ha ez sikerül, akkor azt mondom, hogy tökéletesen meg tudtad ragadni pl. az ágasfát, és úgy kerül a házba, hogy nem csupán rutin makonás adaptáció, hanem arra szolgál, hogy a te eredeti ötletedben esetleg egy újabb réteget jelentsen. Ez feltételez egy igen finom, s azt mondom, kicsit elit magatartást. Mert ehhez beavatottnak kell lenni. Ezeket olvasni tudni kell. El tudok képzelni egy olyan házat, amelyik Makovecz, Csete, Reimholz vagy akár Finta »szavakat« gyűjt össze

és ezekből nem kollázst készít, hanem saját invenciókkal ragozza ezeket. Ez az irodalomban megint megvan. Karinthy remek „Így irtok ti”-je csak abban az esetben érthető, hogyha elég tájékozott vagy a magyar irodalomban. Salaminnak abban van igaza, hogy disztigválni kell, bizonyos alázattal kell hozzányúlni az ágasfához, a földfeltöltéshez. Mert ezek – hogyha egyéb magyarázata és jelentősége nincs – disszonánsan csengenek.

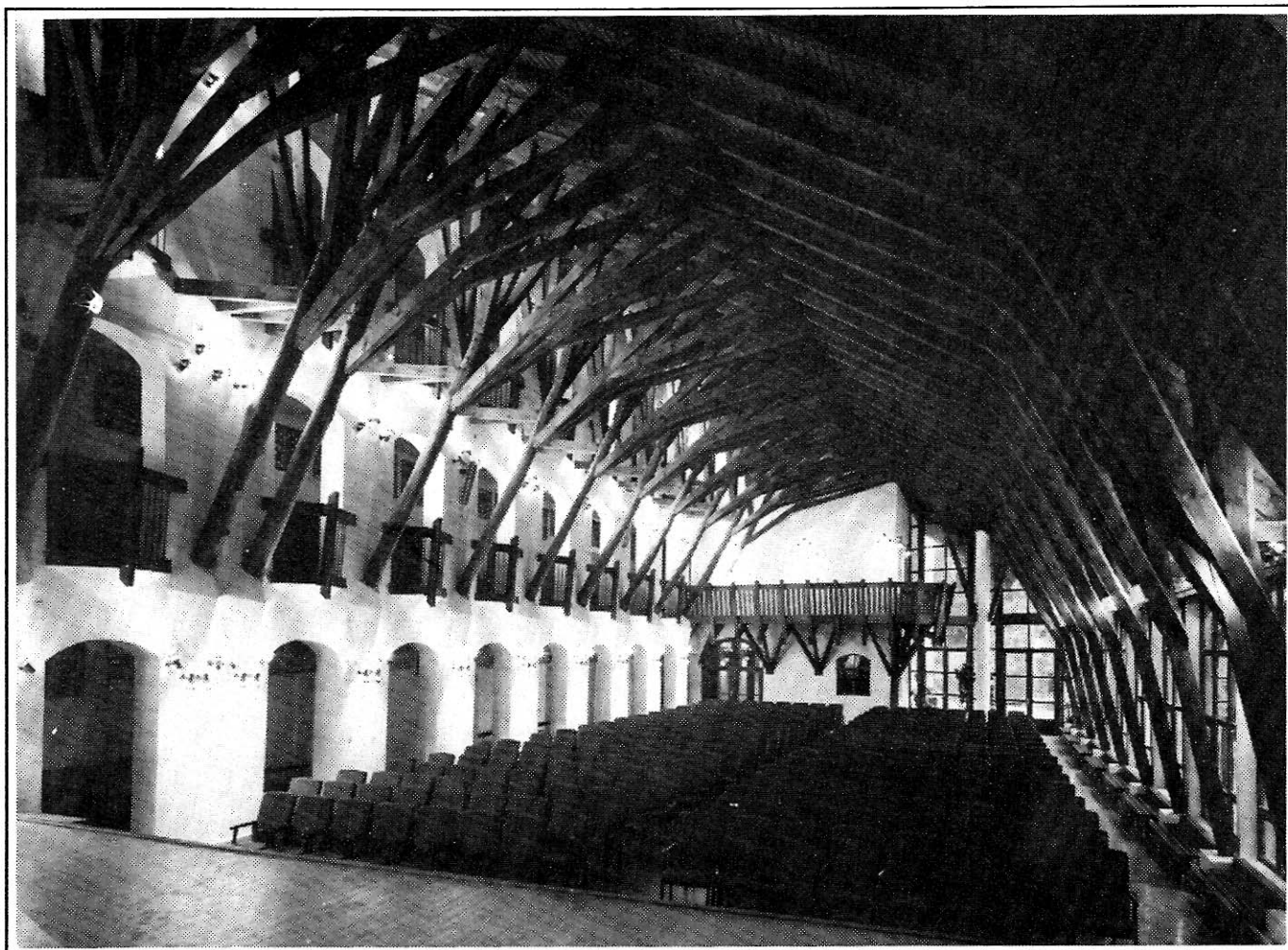
Salamín Ferenc: – Van ennek egy személyre szabott része is, ahogy én látom. Szerintem a Laci – csukd be a füled – olyan östehetség, akinek semmilyen átvett dologra nincs szüksége. Amióta elkezdett rajzolni, mondjuk 16 éves korában, azóta jönnek ki belőle a különböző csodák...

Nagy Tamás: – Az előbb kifejejtettem a ferde támaszt, mint ellenpéldát...

Salamín Ferenc: – Hogy ez miért épült be ennyire a terveinkbe? A terhek lejutásának irányát mutatja és a „mérnöki” szerkezethez képest ez egy „szerves”, nyomott szerkezet. A sugaras ferdetámaszos alátámasztás azt a kupolahatást, azt a parabolikus, önmagát megtartó metszetet adja, amiben nincs húzott elem.

Abszolút Makovecztől átvett, ez kétségtelen, de nem formai elem, hanem egy gondolkodásmódból következik. Bármilyen vonóvasas, húzott elemes lefedés mérnöki szerkezet jellegű.

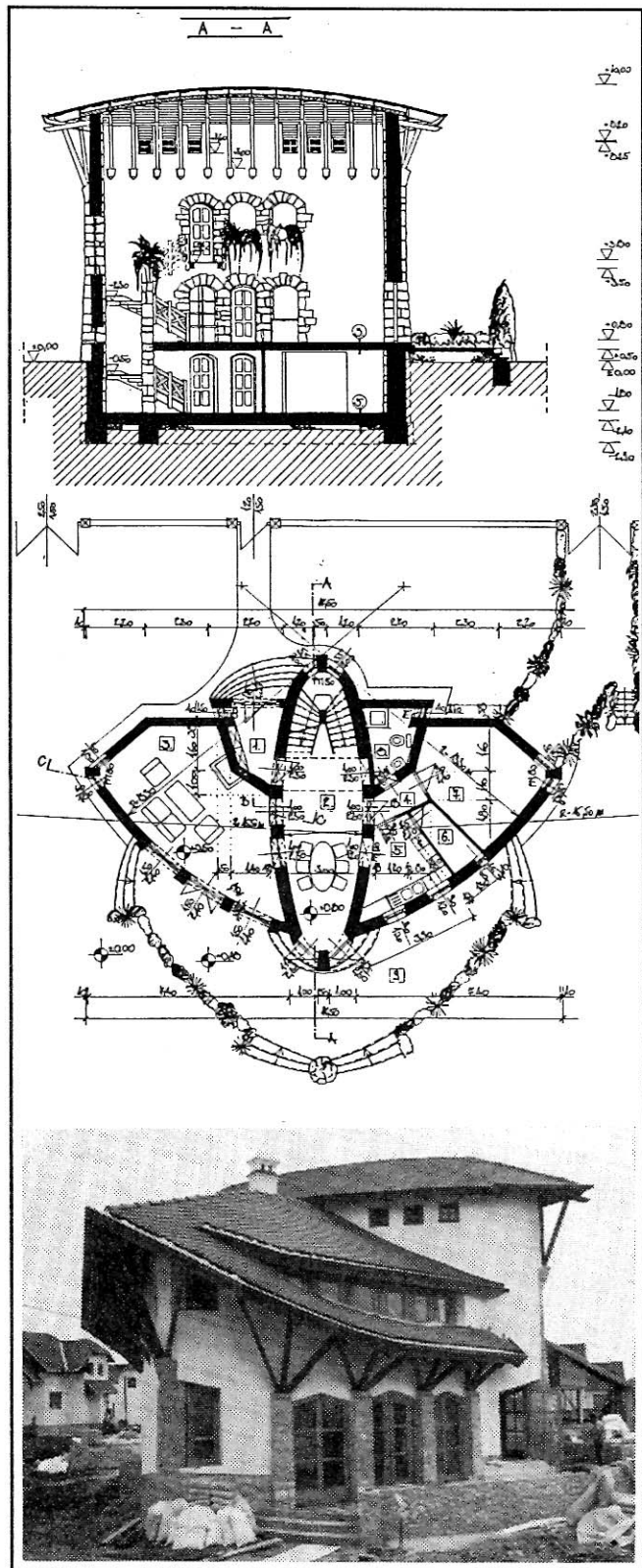
De hogy a személyes részét befejezzük, mostani fejjel úgy érzem, hogyha valami keveset tudok a háztervezésről, akkor én azt inkább tanulással, tapasztalással szedtem

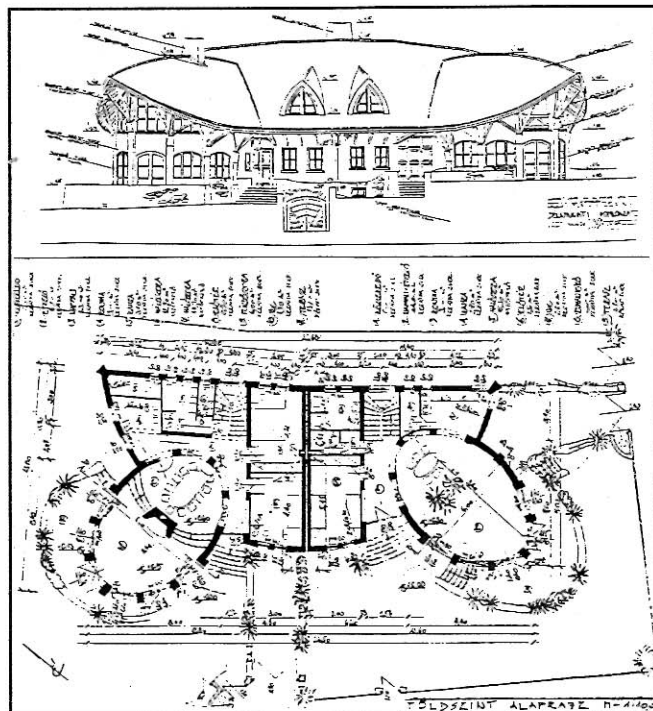
Salamín Ferenc: Mátyás király gimnázium bővítése, Fonyód 1986-89

össze, mint velem született adottsággal. Ami azt jelenti, hogy az elején feltétlenül egy Makovecz utánzás is belépett. Például a fonyódi gimnáziumot, amikor terveztem, igen meg voltam ijedve, hogy én ilyen nagy házat nem tudok csinálni és hogy inkább tervezze meg más. Baromira szenvedtem, és ami kijött a végén, arra azt mondtam, makoveczes. Az Imre pedig azt mondja, azóta is, hogy nem, az a ház inkább „salaminos”.

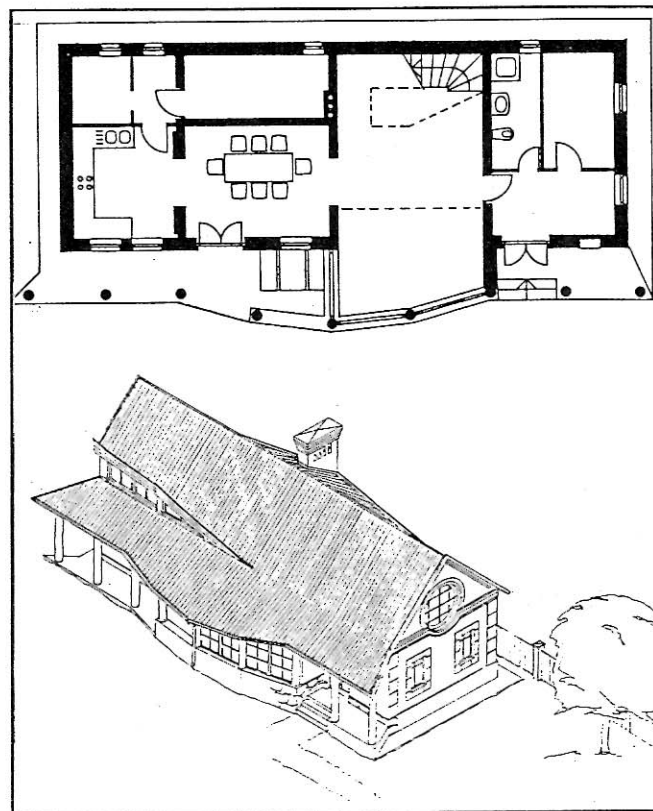
A szöveg pedig ugye az, azt mondják a kívülállók, hogy a Makovecz kis Makoveczeket gyártott a MAKONÁ-ban. Ehhez képest a valóság az, hogy egyrészt, akik ezt mondják, nem veszik figyelembe, hogy vannak kis Krierek is, meg kis Rossik meg egyebek, másrészt pedig ti is tudjátok, hogy az Imre abszolút nem szólt bele, hogy mit csinálunk. Sőt, néha úgy éreztük, túl keveset szól hozzá a terveinkhez. Állandóan arról beszélt, hogy ne

Varga Csaba: Várhegyi-ház, Tiszaújváros 1990-91

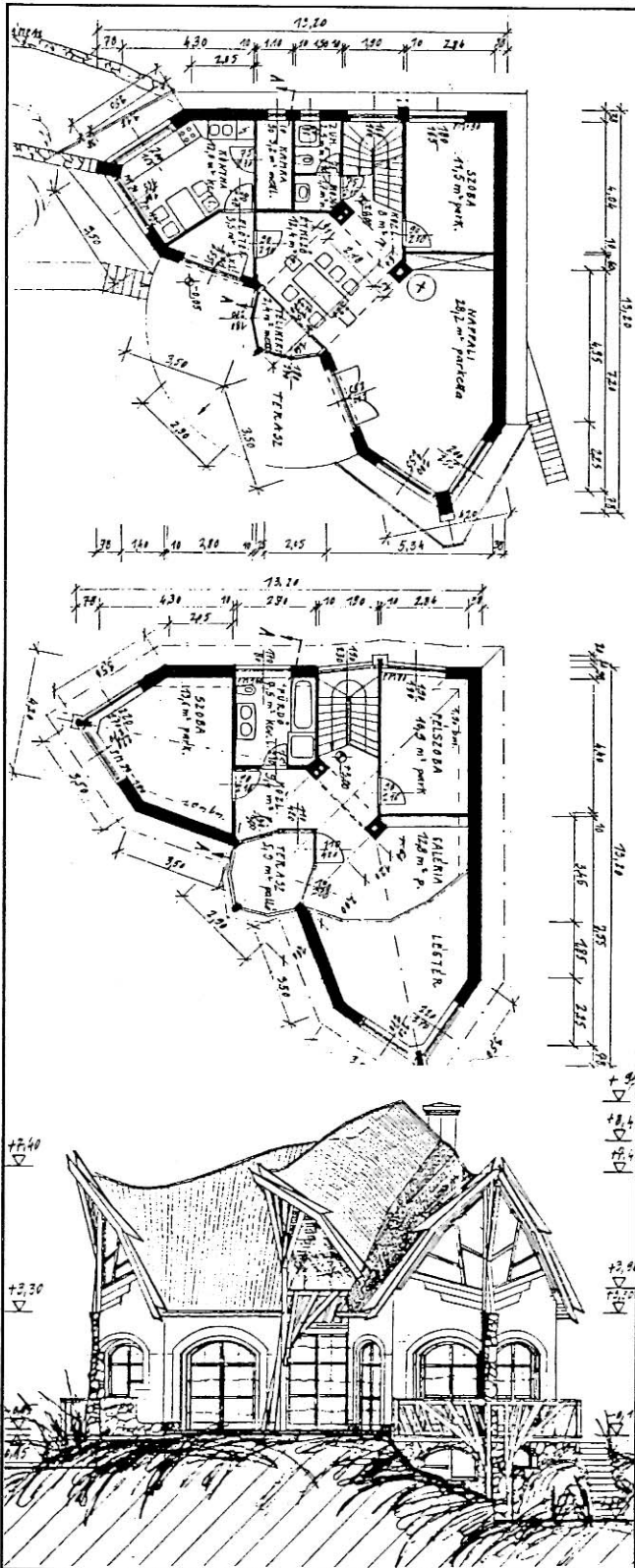
Varga Csaba: Kácsor-lványos-ház terve, Budakeszi 1991

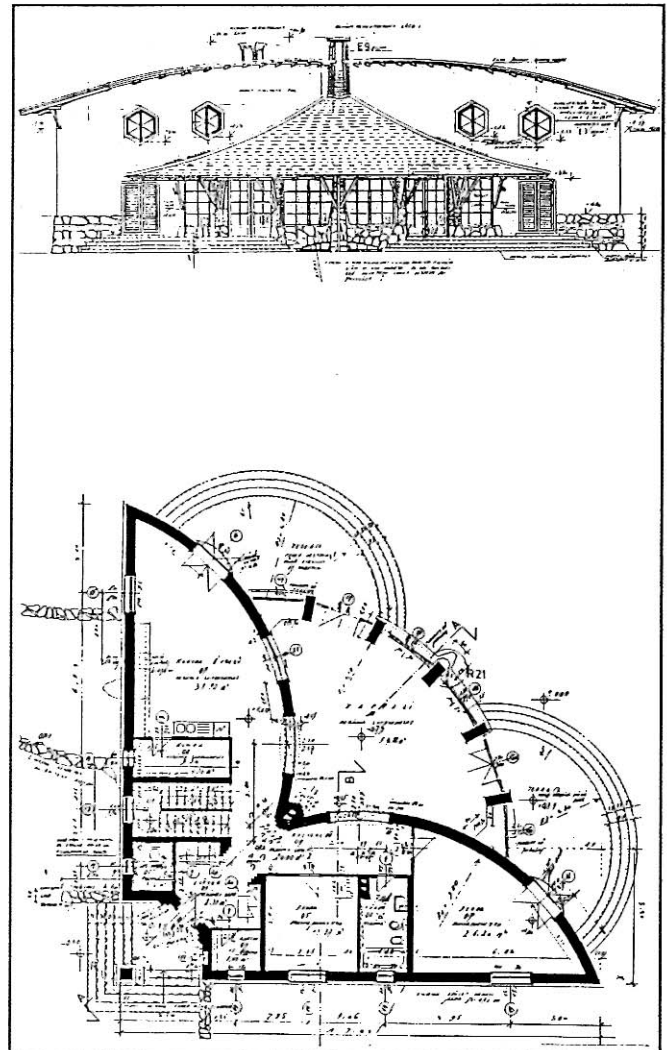
Tusnady Zsolt: Somlói-ház terve, Tordas 1992

utánozzuk, hanem a saját magunk dolgát csináljuk és az elején mindig lelki traumát okozott az embereknek, amikor azt mondta, hogy hát ez szar, mert ez egy makoveczes ház és tessék valami jobbat csinálni. Úgyhogy éppen az ellenkezője igaz. Tehát én úgy gondolom, hogy ki mennyire utánozta, az csak a saját tehetségén és az adott fejlődési stádiumán múlott és múlik.

Vincze László: – Én hálás vagyok az Imrének azért az első három évért, amit vele dolgoztam, hogy az ő felelősségére rajzoltam. Akkoriban úgy gondoltam, hogy jobb minél előbb egy önálló melóhoz hozzájutni. Hát, tudod ez az ismert sztereotip szabadságkényszer, és valószínű, hogy az a pillanat, amikor éretté válik az ember önálló munkára, mindenki esetében más és más.

Salamin Ferenc: Horváth-Divós-ház, Miskolc, 1990-92

Vincze László: Balázs-ház, Budapest 1990-

Vincze László: Szollár-ház, Siófok 1989-91

Például én túl korán kezdtem el házat csinálni. Tehát kellett volna még néhány év. Nem azt mondom, hogy szívesen csináltam volna, mert biztos, hogy égette volna a seggemet az, hogy na, most már aztán mozogni kéne. De fantasztikus hálás vagyok, hogy csak az első három-négy Makovecz ház után jutottam önálló feladathoz. Pókaszeptek tele van hibával, de ez az a helyzet, amit szerintem minden kezdő átél. Nehéz éveket úgy lehúzni, hogy alázattal a mester keze alá dolgozzon az ember, hisz szeretne már hozzákezdeni a saját ház építéséhez. És ez így természetes is. A tudás évek múlva érik tapasztalattá.

Nagy Tamás: – Ez nem kérdés, inkább megjegyzés. Imrétől nemcsak szakmát, de magatartást, tárgyalási készséget, stratégiát tanultunk a MAKONÁ-ban. Persze ehhez adott volt egy olyan társadalmi közeg, amiben egy jó képességű, kis karizmatikus képességgel is megáldott építész csodákat tudott művelni, mondjuk egy faluban. Egyszerűen meg lehetett győzni az embereket...

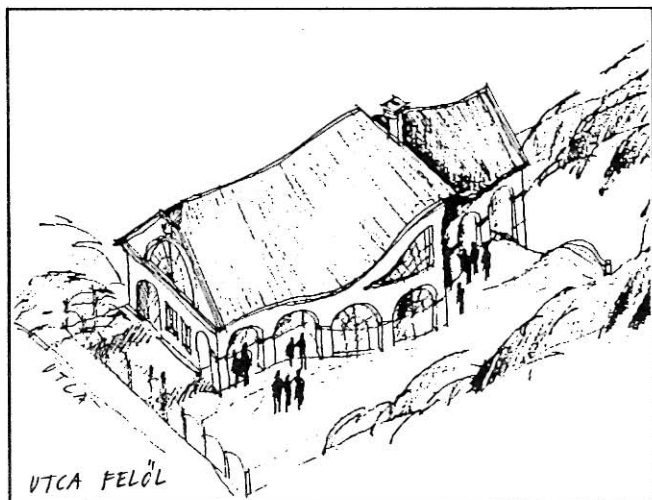
Salamin Ferenc: – Nem volt ebben egyfajta titkos földalatti mozgalomnak az érzése?

Nagy Tamás: – Pont ezt akartam mondani. Fantasztikus így visszamenőleg látni, hogy a bolsevizmus elleni egységes összetartás mennyire összekovácsolt abszolút össze nem illő embereket, mit tudom én, egy vidéki tanácselnök olyan partnered lehetett, akivel teljesen azonos célokért küzdöttél, mondjuk egy közösségi házért.

Ezek az emberek most padlón vannak, újfajta megbízókkal kell dolgoznunk. A pénz képviselőivel. És ezek a bolsevikoknál is keményebb ellenfélnek tűnnek. De a régi szabály úgy érzem, érvényben maradt: nincs fontosabb, mint hogy a megbízód megérezzen benned egy tartást. Ennek még ma is hitele van. És abban is hiszek, hogy az előbb említett közösségi igények egyszer föltámadnak még.

Vincze László: – Az is kérdés, hogy te, mint építész, ebben a kicsit romantikus szerepben mennyire tudsz beleszólni a tervezés utáni történetekbe, mennyire tudod partnernek elfogadtatni magad, a stratégiádat, a dramaturgiádat, hogy vagy képes szembeállítani azt mai vállalkozói érdekekkel. Jólesik ebben hinni és tenni. Nyugaton az építészek már rég nincsenek meg ezek az archaikus szerepei, lehetőségei.

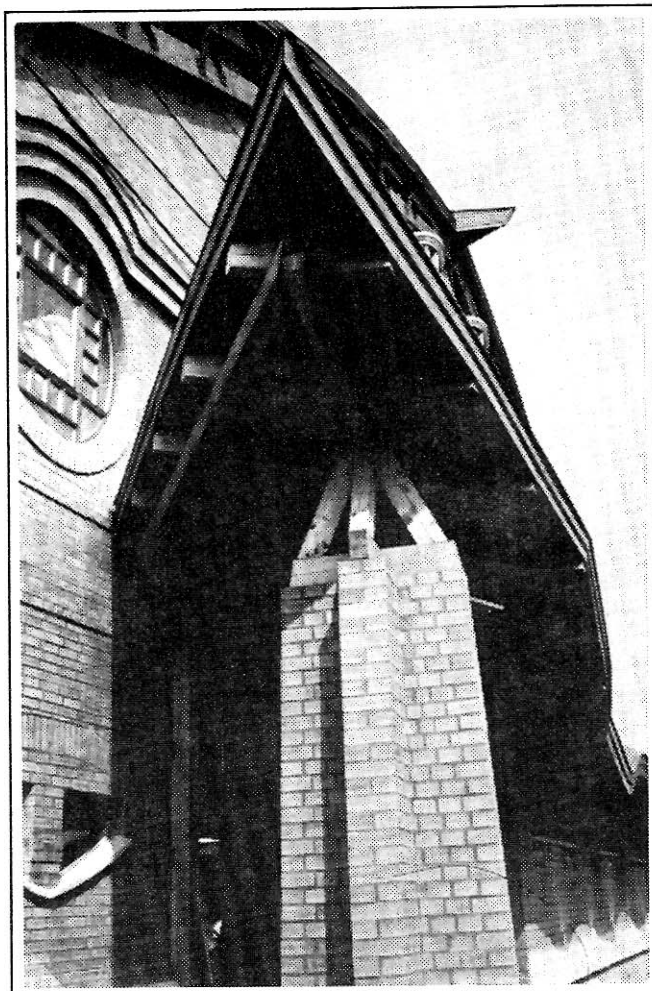
Nagy Tamás: – Még egy kérdésem lenne hozzátok. Még ugyan az elején vagytok a pályának, de talán már érzitek, mi az a csapás, ami fele mentek, melyik az a ház, amiről úgy érzitek, hogy leginkább „Vincze Laci ház” vagy „Salamin-ház”. Feri, neked például a szentendrei házat tartom a legkarakteresebbnek.

Salamin Ferenc: Végvári-ház, Miskolc 1990-92

Salamin Ferenc: – Vannak házak, melyeket jobban szeretek a többinél, pl. Szentendre, Szerencs vagy Miskolc. Amit szeretek, az egy olyan ház, amely mintha mindig ott lett volna a helyén, de mégis van benne valami, ami új helyzetet teremt.

Nagy Tamás: – Laci, nálad azt látom, hogy nagyon fontos számodra a dinamizmust megjeleníteni a házaidon, tehát van egy olyanfajta feszültség, ami elsősorban erős asszimetriára épül, a formáknak van egy furcsa dinamikus nyújtottsága. Pl. a csengeri étteremnél, az oroszlányi templomnál, családi házaidnál. Honnan jön ez?

Vincze László: sportsarnok, Csenger 1989-91

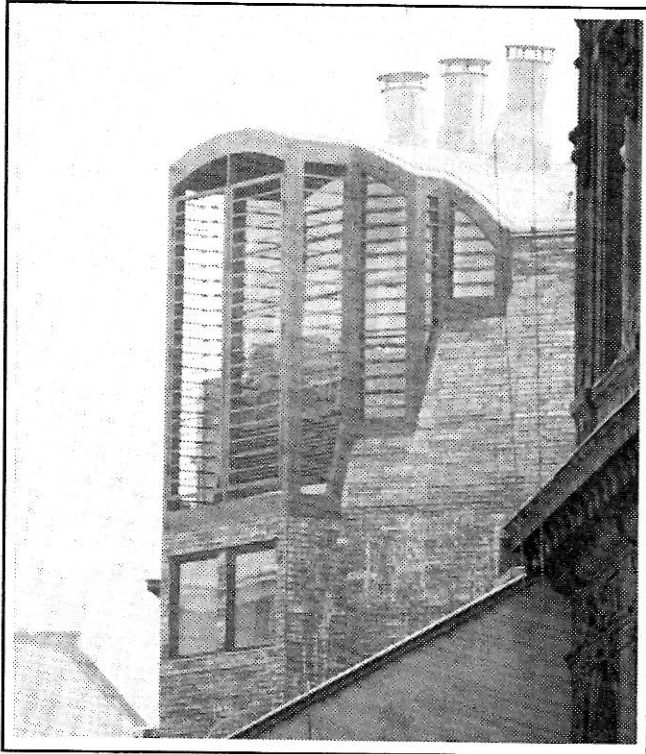
Vincze László: – A hajó az egyik analógia. A hajó és a csónak, ami templomhajó, úszóhajó, felfordított bárka stb. Számomra maga a hajó szerkezete a legfantasztikusabb ácsszerkezet, ami létezik. Valószínű, hogy ezt nem lehet überelni egyetlen templomkupolával, vagy tetőszerkezettel sem. Tehát a szakmának és a szekerce munkájának a hajóépítésben lehet talán a csúcsa, abban teljesedett ki. Jól példázzák ezt Ekler harangodi háza, számomra ez mind ugyanazt hozza elő.

Salamin Ferenc: – Akkor most mondd el te, hogy mi az a vezérfonal, amit követsz.

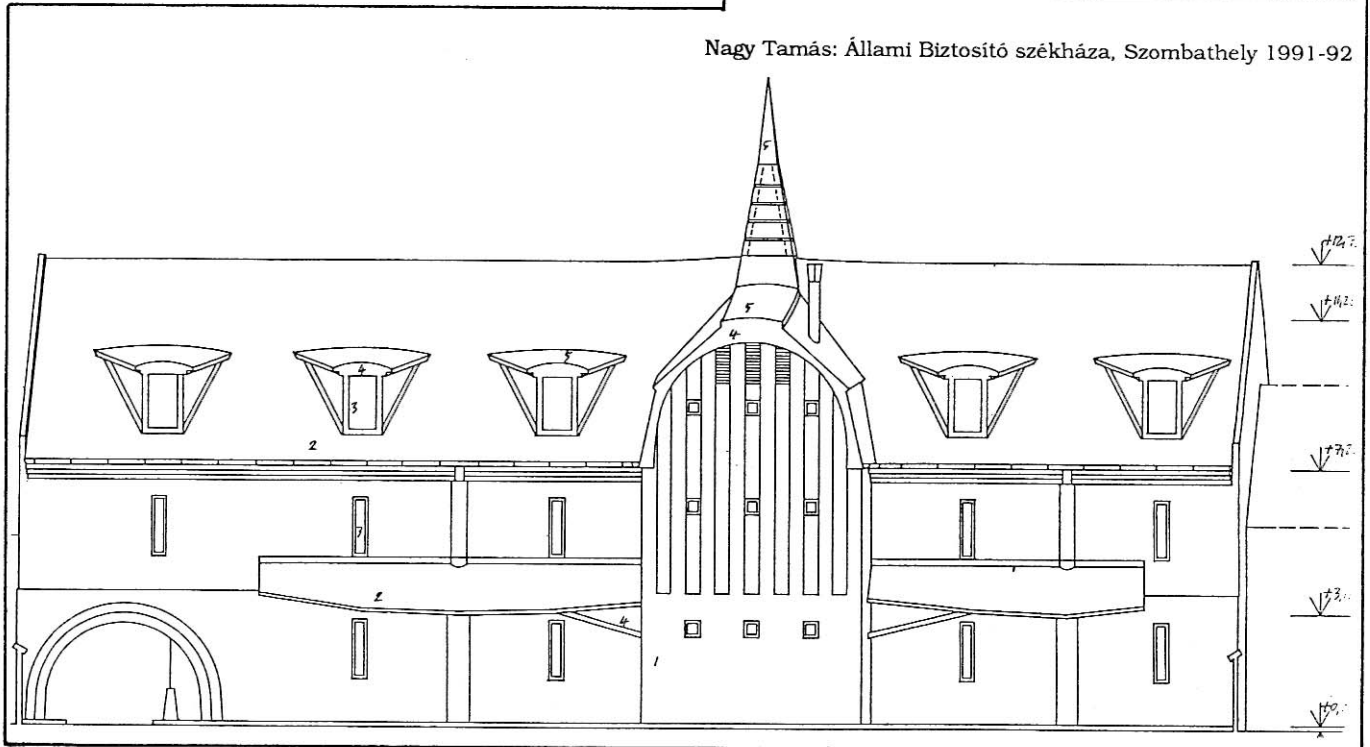
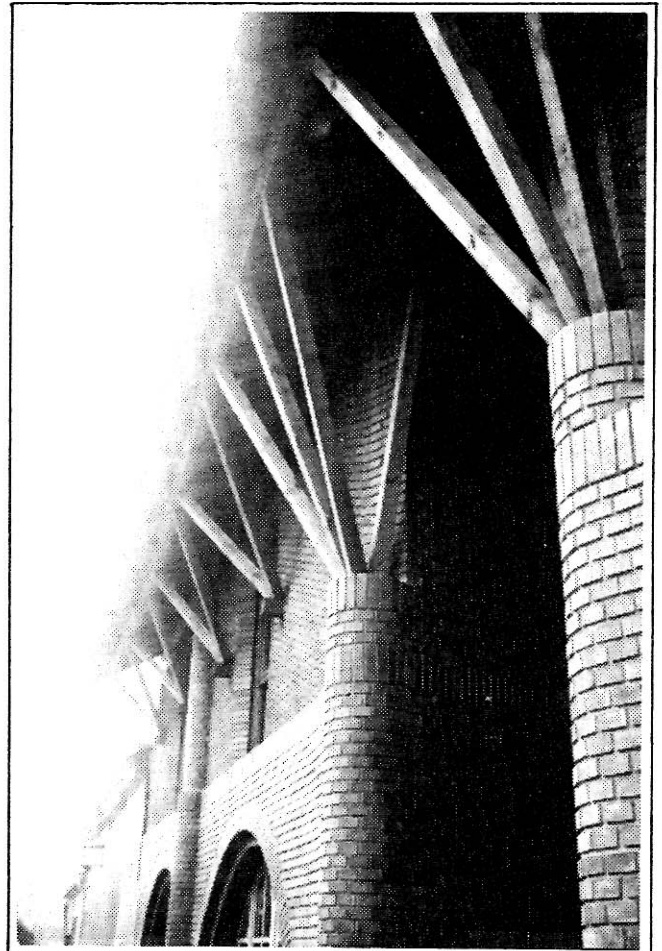
Nagy Tamás: – Amikor elkészült a Semmelweis utcai ház, Imre elég pejorativ felhanggal azt mondta nekem, hogy milyen baromi száraz ez a ház, racionális meg minden és ez akkor eléggé megütött engem. Aztán rájöttem arra, hogy én is ilyen vagyok, száraz és racionális. És hogy abban, amit én csinállok, abban benne van az én puritán protestáns neveltetésem, és az egyszerűen

kitörölhetetlen, és nem tudok olyanokat rajzolni, mint ti, még ha tudnék is úgy rajzolni, mert egyszerűen nem akarom földszíteni a csatornát, meg az oromzatot vagy mit tudom én. A tér és forma tekintetében mindig keresem a ház belső magját, valami súlypont-szerűséget. Ahol az egész ház felfüggeszthető. Talán egy kozmikus kapcsolat iránti vágy okozza ezt, nem tudom. És ha egy mód van rá, ideteszem a ház eszmei centrumát, a közösségi teret, lakásnál mondjuk az étkezőt, mert egy családi háznak ez a lelke.

A Semmelweis utcában a kazánház lett ilyen elem a sarkon, ami ugyan vitatható egy olyan épületnél, melyben bank, söröző és 41 lakás van. De úgy éreztem, hogy egy ilyen belvárosi tömbnek a sarokfeje az egyik legfontosabb pontja.

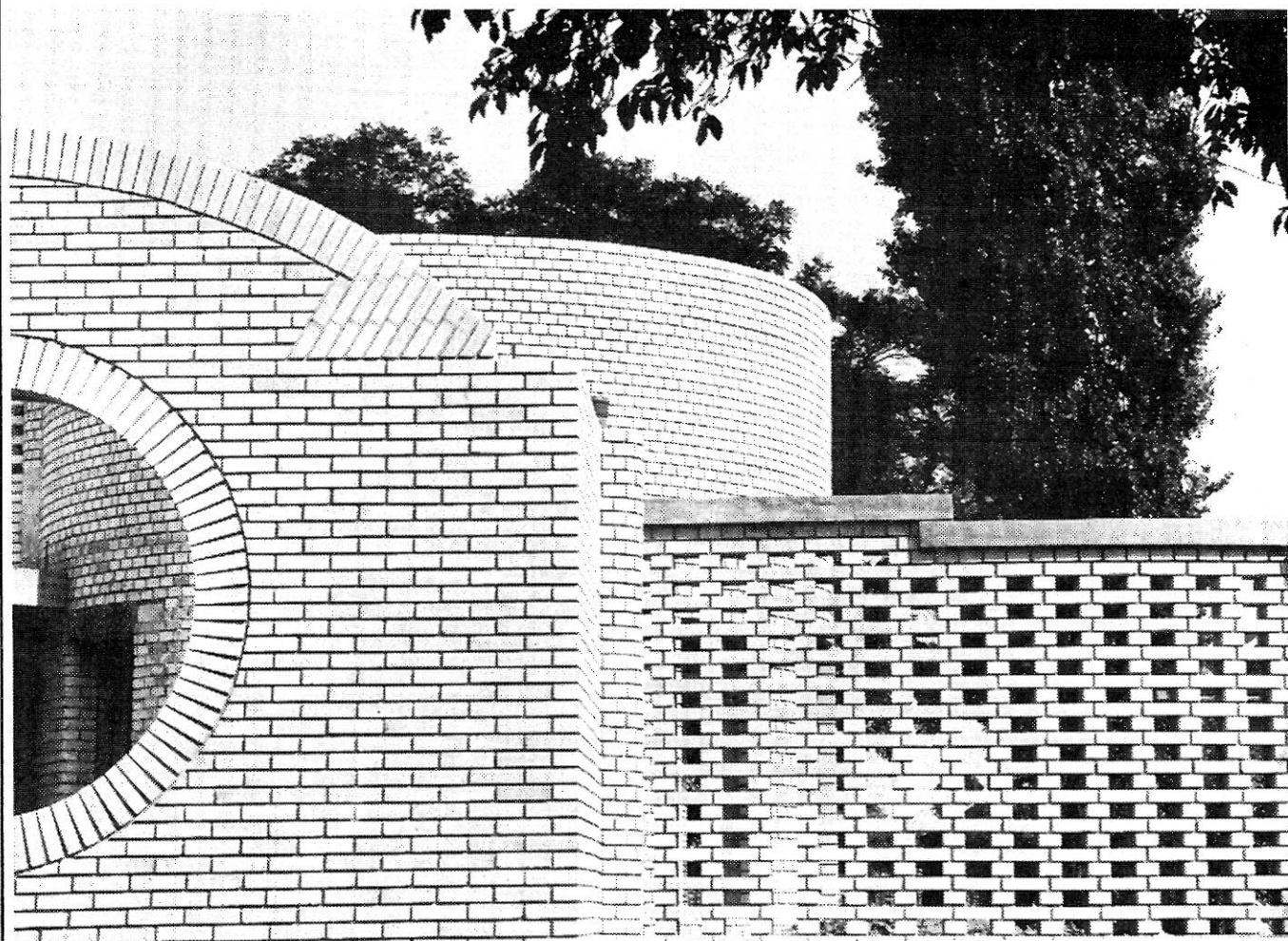
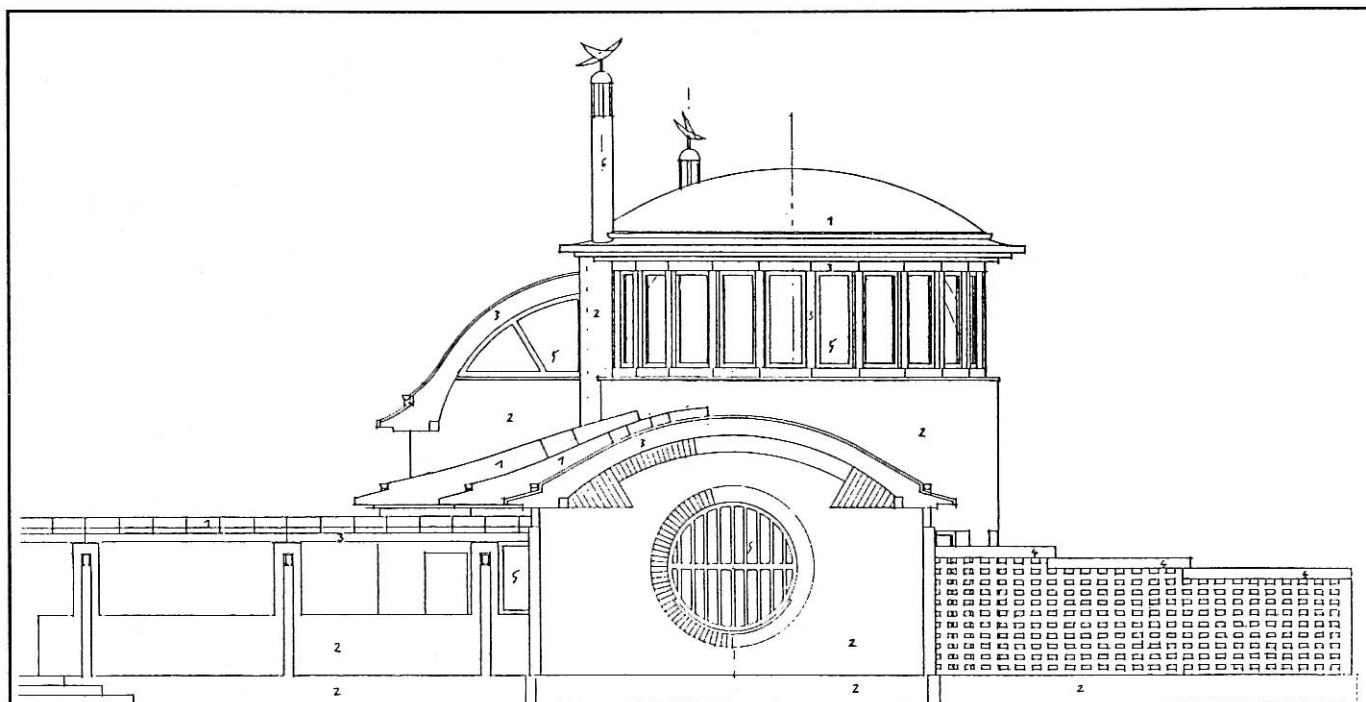

Nagy Tamás: lakó- és üzletház, Budapest, Semmelweis utca 10. 1986

Ami a leginkább izgat egyébként, arra zenei példát tudnék inkább említeni: Bartókot. Hogyan lehet ősi

mintákból, gyökerekből, azok átírásával XXI. századit csinálni. Alázatot és méltóságot egyszerre megjeleníteni.

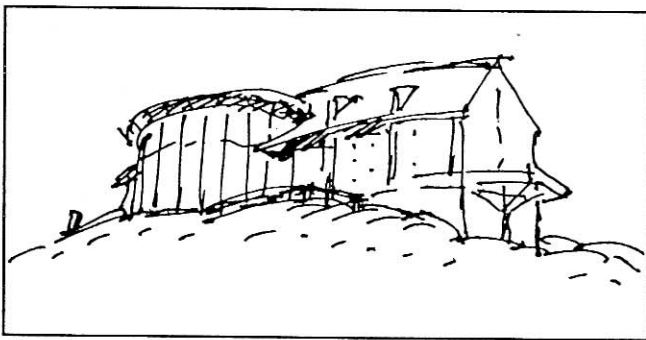
Nagy Tamás: evangélikus parókia, Bp. Rákospalota 1989-91

Nemzeti és nemzetközi egyszerre. Ebben az összefüggésben tekintem mesteremnek Makoveczet is.

Kérdeztem tőletek az egyéb hatásokat, nekem az „északiak” voltak ilyen korai példák: Asplund, Erskine, az öreg Saarinen. Erskine a leginkább, majdnem anonym, de egy lehelettel mindig több van benne. És ettől nagyon erős, ettől leheletlőtől. De igazából a népi építkezés volt és maradt a legfontosabb fogódzó. Az, hogy olyan közel tudtak kerülni Istenhez. Ha megnézel egy parasztházat Tolnában, vagy mondjuk egy magtárt Vermontban, olyan éles, tiszta hangokat hallasz, hogy belesüketülsz.

Hát ezeket a hangokat keresem.

Salamin Ferenc: – Az egészben a fontos Isten keresése, de nemcsak az építészetben, hanem az ember egész életében. Mert az egy más dolog, hogy hogyan nőtt föl az ember, és utána esetleg ifjú korában hová kalandozott, utána meg nem tudja, hogy most mi van. Mert, sajnos, az a helyzet, hogy valami fogódzó kell, illetve nem sajnos, hanem ez a jó. És ezt a fogódzót vagy irányt kell megtalálni és ezt nevezhetjük nyugodtan Istenkeresésnek is, azt hiszem.

Nagy Tamás: Bohus-ház, Budapest 1992

Az AXIS Építész Iroda tagjai:

Nagy Tamás (1951) diploma: BME 1975, Mesteriskola: 1978-80, tevékenység: BUVÁTI, Waehler Architects New York, MAKONA, egyetemi vendégoktató

Salamin Ferenc (1958) diploma: BME 1985, tevékenység: Bercsényi 28-30 szerkesztése, Visegrádi táborok, MAKONA, Szerencs főépítésze

Tusnádi Zsolt (1964) diploma: BME 1990, tevékenység: Bercsényi 28-30 kiadványok szerkesztése, Visegrádi táborok

Varga Csaba (1966) diploma: Ybl Miklós Főiskola 1987, tevékenység: MAKONA

Vincze László (1958) diploma: BME 1983, tevékenység: IPARTERV, OTTHONTERV, MAKONA, Törökoppány tanácsadó főépítésze, Drezda

VELENCE

V. ÉPÍTÉSZETI BIENNÁLÉ

A Velencei Építészeti Biennálével természetesen sokat foglalkozott a nemzetközi szaksajtó és a napilapok művészeti mellékletei. Hozzánk csak csekély töredéke jutott el a megjelent kritikáknak, melyek a magyar kiállítási anyaggal is foglalkoznak, méghozzá igen változatosan, a gúnyolódástól a magasztalásig. Két szélsőséges példát idézünk a külföldi sajtóból:

Dieter Bartetzka a Frankfurter Rundschau 1991. szeptember 28-i számában megjelent cikkét az alábbiakkal zárja: „A német dilemmától eltekintve /amely a náci építészet értékelésére, az építésznek a harmadik birodalomban játszott szerepére vonatkozik – szerk./ nem volna érdemes szót ejteni az egész biennáléről, ha nem lennének ott a kelet-európai országok. A bemutatkozás örömeinek kötetlensége, szárnyaló fantáziájuk, a megnyílás hangulata megéri az odautazás fáradtságát. Egyedül Magyarország okoz csalódást: túlcukrozott tokajival várja a látogatókat. Uralkodik az idegenforgalmi prospektus-íz, hagymakupolácskák és neoszecesszió, a legbujább ornamentika, Piroschka és Paprika.

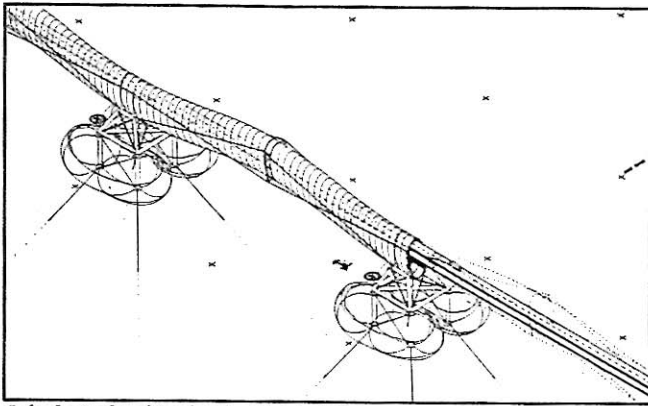
Lengyelország és Csehszlovákia azonban a nemzetközi elvárásoknak megfelelő tervekkel döbbsentettek meg. Mintha a szükség- és kényszer-állapot államilag irányított és az anyaghiány diktálta aszkézise soha nem is lett volna, olyan épületeket terveztek minden bizonytalanság nélkül, melyek formailag szuverén módon illeszkednek be a klasszikus modern és az időszerű irányzatok közé.

A szovjet pavilonban a látogató úgy érzi, hogy Tatlin III. Internacionálé-tornyának omladéka között jár. A szétrobbant részletek, elszórtan heverő rámpák, spirálok, lépcsők és emelvények mégsem keltik a reménytelenség hangulatát. A kényszerek nélküli újrakezdést ünneplő friss épületek modelljei lebegnek mindenfelé, még ott is könnyedén, szárnyalón, ahol óriási dimenziókról van szó.

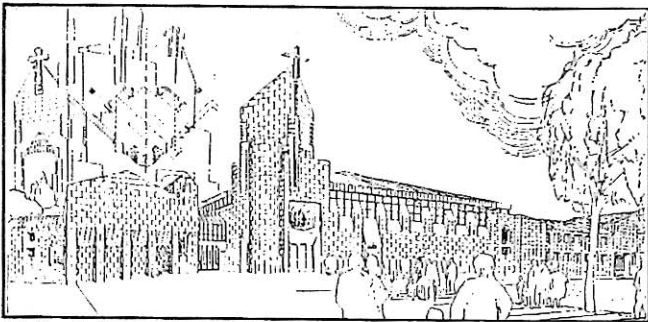
Románia – a felszabadulás fátylaja, valóságos ökölcsapás. Az egész kiállításon végighúzódo rozsdás szögesdrót a Ceausescu által Bukaresten végigszántó törésvonal: a megalomániás palotájához vezető gigantikus sugárút allegóriája. A drót-akadályt a pusztítást dokumentáló fotók kísérik...

Meglepő /vagy talán nem is/, hogy a korábbi keleti blokk országai feltűnően sok templomépülettel jelentkeznek. Lengyelország nekik szenteli pavilonja felét, Magyarország és Románia helyenként dőzsölnek a bizánci szakraális építészet felidézésében.”

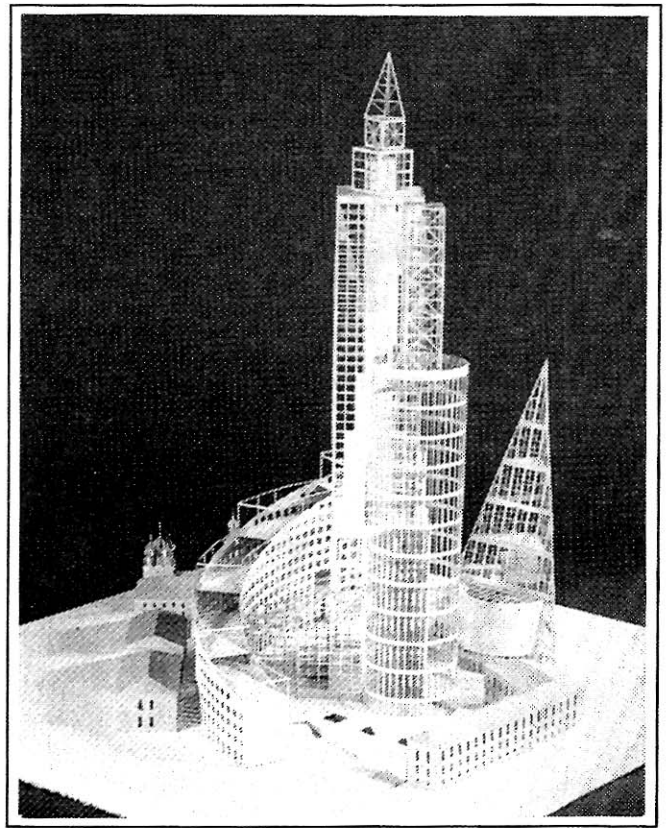
Marcus Binney a Daily Telegraph-ban ugyanakkor megjelent írását a magyarokkal indítja és róluk szól cikkének egynegyede. Ebből idézünk: „Idén a magyarok az Építészeti Biennálé sztárjai. Építészeti nyelven szólva: a huszonegyedik század már

Jakub Cigler (Csehszlovákia): híd terve

Atelier 2 (Lengyelország): templom és kolostor terve

Alekszandr Nyekraszov: kereskedelmi központ terve, Moszkva 1990

beköszöntött Magyarországra. Vagy talán a huszonötödik, vagy huszonhetedik? A magyar építészeti újhullám keveréke a science-fiction-nek, Középfölde /lásd: Tolkien műveit – szerk./ mitológiájának és a paraszti hagyománynak.

És ami ennél több: míg a többi 29 ország résztvevői javarészt rajzokon és modelleken mutatják be talán soha meg nem valósuló terveiket, a magyar pavilont a megépült házakat bemutató kiváló színes felvételek töltik meg."

/Amilyen örömteli olvasni a Times kritikusanak lelkes sorait, olyan háborzongató a német szerző ostobasága, mely mögött nyilvánvalóan nem egyszerű hozzá nem értés, hanem a tényeket elhomályosító előítéletes látás, azaz vakság rejtőzik. – szerk./

A hazai sajtóban megjelent írások közül igen figyelemre méltó Rozsnyai Ágnes írása /Élet és Irodalom, 1991. november 29./, a „Mágikus építmények”, mely az organikus építészet kérdését a nemzeti és általános emberi fejlődés egészébe ágyazva vizsgálja.

A továbbiakban néhány idézet, hogy teljesebb képet adjunk a kiállításról és a vélemények sokszínűségéről:

A partinak vége és most egy darabig eltart, amíg rendes kerékvágásba jutnak a dolgok, de micsoda parti volt! Az Ötödik Nemzetközi Építészeti Kiállításra még sokáig emlékezni fogunk – és nemcsak a krónikákban – több okból. Paolo Porthogesi, a velencei Biennalé elnöke érthető elégedettséggel úgy írta le a kiállítást, mint „a kortárs építészet eddig legátfogóbb áttekintése”.

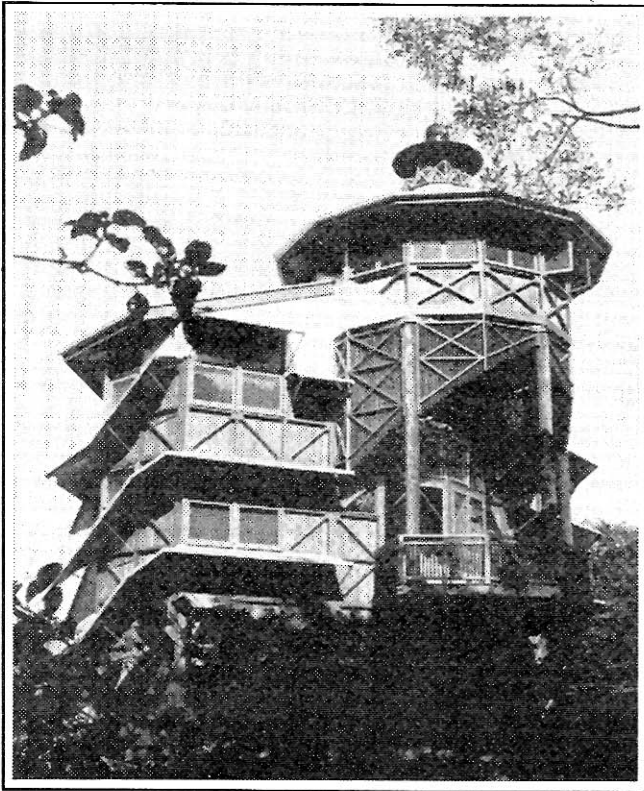
Már a pusztá tények is lenyűgözőek: több mint 35 résztvevő nemzet 1500 kiállító építészenek rendkívül nagyszámú rajza, fotója és makettje került bemutatásra első ízben a Castello park minden pavilonjában, melyeket ez alkalomra újrarendeztek.

S mintha ez önmagában nem lenne elég figyelemreméltó, meg kell még említenünk Alvar Aalto 1956-ban épült elragadó finn pavilonjának restaurálását, a James Stirling tervezte új Electa Könyv Pavilont, amely Carlo Scarpa 1950-ben épült (és a 80-as évek elején leégett) pavilonjának helyét veszi át, és végül Francesco Cellini tervét az olasz pavilon rekonstrukciójára (amely húsz pályázat közül nyerte el az első helyet az 1988-as biennalén), melynek befejezését 1995-re, a biennalé centenáriumi évére tervezik.

Az Ötödik Építészeti Kiállítás azonban nem pusztán a Castello Park, a XX. századi építészet eme sokaj jóformán figyelmen kívül hagyott múzeumterületére korlátozódott. A Cordricie-nél az Arsenale-ban 43 építészeti iskola mutatta be tevékenységét érdekes és homogénnek egyáltalán nem nevezhető tablót nyújtva az új generációknak átadandó építészeti kultúráról. Ezenkívül két városrendezési szempontból jelentős tervpályázatot is meghirdettek Velencében. A Lido-n a Palazzo Del Cinema újjáépítési pályázatát (zsűri: Kurt Forster, Arata Isozaki, Gianluigi Rondi, Manfredo Tafuri és Francesco Dal Co) **Rafaelo Moneo** nyerte meg. A Piazzale Roma rendezési pályázatát (zsűri: Kurt Forster, Francesco Gujotto, Arata Isozaki, Rafael Moneo, Ieoh M. Pei, Livio Picciardi, Vittorio Salvagno, James Stirling, Francesco Dal Co, az Olasz Építész Rend delegációja és a Nemzetközi Építész Szövetség delegációja) Jeremy Dixon és Edward Jones nyerte a 266 pályázó közül.

Mindent összevetve rendkívüli ünnep volt ez, amely, úgy tűnik, sikeresen felkeltette a nyilvánosság figyelmét és segítette (ha ideiglenesen is) áthidalni azt a szakadékat, amely az építészetet gyakran elválasztja a többi kulturális területtől (ennek számos oka van, és értelmetlen volna továbbra is csak a tömegkommunikációt okolni érte).

Taps illeti tehát a Biennalé Építészeti Szekciójának vezetőjét, Francesco Dal Co-t, aki az elkövetkezendő biennaléokra a jóakarat szellemének örökségét hagyományozta, s egy olyan gyakorlatot, amely megkönnyíti az új esemény folytatását a biennalé most már egyéb területein is jól megalapozott szekcióiban is.

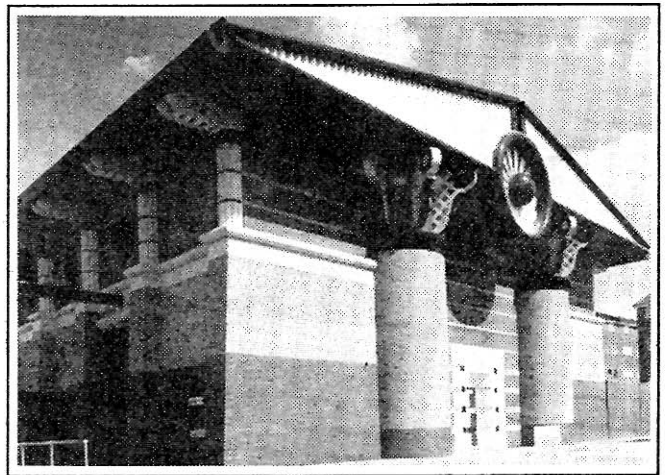
Russell Hall: családi ház, Wilston (Ausztrália) 1988

Persze semmi sem lehet tökéletes. Míg politikai szempontból nézve a kiállítás igen hasznos volt, a közönség számára túláradónak és kissé mehökkentőnek bizonyult. A modern világ és kulturái túlösszetettek ahhoz, hogy könnyen leegyszerűsíthetők legyenek, mégis elkerülhetetlen a szelektálás, ha azt szeretnénk, hogy a teljes kép közvetlenül hasson a közönségre. Eltekintve most 266 építész 800 rajzától, melyek „A Velence Kapuja” (Piazzale Roma) pályázatra készültek, egy áramvonalasabb kiállítás csak feleannyi tervvel kevésbé kimerítő és jobban áttekinthető lett volna.

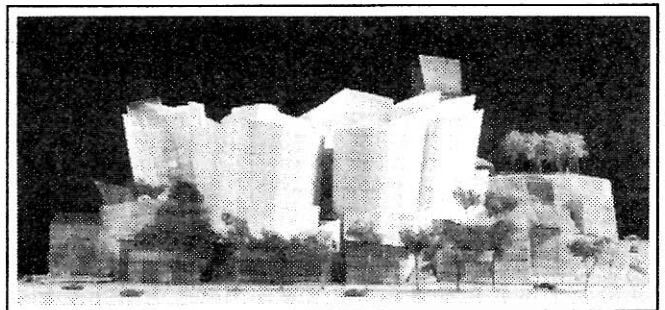
Bár lenyűgöző és bőséges volt a nemzetközi építészet panorámája, mégsem volt teljes. A Távol-Kelet egyetlen képviselője Japán volt, Afrikáé Egyiptom, és az Iszlám világ teljesen hiányzott. Az egyetlen hang, melyet az egész eseményen át hallhattunk a Nyugaté volt. Ha a jelenlegi körülmények között ez érthető is, mégis ellentmondásosnak tűnik: egyfelől mert figyelmen kívül hagyja a növekvő regionalizmust és a kultúrák széttöredezését, holott most ezek azok a folyamatok, amelyek Európára leginkább rányomják bélyegüket, másrészt az újdonsült politikai felelőségek miatt, melyek felvállalását sokan a nyugattól várják.

A kiállítás nyilvánvalóan arra irányult, hogy feltérképezze a jelenlegi építész-kultúrát Nyugat-Európa középpontjából kiindulva Kelet-Európa és a Méditerrán területek egyes részei felé haladva. A 29 képviselt országból 21 európai volt (Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Nagy-Britannia, Görögország, Olaszország, Luxemburg, Norvégia, Hollandia, Spanyolország, Svédország, Svájc, Csehország, Magyarország, Lengyelország, Románia, Szovjetunió és Jugoszlávia) 4 amerikai (Brazília, Kanada, USA, Venezuela), egy távolkeleti (Japán), 2 dél-mediterrán (Egyiptom és Izrael) és egy a Csendes Óceán vidékéről való (Ausztrália).

A valóságban az összeálló kép ennél jóval bonyolultabb. Ez a kép egy megosztott, regionális ellentétekben elkülönülő Nyugatot mutatott alig néhány közös nevezővel: néhány divatirányzat, néhány nagy építész. Ugyanez a helyzet mind a keleti blokk országai, mind az Európai Közösség államai esetében, ahol az ellenállhatatlan, pusztán kulturális autonómiáinál többre törekvő nemzeti irányzatok párhuzamosan erősödnek a politikai integrációért való egyre vérreemenőbb küzdelemmel. A csehek elkülönültek a szlovákoktól, a szerbek kerültek a horvátoktól a Jugoszláv Pavilonban, míg Szlovénia a biennálé területén

John Outram: szivattyúállomás, London 1985-88

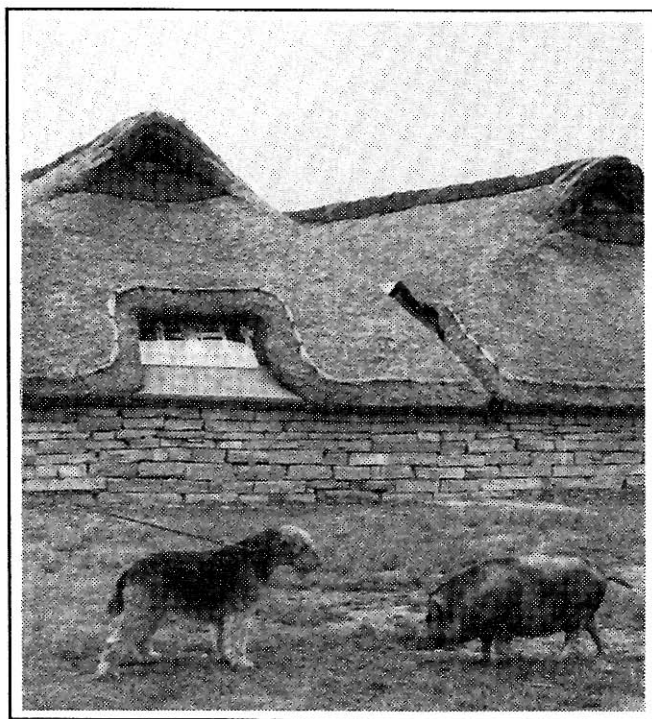
Frank Gehry: Walt Disney hangversenyterem, Los Angeles 1991

kivülre helyezkedve a CaTron-ban állított ki, s így teljesen távoltartotta magát. Hasonlóképpen, a Szovjet Köztársaságok egyetlen önjelölt képviselője Oroszország volt a szovjet pavilonban. A belga pavilonban idén csak a flamandok voltak jelen (ők az eljövendő biennálékön egymást váltják majd a vallonokkal). A spanyol pavilont egyedül a katalánok képviselték, a spanyol kultúrától való teljes különállásukat hangsúlyozandó.

Be kell vallanom, hogy ez a gyorsuló ütemű visszatérés a régi „Nemzetek Társadalmához” engem kissé nyugtalanított. Természetesen alapos társadalmi és történelmi okok támasztják alá a szükségességét, de egyelőre csak politikai és kulturális jövőnk bizonytalanságát vetíti elénk. Mindez tehát kicsit megkeserítette az európai építész nemzetek nagy fesztiváljának utóizét. Ugyanakkor jó is volt, hogy a kiállítás homlokán viselte korunk bélyegét.

Az új politikai helyzet erőteljes ösztönzést adott az olyan régóta szunnyadó kulturális irányzatoknak mint a regionalizmus és az individualizmus. Ennek egyik következménye, hogy a kritika, mely már definíciójánál fogva is a megosztott fogalmakban és paradigmákban gyökerezik, kimozdult megszokott szerepköréből. A kritikai modellek megsokszorozódása és növekvő relativitása a kritikusok körében most frusztráló tehetetlenség-érzést kelt, a jelenlegi választási lehetőségek, melyeknek alapja az izlés – az egyetlen általános kritérium, mely még mindig érvényben van – semmivel sem csökkenthetik ezt az érzést. Már a pusztá terjedelme annak, ami a Castello parkban közszemlére volt téve, messze meghaladta azokat a kritikai paradigmákat, amelyeket a Nyugat fejlesztett ki vizsgálódásainak értelmezésére. A gazdagabb, iparosodottabb országokban a pragmatizmus az egyedül uralkodó érték, míg a demokrácia felé haladó országok többségükben most élik át visszatérésüket egykori történelmi státuszaikba, s újra felfedezik gyökereiket, melyekkel meglehet, hogy a jelenlegi helyzetben nem lesznek képesek helytállni.

Elragadtatás és cinizmus kibogozhatatlanul összefonódott mind Keleten, mind Nyugaton. Már nem lehet megállapítani, ki és mi a hibás. De talán nem is ez a baj. A valós probléma az,

Jan Gezelius: múzeum, Eketorp (Svédország) 1981

hogy az individualizmus, azáltal, hogy a formára fekteti a hangsúlyt majd minden esetben szem elől téveszt egy ennél egyetemesebb dolgot, az *Urb* fogalmát: azokat a sajátosságokat, amelyek minden településnek, minden élő közösségnek arculatot adnak. Eltekintve Katalóniától, egy-két orosz ötlettől és néhány olasz építész, Giancarlo De Cardo, Antonio Morestiroli és Uberto Siola munkáitól a kiállítás gyakorlatilag megfeledkezett a városról és problémáiról. A forgalom, amivel városainknak most szembe kell néznie, szóba sem került – ez is korunk bélyege? A közösség fogalma pusztán csak történelmi, vagy mitikus absztrakcióként merült fel. Az elmúlt évtizedek szemlélete, mely az egyéni építészeti megoldásokat részesítette előnyben egy roppant, általános érvényűvé lett *mesét* hívott életre, mely a konkrét, gyakorlati problémákat szinte semmibe veszi. Igaza volt Williard Van Orman Quine-nek, amikor azt mondta, hogy a racionalitásnak nincs helye a posztmodern világban.

Új Babel tornya van épülőben tehát, és az Ötödik Nemzetközi Építészeti Kiállítás arra is jó volt, hogy bejelentse az alapok lefektetését. Sok türelemre és megértésre lesz szükség, amit a kritikusok részéről szakmai kötelességgént is elvárhatunk, ám a közönség már más kérdés. Lehet, hogy holnap, türelmük fogytán, az emberek visszafordulnak és azt kérik, magyarázzák el nekik, miért rothadnak a városaik, és ez akkor is így lesz, ha itt-ott elvétve akad is helyes hozzáállás. A francia és dán pavilonok megmutatták, hogy teljes mértékben kihasználják a kormányok vagy egyéb szervek által szponzorált nyitott pályázatokat, hogy országaik intellektuális és szakmai tartalékainak egész sorát a városi környezet minőségének fejlesztésére fordíthassák. Azonban még az építészeti demokrácia ilyen jellegű vállalkozásaiból adódó optimista várakozások sem tudják eloszlatni a városaink felett tornyosuló súlyos fekete felhőket, amint ezt a francia kiállítási biztos, Patrice Goulet kénytelen volt elismerni, amikor a nyolcvan fiatal francia építész munkáját bemutatta.

Az épület-tervező építészet meglehetősen különbözteti a városépítő építészettől, és itt az ideje, hogy felhagyjunk a mikrokozmosz-makrokozmosz analógia ismételtetésével. A kettő közötti kapcsolat elméletileg érvényes lehet, de a gyakorlatban teljesen működésképtelen. Az építészetben az egésznek semmi köze a részekhez – a valódi városok építése egyáltalán nem hasonlít az egyes épületek, vagy épület-csoportok tervezéséhez.

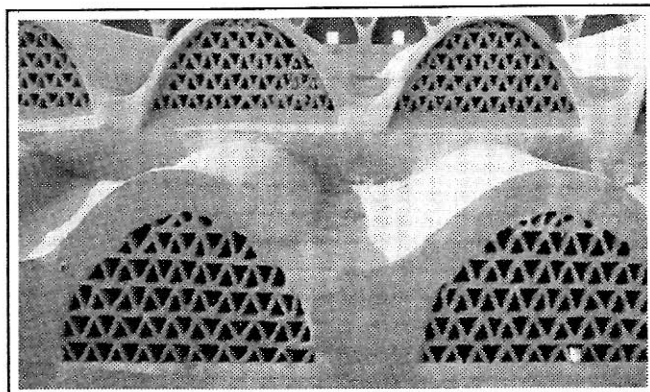
A kiállítás átlagosan tekintve magas színvonalú volt és néhány hangbotlástól eltekintve – itt sajnos az olasz pavilonra is gondolok, amely kissé inkohereusnak és túlszordulónak tűnt – érdekes képet kaptunk az európai tényállásokról egy oldalpillantással az Európán kívüleső folyamatokra.

A fiatal építészek különösen Kelet-Európát, Franciaországot és Dániát képviselték megfelelő számban. A többi ország a nagynevű építészek és követőik mellett döntött. A legjobban berendezett pavilon díját Ausztria nyerte el Hans Hollein tervei alapján; a kanadai biztos, Phillis Lambert a montreáli Kanadai Építészeti Centrum anyagát használta fel, hogy országát egyként képviselje; Finnország egyemberes produkciót hozott Juhani Pallasmaa személyében; Nagy-Britannia zászlaja alatt sorakozott James Stirling, Norman Foster, Richard Rogers, Nicholas Grimshaw, Michael Hopkins és John Outram – a brit építészet nagy hatosa; Izrael Dani Karavant, Moshe Safdie-t, Shlomo Aronsont és Svi Mckert mutatta be; Norvégia Sverre Fehn munkáiból állított ki; az USA-ból láthattuk az introvertált Peter Eisenmant Cincinnati Egyetemi Tervezői Iskolájával, és a kirobbanó Frank Gehry-t a Los Angeles-i Walt Disney Koncerttermével (senki sem állíthatja, hogy Philip Johnson kiállítási biztos, Amerika Nagy Építész Öregje részéről nem volt merész lépés, hogy az egész nemzet képviseltesse ezt a két tervet jelölje ki); Svédország Jan Gezelinst küldte; a svájci Jacques Herzog és Pierre de Meuron munkáit négy művészfotós fotóin keresztül ismerhettük meg; és végül az olasz pavilonban kiállított harminckilenc terv közül csak hat olyan volt, melyeknek tervezői még a negyvenes korosztályba sorolható „fiatalok” voltak. Nem vitás, hogy a generációk közötti párbeszéd nehezen alakul ki, én mégem hiszem, hogy a helyzet ennyre súlyos lenne. Hiszen láthattuk a francia és a dán példát.

A kiállításon a rengeteg rajz és fotó mellett nagyon sok makett szerepelt, több, mint amit jó ideje láthattunk – és a laikusok számára a modellek teszik az építészetet jól hozzáférhetővé.

Mindent egybevetve, az *Ötödik Nemzetközi Építészeti Kiállítás* az építészeti alkotások rendkívül színes és a megszokottnál jóval terjedelmesebb tablóját tette közzemlére, s így optimális feltételeket teremtett ahhoz, hogy a politikai és társadalmi változások e zűrzavaros korszakának termése megítélhető legyen. Talán azt jelzi mindez, hogy egy új építészeti korszak beköszönött előtt állunk? Azt hiszem, hogy még nem. Eddig leginkább a kaosz uralkodott mindenek felett. A modern építészetnek meg kell találnia a saját útját, hogy kártyáit újrendezhesse, és én nem hiszem, hogy ez a nemzetközi közösség újjáépítésétől függetlenül is megtörténhet.

(Az olasz *ABITARE* 301. számában A.C. jelzéssel megjelent írást angolból fordította Balogh Dorka)

Hassan Fathy: lakóházrészlet (Egyiptom)

1979-ben, nem sokkal a Biennálé százéves évfordulója előtt létrejött ennek egy új szekciója, melyet az építészetnek szenteltek, amely akkor éppen egy kissé provokatív kiáltványtól volt hangos, a nagyon historikus „strada novissima”-tól. Minden média erről beszélt, ekkor kezdődött az ellenségeskedés a modern és a posztmodern tábor között. 12 év és négy kiállítás alatt az építészeti szekció nagyon gyorsan növekedett. Mára kitöltötte a Biennálé teljes területét (az olasz pavilont és a 29 külföldit), valamint a szabad területeket is; már nagyon lehet

érezni a szűkösségét, s minthogy bizonyára még növekedni fog, a közvetkező találkozó még több helyet fog igényelni. De eközben az összejövétel elvesztette vitatkozó jellegét.

Ma ez egyfajta „nemzetközi vásár”, ahol minden ország a saját pavilonjában, a saját rendezésében mutatja be azokat az építészeti, akiket erre kiválasztott. Így tehát természetesen, hogy a nagy viták, beszélgetések helyett ez egy olyan ünneppé vált, ahol a kamerák előtti gratulációk és a jólfészült díjkiosztó ünnepek lettek a fontosak. Abban hittek, hogy visszajön a nagy világkiállítások ideje, a kis nemzeti pavilonok a zsúfolt kertjeikben, ahol az ember egy kis „világkörűli utazást” tehet harmincválhány állomással.

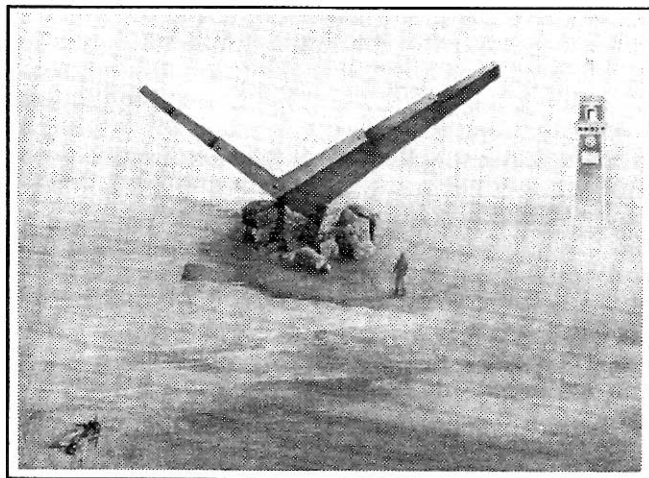
Az újdonság Kelet-Európa megjelenése volt. Minden írott szövegük a sötétség végéről, a hajnalról, az újjászületésről és újjászerveződésről szólt. Miután kiléptek a kelet-európai elszigeteltségből és levették a szocializmus rájuk erőltetett maszkját, a nyugat-európai világ felé nyitnak, de saját gyökereiket és helyi hagyományait is újrakeresik.

Ez a kettős törekvés a románoknál hozta a legkevésbé sikeres eredményt. Mindenütt kollázs-szerűen összerakott együtteseket látunk lerombolt emlékeiből, egyfajta „Guernica” ez a saját örökségükből. De amikor valami újat kellene építeni egyszerű eszközökkel, a legciccsesebb posztmodernet vagy meggyőződés nélküli dekonstruktívizmust részesítik előnyben. Az erősen katolikus Lengyelország az új templomait mutatja be, erőteljes, racionális épületek vörös téglából. A csehek onnan kezdik újra, ahol a történet fonalát elvesztették: a két világháború közötti funkcionalizmusnál; gyönyörű purista tervek mutatnak be, fehérek, mértéktartók, kifinomultak. A szovjetek szintén a múltban keresik magukat, a 20-as évek konstruktivista utópiájának fonalát veszik fel újra. Ez a „papírépítések” új avantgardja, ahol – valódi megrendelések híján – a leghatározottabb formai tanulmányokkal találkozunk. De emellett ők a makettkészítés mesterei is. Bár maguk a tervek nem mindig túl sikeresek, a makettek „hét nyelven beszélnek”.

Keleten a nagy felfedezés Magyarország, illetve az organikusnak nevezett építészet, mely a 60-as években Pécsen született ellenlépésként a hivatalos építészetre. A szecessziót, Rudolf Steiner szellemiségét, Wright úttörő eszméit vallják sajátjuknak, az „építés nélküli építészetben” és a helyi anyagok használatában keresik a kiutat az uniformizálódásból és a társadalmi leépülésből. A kis feladatokhoz, melyeket nekik hagytak (kápolnák, közösségi terek, iskolák), ők újra felfedezték a fát, egy itt-ott kvázi-antropomorf expresszionista építészet hoztak létre, ősi formákat használnak nagy mesteri tudással. Ez teljesen különbözik az amerikai „amatőr-ácsok” ötletszerűségétől, a magyar organikus építészet nagyon „rajzos”, ami a még meglévő kézműves hagyományokra épül.

(Marie-Jeanne Damont-nak a *L'Architecture d'aujourd'hui*-ban megjelent írásából való részletet Nathalie Grekofski és Kruppa Nándor fordították)

Massimo Scolari: a velencei Arsenal bejárata előtt felállított emlékmű vázlat 1991

A legelmélyültebb elemzés a kezünkbe került közül Szegő György „Élő és Élettelen” c. cikke az *Új Művészet* 1992. januári számában. Ennek egy részletét közöljük:

Tartalmában és szellemében a mi magyar kiállításunk messze kimagaslik ezen az építészeti mustrán. A magyar „organikusokat” fogja eggyé, annak ellenére, hogy ezt az irányzatot sohasem jellemezte az egység. Eddig egyetlen egyszer szerepelt együtt mindenki, öt évvel ezelőtt a BNV-n, *Koppány* Zoltán szép pavilonjában. Az akkori közös béke-rítus azóta idehaza áttörést hozott és most láthatóak voltak a legszebb, többségében azóta épült házak fotói. *Makovecz* Imre paksi, síófoki templomait, valamint *Ekler* Dezső és *Erdei* András kicsit régebbi művésztelepeit, *Salamún* Ferenc fonyódi és *Tamás* Gábor tordasi iskoláit és előbbi szerencsi faluházát emelem ki Makovecz társaságából. *Csete* György halásztelki templomát, a füzéri temetőkapornát és a balatonszentgyörgyi Gulyás-csárda napházat, *Jankovics* Tibor, *Kistelegdi* István, *Oltai* Péter és *Sánta* Gábor házait az egykori Pécs-csoportból. Talán az egység mágiájára törekvés okozta azt, hogy a franciákéhoz hasonló, kiemlécsk nélküli installáció készült, sőt a válogatásba olyan tervek is belekerültek, amelyek csak igen távoli rokonságot mutatnak azokkal az elvekkel, amelyeket eredetileg a preraffaelitáktól, a szecessziótól, majd Rudolf *Steinertől*, másrészt a népi formákból, Frank Lloyd *Wrighttől* és a zöldmozgalomból eredeztethetünk, és amit most mint organikus építészetet definiált a kiállítás és a hiánypótló katalógus.

A magyar organikus anyag egyedül emel vétót a biennalén is tapasztalt, a modernizmust feltámasztó kísérlet ellen. Az építészeti modernizmus válsága múlni látszik. Hiábavalónak tűnnek az ökológusok, a városvédők és általában a humán értékek szószólóinak intelmei. A korábban ellenzéki vagy egyenesen avantgárd építész is elfogadják a nagy megbízásokat. Azaz sikereikkel visszaélnék, elárulják azt a harcot, amelyet a high tech ipari kultúra ellen, annak hamis, fogyasztásra serkentő tendenciái és a mögöttük húzódó hadiipari fejlesztés, s a nyomukban járó „békés felhasználók” profitérdekai és építészei ellen folytattak. A „nagy nevek” által tervezett acél- és betonkolosszusok újra építészeti minták lettek. Közben azok az ökológiai károk, amelyekhez ezek az (építő)ipari technológiák kötődnek, lassan lakhatatlanná fertőzik az egész Földet, a modern városok szinte már most halottak. A magyar kiállítás ezzel szemben valami „élőt” hirdet, visszaébredést C. G. *Jung* szóhasználatára értelmében. Jung a szellemi válság egyik okát a tudatos én (ego) szélsőségesen egyoldalú racionális-intellektuális attitűdjének kifejlődésében látja: „A mai ember világát saját intellektusán kívül már semmi nem világítja meg, olyan nagy a sötétség... A személyiség kialakulásával, az ego strukturálódásával a tudat kapui rázárulnak az emberiség szellemi örökségére. Az örök és időtlen archetipusok nem viselik el a formabazártság korlátait.” (Ezért népszerűtlen a modern építészet az emberek számára.) Az archetipus, a mitológéma megnyilvánulásra törekszik, ehhez formát kell magára öltenie. A formátöltéssel meghal benne, ami archetipikus, megszületik a konkrét ember. Az ego struktúrája határt képez maga köré, az archetipusok pedig elsüllyednek a határon túli tudattalanba, amely az ego felől nézve sötétségbe vész. Ide az ember csak saját halálakor léphet be, vagy vissza. Ez eddig a szaturnikus modernista építészet képlete is egyben. „A modernista építész – a szaturnikus embertípus.” Nem horoszkóp készítése a célom, de asztrológiai következtetésre nyílik lehetőség, amely a modernista építész egy karaktertípusát vázolja. E vázlat (*Dr. Pressing* Lajos pszichológus elméletének továbbgondolása) olyan általánosítás, amely az építészet kozmikus jelentésére tereli a figyelmet. Az építészet – mint foglalkozás – az ősi asztrológusok szerint a Szaturnusz uralma alá tartozik, amint több szakma is, amely az anyaghoz, a földhöz szorosan kötődik (a sírásó, a földműves, a fazekas, a téglavető, a kútúró és a szobrász). Kétségtelen, hogy közülük az építésze a leginkább szocializált tevékenység. Ahhoz, hogy építésszé legyünk, a szaturnuszi karakter szükséges, de nem elégséges feltétel. Milyen jellemzői vannak általában a szaturnuszi uralomnak? A Szaturnuszt a négy őselem egyikével, a földdel rokonítják az asztrológusok és alkímisták; a hidegség, szárazság tulajdonságaival ruházzák fel. A hőmérséklet csökkenése sűrűsödést, összehúzódást jelent, eredménye a megmerevedés, kristályosodás. Az ember ezeket a folyamatokat leste el

a természettől, hogy építőanyagaink előállításához felhasználja. A modernista építészet számára ennek a technológiája is döntő; a formák a funkciók anyaga merevedett lenyomatát jelentik és jelképezik, materialista és szakrális értelemben.

A modern építészetnek nemcsak az építész személyét illetően kulcsszava a struktúra, hanem tárgyát illetően legalább annyira. Elsősorban azokra az új makroszerkezetekre gondolok, amelyek megszületése a modernista építészet talán legnagyobb vívmánya. Az élet állandó változása közepette a struktúra a tartósság, az állandóság biztosítója, amelyek az asztrológiai hagyományok szerint az alaposság, szorgalom, szívósság, lelkiismeretesség, rendszeresség és rendszeretét révén valósulhatnak meg. A modern építészet mindezeket minden bizonnyal ilyen vonásokkal rendelkeztek. Ez eredményezhette, hogy a modern építészet egyre inkább szaturnikusává váló pályáján eddig soha nem látott szerkezetekkel rúkkolhattak elő.

A lelki struktúra azonban azáltal, hogy elrendez és megszilárdít, a cselekvés más lehetséges útjait el is zárja, determinál. A lelki struktúrát személy jövőjét múltja határozza meg. A karma (a buddhista irodalomban magával az emberi cselekvéssel azonos) a múltbeli cselekvések bilincsekké váló, a cselekvőre végzetesen visszaható következményeit jelenti. A sors a végzet színvonalán, a következő fontos szaturnikus személyiség-jegyhez, a szenvedéshez vezet. Oka elsősorban abból eredeztethető, hogy a megszilárdult lelki struktúra összeköttetésbe keveredik a külső környezet állandó változásaival. Ilyen módon a szaturnikus ember magában hordja a kudarcot, a sorszerű megpróbáltatást. Merész analógiával feltételezem: a szaturnikus modernista építészet alkotói strukturalitásának és az ebből adódó következményeknek a hatására nem volt képes egyetlen korszak vagy társadalmi berendezkedés emberének sem általános megelégedésére szolgálni. A szenvedés másik indoka a struktúra korlát-jellege. A struktúra szűkíti, végül el is zárhatja saját lehetőségeit. Az önmagába zártág pszichológiájának analógiáját maga a Szaturnusz kínálja sűrűség, főként gyűrűje révén. A fentiekből szinte kézenfekvő a szaturnikus lélek újabb jellemzője, az izoláció. Önmagunk gyűrűjébe zárva elszigetelődünk a világtól.

Az utolsó, az előbbiekből nagyrészt következő szaturnikus kulcsfogalom a halál. A Szaturnusz által felállított legnagyobb korlát éppen az időbe vetettség. Akár a lelki, akár a materiális struktúrák végül is létrejöttük pillanatától magukban hordják saját elmúlásuk kényszerét. Ez az építésre, mint emberi kreativitásra általában is vonatkoztatható. Az építészet korszakai közül legsúlyosabban éppen a modernista építészetre illik rá az anyag-halál értelmezés, mivel ennek ideológiája meglehetősen vulgáris materializmusra épül, amely a szellemiséget kizárólagosan a pusztuló anyagba vetítette. Így szükségszerű a modernista építészetnek az a végkifejlete, mely az embert is holt tárgyként kezeli.

Az organikus építészetnek is szimbolikus ereje van: az élet jelenti. Ez az építészet nem csupán az ego modernista építésze, hanem isten lenyomatának: a selfnek az építésze is, ennek a megnyilvánulása. A visszaébredt self az, amely az organikus építészetet respiritualizálja, felszabadítja az anyagból, és mintegy a szellem szempontjából „feltámasztja”, visszaintegrálja. A modernista építész – mondjuk még egyszer így – a szaturnikus kor embere. Jung a szaturnikus nigredo fokozatával jellemzi a kor problémáit; „Az ember mély völgybe ér, ahonnan nincs kiút, csak az önismeret. Ha erre nem képes, akkor meghal, mert a tudattalan könnyen eltöri az értelem nélküli életet(...) Az önismeret útja a projekciók visszavonása, önvizsgálat útján. Mivel az embert éppen a projekciói vonják be a külvilágba, ehhez (ti. az önvizsgálathoz) célszerű a külvilággal szemben aszketikus attitűdöt felvenni...” Az önismeret azonban – figyelmeztet Jung – „nem az ego ismerete, amivel össze szokták téveszteni, hanem az isteni lenyomatnak, a selfnek az ismerete”.

Ha az építészet most az aszketikus intelmeket félreérti és a posztmodern érzéki „gusztustalanságaitól” úgy fordul el, hogy szem elől veszíti az organikusok általi felmutatott isteni lenyomatot, akkor ismét sötétetni fog az architektúrában. Ha az önismeret meglátja önmagában a holt formákkal szembeni élő szellemet, akkor ez a jövő építészetét illetően optimizmusra ingerlő. Ezt tette a velencei magyar anyag.

A SZERVES ÉPÍTÉSZEZET képviselőinek nemzetközi szervezete, az IFMA (International Forum Man and Architecture) 1992. július 12 és 25 között rendezi meg második konferenciáját a svédországi Järnában (lásd ORSZÁGÉPÍTŐ 1991/1. 59. old) „Hogyan tervezzünk emberi környezetet?” címmel.

A konferencia előadások, műhelymunka, gondolat- és tapasztalatcserék keretében kíván foglalkozni azokkal a kérdésekkel, melyek az ember fizikai, lelki és szellemi szükségleteit figyelembe vevő környezet kialakulását célozzák. A kététes, nagyon szoros programmal, szigorú időbeosztással tervezett találkozót az alábbi előadásokat és műhelygyakorlatokat kínálja a résztvevőknek:

Előadások:

Arne Klingborg: Hogyan tervezzünk emberi környezetet?
Morten Gunge: Formanyelv és a tudatosság fokozatai
Walter Liebendörfer: A személyiség viszonya a környezethez és öröklött tényezőkhöz
Jens Peters: Metamorfózis a városképben
Gerald Häfner: Az Európai Közösség jogi rendszere mint az Európa Ház építészeti terve
Herma Seibert: Európai Akadémia Berlinben a városi környezetért
Rex Raab: Az építészeti érzékelés iskolázása. Tömeg, arány, részlet, metamorfózis, szerkezet, anyag, szín, stílus
John Wilkes: A fal, mint élő relief
Christian Hitsch: Művészeti munka és törekvés a magasabb tudás felé
Lars Krantz: A park, mint élő műterem
Fritz Fuchs: A színezett felület és az építészeti tér
Arne Klungborg: Összefoglalás és pillantás a jövőbe

Műhelygyakorlatok

Francois de Barros: Hogyan hat az építészet az emberiség fejlődésére?
Karl-Dieter Bodack: A korszerű design szellemi alapjai
Jörn Copijne: A környezet formálása – a táj megelevenítése
Christopher Day: A hely organikus fejlődése
Joachim Eble / Espen Tharaldsen: A városi szövet ökológiája és esztétikája
Hans Fors / Marianne Kleiser: Euritmia és építészet
Lars Fredlund: Kézművesség a kert formálásában
Fritz Fuchs: Színek az emberi környezetben – gyakorlati példák
Matthias von Heynitz / Hans-Willy Haub: Testületi identitás
Udo Herrmannstorfer: A hármas tagozódású társadalom, mint formaképző feladat
Christian Hitsch: A metamorfózis és a szobrászat alapelemei
Nikolaus von Kaisenberg / Uwe Kortlepel: A négy elem a környezet alakításában – gyakorlatok a környezet humanizálására
Steen Kristiansen: Geometria, terv és tér – rajz és mozgás
Yuri Lebedev: Építészet és bionika
Rudolf Mees: Az üzemeltető tapasztalatai a kereskedelmi üzemeltetőorientált építészetben
Jens Peters: A metamorfózis, mint a közösségi terek tervezésének alapja
Skilleby műterem: Lazur festés
Per Söderberg: Lámpa tervezés és építés
John Wilkes: A metamorfózisok minősége

A részvételi díj igen magas, 3500 svéd korona (diákoknak 2000), amely nem tartalmazza a szállás és étkezés költségeit. Javasoljuk, hogy az érdeklődők forduljanak közvetlenül a szervezőkhöz, lehetséges-e kedvezményesen résztvenni a konferencián (Architectural Conference 1992 Rudolf Steinerseminariet S-15300 Järna, Svédország. Telefon: 00-46-75550325).

**Nagy Emilné
Dr. Göllner Mária**

A MAGYAR ŐSVALLÁS ÉS A KERESZTÉNYSÉG A MAGYAR NÉPMESE TÜKRÉBEN

Azért ajánlom könyvecskémet a magyar nép tanítóinak szeretetébe mert a nép tanítóira hárul az az igen súlyos feladat, hogy egyaránt szolgálják úgy a nemzeti sajátos kultúrértékek éber ápolását, mint a kereszténység egyetemességét s a kettő között mélyeséges összhangot hozzanak létre a tömegek lelkeiben.

A magyar népmese az a varázshedű, amelyikkel ezt az összhangot legteljesebben meg lehet teremteni, mert mindaz, ami a magyar népmesékben mint az ősi, sajátos pogány, magyar vallás és mint az eredeti magyar szellemiség értéke él: hajnali csillagként, átható fényvel az igazt, a valóságos kereszténység egykor felkelő napja felé mutat és vezet...

(Mint Vámosi Nagy Istvánnak az első magyar Waldorf-iskoláról szóló írásában olvasható (Országépítő 91/2 és 91/3) Nagy Emilné börtönmissziós tevékenységének része volt a „Bizalom” című újság kiadása és szerkesztése. Ebben megjelent kulturális-szellemi felvilágosító írásait gyűjtötte önálló kötetekbe, melyek közül a harmadikból választottuk közlésre az alábbi fejezetet némi rövidítéssel.)

A kereszténység világképének néhány alapvonása és a magyar mese főmotívumai

1. Szentháromság

A kereszténység dogmatikájának legmagasabb foka az Egyistenséghez vezet, aki minden lét alapja, aki „teremt, fenntart és igazgat mindene- ket,” aki azonban hármasságban nyilatkozik meg, mert bár egy lény, három szent személyiségként létezik és működik.

A kereszténységnek ez a legnagyobb mélysége és rejtelme: a Szentháromság tana, a lét örök alapját alkotó Egyistenség három személyűsége, azt tanítja, hogy a fejlődés mai fokán az emberi lét ősforrása: egység és hármasság egyszerre.

Az egyéb egyistenhitű vallások, mint a zsidó hit és a mohamedanizmus, érthetetlenek és megfoghatatlannak tartják a kereszténységnek azt a megállapítását, hogy minden igaz valóság az Egyistenség hármasságára vezethető vissza. Az egyiptomi, hindu, kelta stb. világnézetek azonban jól ismerik a hármasság szentségét és mindég, amikor az egységgel találkoznak, keresik a hármasságot is, amikor pedig a hármassággal találkoznak, keresik az egységet.

A hármasság felismerése a valóságok titkainak egyik nagy kulcsa. Ha valamely egységgel találkozunk s azt az egységet abból a szempontból is megvizsgáljuk, hogy vajon abba az egységbe minő hármasság van belerejtve, alaposabban és a valóságnak megfelelőbben fogjuk megismerni s

Dürer: A Szentháromság (1511)

többet fogunk tudni róla, mint hogyha csak bele- nyugodnánk egységébe s nem keresnénk benne a hármasságot is. Például az ember felületes vizsgálata egységnek tűnik fel előttünk; mennyivel többet tudunk azonban róla, ha megkeressük és megállapítjuk a benne lévő hármasságot: a testet, lelket és a szellemet. Ugyancsak az emberi test is egységet alkot és mégis a hármasság szempontjából nézve három szisztémából áll. Az agy és idegrendszer, a szív és lélegzés, az anyagcsere és végtagok szisztémáiból. Ugyanúgy az ember lelke egy valami s mégis hármasság rejtőzik benne: a gondolkodás, az érzés és az akarás hármassága. Vagy pl. a növény szintén egységesen működő élőlénynek látszik, de a hármasság keresése benne feltárja, hogy egységes életműködése hármasság: a táplálkozás, növekedés és szaporodás. Így tovább számtalan példát lehetne felhozni arra, hogy a valóságok megismerésében milyen értékes eredményekhez juthatunk, ha az egységben megkeressük és megtaláljuk a belerejtett hármasságot. Ugyancsak az ember szellemében is benne tükröződik az örök szép, az örök jó és az örök igaz hármassága.

A számok nemcsak mennyiségeket, de tulajdon- ságokat is jelentenek. A kettősség az anyagi világ jellemző tulajdonsága; a hetesség az élet világát jellemzi; a négyesség az elemek világát és így tovább. Az anyagi világot jellemzi az árnyék és fény, jó és rossz, kicsi és nagy, könnyű és súlyos, stb. kettősségének ellentéte, viszont az isteni teremtő erőket a lelkeség terén a hármasság meg- nyilatkozása jellemzi. Mivel a hármasság a Szent-

háromságban élő Egyistenség megnyilatkozása: a hármasság szem előtt tartása és kiemelése a Szentháromságról való megemlékezést vagy pedig a Szentháromsághoz való törekvést jelenti.

A világ minden meséjében nagy szerepet tölt be a hármasság, de a magyar mesében különösen és feltűnően nagyot. A legtöbb magyar mesében három dolognak kell beteljesülnie, – három személynek kell egymásra találnia ahhoz, hogy egy valami bekövetkezzék. A magyar mesében egy személy többnyire csak akkor találhatja meg a maga sorsában a boldogulást, ha három próbát megáll, ha három feladatot teljesít és ha a hozzákötött két másik személy sorsa is dűlőre jut. A szegény ember vagy a király három fia közül az egyik (többnyire a legfiatalabbik, akinek a lénye leghajlíthatóbb, legfejldőképesebb s legérzékenyebb) elindul életútjára. Megállja a három nagy próbát, teljesíti a három nagy feladatot – eléri legmagasabb célját, mindent elnyer, ami egy embert nemcsak a földön, de még a mese-világ igényei közepette is boldoggá tehet s mégsem tud megnyugodni addig, amíg két testvére – s esetleg azok párjai is – békéhez és megnyugváshoz nem jutnak. A legtöbb magyar mese nem tud befejeződni akkor, amikor a főhős sorsa bezáródik, hanem befejeződés előtt visszanyúl azokhoz a személyekhez, akik a hőssel együtt hármasságot alkotnak. Lehet, sőt nagyon gyakori, hogy ezeknek a személyeknek semmi néven nevezendő szerepük sem volt a mesében, mégis a mese nem tud elhallgatni addig, amíg be nem mutatja, hogy a főhős ezeknek a személyeknek az életében is hozott létre változást. A magyar mese tehát nem azt választotta tárgyául, hogy egy vagy több ember sorsát elmondja, hanem azt, hogy a hármasságok összefüggéseit feltárja.

Ha csak a legismertebb német mesékre: (Jancsi és Juliska, Hamupipóke, Piroska és a farkas, Csipkerózsika, Hófehérke, stb.) gondolunk, láthatjuk, hogy ezek mind különböző számbeli tulajdonságokon épülnek fel s bennük a hármasságnak aránylag csekély része van, pedig nemcsak belső értéküknél fogva igazi, hamisítatlan mesék, de a világ leghíresebb meséi közé is tartoznak. Am nemcsak ezek, hanem a többi német mese is vegyesen használja jellemzésre a legkülönbözőbb számokat s ha azt kérdeznők, melyik jellemző szám használata legáltalánosabb a német mesében, igen nehezen tudnánk feleletet adni. Ezzel szemben a magyar mesében olyan feltűnően és aránytalanul túlnyomó a hármasság, mint jellemző tulajdonság, hogy már felületes látásra is, de még inkább elmélyült tanulmány után, meg lehet állapítani a hármasság szám feltétlen uralmát benne.

Mit jelent ez?

Ez nem jelenthet egyebet, mint azt, hogy annak a népnek a lelke, amelyik az ún. magyar meséket magáévá tette s évszázadokon keresztül mind a mai napig mesélte, megrázó, szívhez szóló, magasztos élményként élte át a hármasság élményét és hűség, kitartó, mélységes rokonszenvet érzett a hármasság iránt. Bizonyára azért juttatott a magyar mesélő lélek meséiben olyan nagy szerepet a hármasságnak, mert éppen a hármasság tulaj-

donságának felfedezésével tudta a valóságok rejtelmét – talán rejtelmes szentségeit – legesleginkább megközelíteni...

A magyar népléleknek csak egyetlen egyszer kellett megtalálnia a hármasság törvényszerűségét s ezzel az egyszeri megtalálással a sorsnak, az erkölcsi világrendnek, és a lélek birodalmának számtalan jelenségét lehetett megérteni, megmagyarázni, jellemezni, az egész világ megértésében előrejutni és új alkotásokat, új szépségeket teremteni.

2. A három világ

A kereszténységben az emberiségen nemcsak az élő, hanem az ún. halott emberiség is értendő, mert a kereszténység szerint a halálban az ember csak testét veszti el, de a lelkét és a tudatát nem. Az ember életének csak kis darabja a földi élet; az ember a földön kívül is él és nemcsak az anyagi világhoz, hanem a lelki és szellemi világhoz is tartozik.

Krisztus nemcsak az élő emberiségért halt meg és támadt fel, hanem a halott emberiségért is. Krisztus a földi életről éppúgy tanított, mint a túlvilági életről, és sokszoros kijelentést tett arról, hogy nemcsak egy világ van: e földi világ, hanem ezenkívül van a másvilág is, a maga két birodalmával: az alsó és felső világgal. Aki az embert csak mint földi lényt tekinti, úgy tesz, mintha a növény-nél a gyökeret és magot nem venné tekintetbe, csak a szárat és a leveleket. Az egyes embernek, – éppúgy, mint az egész emberiségnek is, – a léte nincs bezárva a születés és halál közé az anyagi világba, hanem túl terjed születésén és halálán s magába öleli a tisztán szellemi létformát is.

A kereszténység tehát nemcsak megalkotja az emberiség fogalmát s megteremti az emberiség egységének a tudatát, hanem egyúttal kitágítja az emberiség határait is s evvel együtt az emberi kötelességeket is három világra terjeszti ki: a földi, a földalatti és földfeletti világokra.

A kereszténység fogalma felfedi a három világ törvényeit, erőit és rendjét. Határozottan megmondja, hogy az a mély bölcsesség, az a csodálatos, okszerű rend, ami olyan világosan megmutatkozik a természetben s annak törvényszerűségeiben, mind a három világban uralkodik, nemcsak az ún. anyagi világban. Az erkölcsi világrend ugyanolyan szilárd, hatalmas és bölcs törvényeken alapszik, mint a természet rendje. Ezért az ember sorsában, – szerencséjében és szerencsétlenségében – éppúgy az oksági törvények és bölcs előrelátás uralkodik, mint a földi természetben és a nagy mindenségben, a csillagok világában is. Csak a természet törvényeit könnyebb a mai embernek kikutatnia, mint a halál utáni élet, az erkölcsi világrend és a sors törvényeit.

A kereszténység tud arról és hirdeti, hogy mind a földön, mind a csillagok világában, de az ember sorsában, életében, halálában s az erkölcsi világrendben uralkodó erőknek és törvényeknek közös tulajdonsága, hogy testnélküli, láthatatlan, örökéletű lényeknek, az ún. angyali lényeknek a műve. Másszóval minden, ami történik a három világban,

nem magától történik, hanem égi, szellemi lények: angyali lények által. A mindenséget fenntartó titkos erőszövevények, törvényszerűségek, szervezések, mind ezeknek az angyali lényeknek a munkája, akik Isten alkotó gondolatainak megvalósító szolgái: az örök jó, az örök igaz s az örök szép birtokosai és követői.

A kereszténység szerint tehát a dolgok láthatatlan mélyében, ahol a természettudós csak mágnesiséget, villamosságot, nehézségi erőt stb. lát, – a lelkek rejtelseiben, ahol a pszichoanalitikus csak hajlamokat, ösztönöket vél felismerni – s a sorsok mélyében, ahol az ember úgy szereti a véletlent megtalálni: valójában végtelen bölcsességű és tisztaságú angyali lények működnek és igazgatnak, akik különböző feladatok és célok érdekében, különböző közösségeket alkotnak egymással.

A kereszténység világgépének ezt az elemét: az egész mindenségben működő angyali seregeket, újabban szeretik elfelejteni s elhagyni, holott a kereszténység leglényegesebb alkata, hogy a világmindenség létének és működésének gyökereit, alapjait nem tudattalan, mechanikus erőkben, hanem tudatos lényekben, angyali lényekben – az Istenség követeiben és szolgálóiban – találja meg.

A keresztényi szeretet sohasem születhetik meg teljes hatóerejével és teljes boldogításában, ha az ember nem ápolja lelke mélyén az egész mindenséggel való kapcsolatát: ha nem táplálja lelkületét az Istenség és az angyali lények tudatos szeretetével.

Sokszor írtak és vitáztak már arról, hogy vajon a szabadgondolkodók és materialisták, akik nem hisznek sem a Szentháromság istenségében, sem az angyali lények seregeiben, sem az emberi lelkek halál után tudatos továbbélésében, képesek-e arra a szeretetre, amire az igazi keresztények, s ők is meg tudják-e valósítani a földön, az emberiségben a béke és a szeretet szellemét? Erre a kérdésre a pontos válasz így szól: aki a halál után tovább élő emberiséget, s a létetadó Szentháromság-Istenséget kizárja szeretetéből, kevesebb szeretetet termel szívében, és kevesebb szeretetet is fogad be, mert akarattal igyekszik elsáncolni magát az Istenség, az angyali lények s a halottak feléje sugárzó szeretete elől.

Az igazi kereszténységhez szükséges végtelen szeretetet a gyarló emberi léleknek csak az adja meg, ha a mindenség valamennyi szeretetforrása felé kitarja szívét s valamennyi magasztos valóság felé fordul szeretetének hűségese szárnypróbálgatásaival. Így értendő az, hogy a kereszténység végső célja az általános emberszeretet; mert az ember az Isten iránti, a túlvilág iránti és az angyali lények iránti szeretettől kapja meg az igazi erőt a föld, a földi élet s a földi lények iránti teljes szeretetre.

A magyar mesékben véges-végig mindenütt megtalálhatjuk azt a meggyőződést és azt a tudatot, hogy a földi világon kívül van alsó- és felső világ is. Ez éppolyan természetes, mint az, hogy van levegő, van lélek, van éhség és szomjúság, pedig testi szemmel ezek mind éppúgy nem láthatók, amint az alsó- és felső világ sem látható.

A magyar mitológia tudósainak állítása szerint a magyar népmesében megnyilvánuló nagy érdeklő-

Dürer: Angyal az Alvilág kulcsával (1497/98 k.)

dés az alsó- és a felső világ iránt arra mutat, hogy az ősmagyar vallásban élt az alsó- és a felső világban való hit.

Állításuk helyessége már csak azért is valószínű, mert hiszen a világnak majd minden népében élt egykor az alsó- és felső világ tudata s a nemzeti jelleg, vagy pedig a korszerűség inkább abban nyilatkozik meg, hogy ki milyennek képzeletben ezt az alsó- és felső világot, a mi földi világunk e két nagy kiegészítését?

A magyar népmesék az alsó- és felső világ lakóinak és történéseinek leírása közben aránylag nagyon keveset – jóformán semmit sem beszélnek – az ott található halottakról, vagy emberi lelkekről. Pedig egyéb pogány vallásokban és hitregékben az alvilág elsősorban a halottak lakhelye s az a mesehős, aki az alvilágba hatol, ott holt emberek lelkeivel találkozik. Így a finn testvér-nemzet nagy népi hősköteményében, a Kalevalában is az alvilágba – Tuonelába – leszállók mind találkoznak halottakkal. De sok más nép hitregéiben és meséiben, nem csak az alsó világban, hanem a felső világban is található halottak. Így a germán Wallhalában s a görögök Olimpuszán ott találjuk az emberiség meghalt hőseinek lelkeit. A magyar mese alsó- és felső világában a halál ismeretlen s bennük csak az alakváltozások, elvarázsolások és megszabadítások honosak. Ezekben a világokban az idő is más, mint a földön, jóformán nincs is bennük idő, mert ha van is, nem lehet megmérni. A magyar mese alsó- és felső világa tehát nem a halál birodalmait írja le, hanem

két olyan világot, ami még akkor létezett – vagy pedig ma is ott létezik, – ahol a halál ismeretlen. De hol van az a birodalom, ahol a halál ismeretlen?

Erre a kérdésre válaszolva meg kell gondolni, hogy halál csak ott van, ahol testi létezés van, mert hiszen a halál éppen azt jelenti, hogy a testi létezés megszűnik. Ott azonban, ahol a testi létezés nincs, ahol csupán csak lelki létezés van, ott nem lehet és nincs is halál. De vajon van-e valahol valami olyasmi a mindenségben, ami testi létezés nélkül való lelki és szellemi létezés csupán?

Az emberiség ősidőktől fogva mindig tudta, hogy a természetben és az emberen kívül, vannak nagy sokaságban fizikai test nélkül létező lények, akiknek csak lelkük és szellemük van. A kereszténységben e láthatatlan, testetlen, szellemi lényeket, az angyalokat, Pál apostol kilenc féle munkásságuk szerint különbözteti meg, vagyis a jó angyaloknak kilenc fokozatát ismeri s elmondja róluk, hogy az embernél bölcsőbb és erősebb valóságok. E testnélküli angyali lények világában nincs halál, az ő létformájuk a szellem, ami nem ismeri a halált.

A mese alsó- és felső világa tehát nem jelképezhet egyebet, mint a jó szellemi lények kétféle közösségét, mint az angyali lények világának két birodalmát, pogány szemmel nézve.

A kereszténység azonban ismeri a jó angyali lényeken kívül más láthatatlan, az embernél bölcsőbb és erősebb valóságokat is, akik szintén csupán testetlenül, szellemi létformában léteznek, de erejüket és bölcsességüket az emberiség megkísértésére és megrontására használják. Ezeket a valóságokat a kereszténység az újszövetség könyvei nyomán ördögnek és sátánnak vagy sárkánynak nevezi, s azt tanítja róluk, hogy ezek erejüket mindenütt latbavetik, ahol angyalok vagy emberek munkálkodnak, tehát úgy a földön, mint az angyali lények közösségeiben, az alsó- és felső világban is megpróbálják megújuló erővel a békét megzavarni s e célból viaskodnak az angyalokkal s csábítják az embereket. Arról, hogy a sátáni lények nemcsak az alsó- és földi világban, hanem igenis a felső világban is harcolnak az angyalok ellen, az újszövetség legutolsó könyve, János jelenései beszélnek bőven. E könyv szerint az angyali és ördögi lények harca már akkor is dúlt, mikor az emberiség még nem is létezett mai formájában s amikor az eredendő bűnt még nem is követte el, s azóta is szakadatlanul folyik tovább.

A magyar népmesék akkor, amikor az alsó és felső világról beszélnek, egy szóval sem mondják, hogy ott angyalok és ördögök laknak. De ezt nem is mondhatják, mert ezek a mesék olyan régi pogány korokban keletkeztek, amikor a keresztény neveket, hogy angyal, sátán, ördög, nem is ismerték s a jó lényekről és a rossz lényekről nem is volt még olyan tiszta fogalmuk, mint amilyen a kereszténységnek van. Azonban ezek a népmesék, úgy az alsó- mint a felső világról olyan történéseket jegyeznek fel, amelyekből látszik, hogy ezekben az ősi, pogány népmesékben halványan derengett a tudás arról, hogy úgy az alsó- mint a felső világban emberfeletti erővel rendelkező, csodákat alkotó, csodákat tevő testnélküli, jó és rossz szellemi

lények küzdenek egymással. S a magyar népmesék az alsó- és felső világról azt jegyzik fel, hogy az odakerült emberi lelket miképpen segítik a jó lények, miként akarják pusztítani a rosszak, s ezek hogyan küszködnek egymással?

Talán nincs egyetlen egy magyar népmese sem, amelyik ne úgy végződne, hogy a jó és a rossz lények harcában a jó lények győznek. A jó lények, bár sok viszontagság és nehézség után de végül mégis kivétel nélkül mindig meg tudják segíteni, s célhoz tudják juttatni azt a jó embert, akiért fáradoznak. Ha semmi más előnye és ereje nem volna a mesének, ez maga örökre szóló értéké, nagy kincse avatja fel, mert így a mese örök biztatója az embernek s egyre azt susogja lelkébe: „ne csüggedj semmiképpen sem, mert ha bármennyi megpróbáltatáson, gyötrelmen és megújuló küzködésen kell is keresztül menned itt a földön, végeredményben a szellemi világban a jó győz, s szenvedéseid meg erőmegfeszítéseid nem fognak hiábavalóknak bizonyulni.”

A magyar mesékben az alsó- és felső világ nem a szenvedő és az üdvözült halottak birodalma, hanem a csodás erővel felruházott, időtlen, jó és rossz lények birodalma lévén, felmerül a kérdés, mi a különbség tehát itt a magyar mesében az alsó- és felső világ között? Mi választja el a kettőt? Mennyiben nem egy ez a kettő?

A magyar mesékben az alsó- és felső világot főleg azok az adományok különböztetik meg, amelyeket ezek a világok nyújtanak. A felső világ zsoltáréneklő madarát, a halhatatlanság vizét, tündér királynőt, örökéletet stb., egyszóval csupa csodálatos, égi szépségű és kegyelmű adományt, kincset ad ajándékba annak a bátor hősnek, aki határát át meri lépni s aki nemes szívvvel, tiszta jellemmel minden próbát megáll. Az alsó világ pedig bűvös sódaralót, varázsló órát, magátmegterítő asztalt, katonasággal telített aranypalcát stb., tehát az emberi okosságot és erőt meghaladó szerkezeteket ajándékoz.

A magyar mese azzal, hogy adományai szerint különbözteti meg az alsó- és felső világot, így szól: „A jó lények sem mind egyazon módon dolgoznak és fáradnak az emberekért: Működésük, adományaik és közösségeik szerint a jó lények világa két nagy birodalomra oszlik: az alsó és felső világra. A jó lényeknek e két világa nemességben, szépségben és magasztosságban nem különbözik egymástól, – mindkét csoport egyformán jó, – csupán abban különböznek, hogy mindegyik világ másféle munkát végez, másféle adományokat hoz létre.” A magyar népmesében tehát az alsó- vagy felső világba menni azt jelenti, hogy a jó lényeknek egyik vagy másik csoportját keresni fel...

Idézzünk lelkünk elé lényeket a magyar mese alsó- és felső világából! Íme: a Nap, a Hold, a Föld és a Szél anyja, – öröktermő fa, – beszélő madár, – a táltos ló anyja vagy testvére, – tündérlányok stb. Milyen különös jelenségek ezek! Csöppet sem hasonlítanak a kereszténység csodálatosan magasztos, emberfeletti intelligenciáihoz: az angyalokhoz. Jellegzetesen pogány mezbe öltöztek, de az erő, ami kiáramlik belőlük, mégis mindenkor a tiszta erkölcsiség, a jó szív, a magasztos igazságos-

ság s a megvesztegethetetlen erény ereje. Mivel pedig ilyen erő sugárzott ki mindig belőlük, kétségkívül az igazi kereszténység előkészítésére szolgáltak abban az időben, amikor a kereszténység még nem nyilvánkozhatott meg a maga teljességében s még nem hirdethette „az új tudományt”, hogy az ember földi élete csak egy darabja az ember létének, hogy az ember a földi világon kívül még két világba tartozik.

3. A feltámadás

A kereszténységnek egyik legnagyobb értelmezője, Pál apostol, a feltámadás tényében látja a kereszténység lényegét és alapját. Ő, aki a kereszténységet előszeretettel nevezte „új tudománynak,” azt tanította, hogy a kereszténység voltaképpen a feltámadás tényére épül és Krisztus a feltámadás ténye által adta meg az emberiségnek azt az új regeneráló, újjászülő szellemi, erkölcsi és életerőt, amit csak a teremtéskor és a születéskor működő isteni erőhöz lehet hasonlítani.

„Ha pedig Krisztus fel nem támadott volna, hiába való lenne a mi prédikálásunk, de hiábavaló lenne a ti hitetek is.”

1. kor. 15/14.

Feltámadás nélkül tehát nincs kereszténység. És valóban Krisztus lényét mindenek felett jellemzi és mindenektől megkülönbözteti, hogy ő az egész emberiségért meghalt és feltámadott...

A kereszténység előtt is voltak már vértanúk és mártírok, akik nagy és szent célokért feláldozták magukat és életüket, Krisztus előtt azonban nem volt senki, aki az egész emberiségért halt volna meg. Teljesen elképzelhetetlen volt a kereszténység előtti korban, hogy valaki nemcsak egy bizonyos közösségért, hanem távoli, ismeretlen, idegen emberekért – sőt még ellenségeiért is – meghaljon. Nem csak meghaljon, hanem fel is támadjon s feltámadva tovább tanítson hívei között. A Krisztus előtti nagyok hivatása megszabott közösségekre vonatkozott. Mózes hivatásából pld. nem fakadt, hogy az egyiptomiakat ugyanúgy szívébe zárja, mint a zsidókat s azokért is éljen és haljon, pedig már jól ismerte a szeretet két fő parancsolatát. Szokratesz, Pláto, Arisztotelesz, de a nemes, magasztos görög bölcsek közül egyik sem tette céljává, hogy távoli, idegen népekért, pld. az akkori perzsákért vagy pedig szkítákért stb. éljen és haljon. Buddha volt a legnagyobb azok közül, akik a Krisztus előtti időben az általános emberi létből fakadó közös nehézségeket és kérdéseket tartották szem előtt, de ő ezeken főleg tanokkal akart segíteni, nem pedig halálával, életével, feltámadásával és az ezekből fakadó megújító erők kiárasztásával.

Ugyanezt a különbséget megtaláljuk a feltámadásra vonatkozólag is, ha a keresztény vallásokat összehasonlítjuk egyéb olyan vallásokkal, amelyekben a feltámadásnak szerepe van, mint pld. az Ozirisz vallással, a Dionyzosz vallással stb. Ezekben is szerepel egy-egy istenség, akinek fel kell áldoznia magát, akinek a gonoszok kezétől meg kell hálnia s aki feltámadt, hogy megszakitott

Dürer: A feltámadás (1509 k.)

hívását továbbra is folytassa és betöltse, ámde ezek az istenségek mind csak egy részlet-hivatást töltenek be, még a pogány vallások elgondolása szerint is, – nem pedig azt, amit a kereszténység Krisztusnak tulajdonít. Ozirisz például az egyiptomi vallásban a nap istene, tehát nappal az egész emberiségnek ajándékoz fényt és életet. A kereszténységben azonban Krisztus fénye nem csak nappal, de éjjel is világít s nemcsak a földi, hanem az örök életet is megadja az emberiségnek.

Ezenkívül a pogány vallásokban a feltámadás ténye által nem teremődik valami egészen új, csupán csak folytatódik a megszakitott régi, – a kereszténységben pedig éppen Krisztus feltámadásából árad ki az az egészen új teremtő erő, amire az egész élő és halott emberiség új léte épül.

A feltámadás motívumának gyakori ismétlődése megrázóvá teszi a magyar mesék világát. Nem lehet megmondani azoknak a meséknek a számát, amelyekben a feltámadás ténye előfordul. Azok a magyar mesék, amelyek a feltámadással foglalkoznak, általában véve egészen különlegesen építik fel szerkezetüket. Egészen végigviszik történetüket, a főhőssel eléretnek mindent, amit a hármasság lépcsőjén haladva elérhet s mégsem fejeződnek be, hanem a hallgatóban minden eddiginél nagyobb feszültséget és izgalmas várakozást keltenek fel. Mi jöhet most még? Hiszen minden vonalon eljutott minden történés a végcélhoz. A mese egy pillanatra drámává feszül s drámaként merül fel benne, egészen váratlanul s jóformán előkészületlenül – mint a nyári óceán hátán a sarki jéghegy – a hős halála és feltámadása. A magyar mese ezzel a szerkezeti sajátosságával fejezi ki, hogy világában

minő különleges helye van a feltámadás motívumának. Soha sincs a feltámadás a magyar mesékben belesorozva a mese többi eseménye közé, hanem mindég erre az elkülönített, megrázó drámai helyre van állítva.

A magyar mesének ez a sajátos tulajdonsága, hogy a feltámadásnak ilyen egészen különleges, ilyen egészen sajátos helyet juttat alkatában, a magyar mesét még a rokonnépek költészetétől is mélyen megkülönbözteti, így a finnek nagy népi eposzától, a Kalevalától is, amelyben a feltámadás motívuma megrendítő és örökreszló szépségben lép ugyan fel, de mégiscsak a többi eseménnyel egysorban, mint az egész történet egyik láncszeme, nem pedig, mint egy alkatilag kivételes helyre állított, külön kiemelt, minden egyébtől különböző, legnagyobb valami...

Jellemző a magyar mese világára, hogy kik azok a lények, akik a halott hős feltámadását lehetővé teszik. Leginkább táltos paripák és beszélő vadállatok, sőt gyakran egyenesen fenevadak, akik valamilyen okból hálát éreznek a hős iránt s beszélni is tudnak. Tehát nem emberek, nem anyák, nem bölcsek, nem papok, nem angyalok, hanem állat formájú lények. Mit akar kifejezni a magyar mesének ez a jelensége? Bizonyára olyasmit, amit az egyiptomiak akartak kifejezni, amikor isteneiket állat alakban ábrázolták és amit Salamon templomának alkotója érzett, amikor a szövetség ládáját őrző magasabb lényeket állatok alakjában faragta meg...

A régiek az állatok bölcsességét arra vezették vissza, hogy – felfogásuk szerint – láthatatlan, magasztos égi lények védik és vezérlik az állatok életét s ezeknek a magasztos égi lényeknek az emberi intelligenciánál sokkal magasabb intelligenciája nyilatkozik meg az állatok életében. Eme csodálatos bölcsességű, magasztos égi lényeket, akik az állatok életét irányítják, a magyar ősvallás, a magyar mese: állatkirályoknak, beszélő állatoknak nevezi, s úgy képzeli, hogy az ember szeme előtt megjelenhetnek annak az állatfajnak az alakjában, amelyik állatfaj életét irányítják. Így pl. az a magasztos bölcsességű, láthatatlan égi lény – a mese nyelvén szólva: az oroszán király, vagy beszélő oroszán – aki az oroszán faj életét irányítja, megjelenhetik oroszán alakban. Ezt tudva, valószínűnek látszik, hogy a feltámadásnál közreműködő állatok, ilyen magasztos égi lényeknek állati alakban való ábrázolásai. Annál valószínűbb ez, mert ezek az állatok, akik a magyar mesékben a feltámadást elősegítik, nemcsak beszélni tudnak, de tudnak tanácsokat is adni, s olyan titkokat és erőket ismernek, amikről embernek fogalma sem lehet. Az állatkirályokat a mese olyanféleképpen ábrázolja, mint az egyes állati fajok vezérlő őrangyalait.

Az állatok közül külön kell választanunk a magyar mesében a táltos paripát, amelyikkel külön fejezetben foglalkozunk. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy ha a magyar mese az állatkirályokat úgy tünteti fel, mint az egyes állatfajok őrangyalait: akkor a táltos paripát viszont úgy festi le, mint a mesehős állati formába öltözött őrangyalát, aki csodálatos tanácsaival, bámulatos bölcsességével

és szárnyaló erejével az élet és halál minden helyzetén átsegíti gazdáját.

Miután a magyar mese ilyen magasztos színben látja a beszélő állat és a táltos paripa alakját, érthető, ha a feltámadás nagy élményét is úgy írja le, hogy az éppen a beszélő állatok és a táltos paripák segítségével jön létre.

4. Az állatok

Az emberiség évezredekén keresztül meg volt győződve arról, hogy Istentől származik s hogy Isten lelkének szikrája lakik minden egyes emberben. Csak a legutolsó századokban ingott meg ez az általános meggyőződés és adott egy időre helyet bizonyos körökben annak a hitnek, hogy nem Isten leszármazottai vagyunk, hanem az állatokéi, hogy az ember és állat között igen csekély a különbség és hogy közvetlen elődünk: az emberszabású majom sokkal jobban hasonlít mihozzánk, mint az állatvilág fajaihoz...

Az állatvilág kérdésének új és helyesebb megértéséért nagyon sokat tett Goethe az átváltozások tanával kapcsolatban (Metamorphosenlehre), majd pedig a Goetheanisták, különösen Rudolf Steiner s egyik tanítványa Poppelbaum.

Mi e helyen csak utalni akarunk arra, hogy az ember és állat kapcsolatának, az állatvilág valódi mibenlétének világos látásához sokat közeledhünk, ha erősen tudatunkba hozzuk, hogy a kereszténység hogyan tette fel ezeket a kérdéseket.

Megint Pál apostol volt az, aki mint annyi más tárgykört, ezt is alaposan megvilágította a kereszténység fényével és határozottan megmondotta, hogy a kereszténységnek mi az álláspontja az ember meg az állat kapcsolata felől. Pál apostol fejtegetése a kereszténység őskézdeteire vezet vissza. Arra az időpontra, amikor a vízözön nagy szerencsétlensége után Isten megkegyelmez Noénak, megmenti őt, családját s a föld minden állatából egy-egy párt a bárkában – és felderíti a szivárványt az égre s megígéri Krisztust az emberiségnek.

Ezek az események Mózes első könyvének 9-ik részében vannak leírva, Isten szavai pedig, amelyeket a szivárvány feltünésekor mondott a bárkában megmenekült Noénak és fiainak, a 9-ik rész 9-18-ig terjedő verseiben:

„Én pedig ímé szövetséget szerzek tiveletek és a ti magvatokkal tiutánatok.

És minden élő állattal, mely veletek van: madárral, barommal, minden mezei vaddal, mely veletek van; mindattól kezdve, ami a bárkából kijött, a földnek minden vadjáig...

Azért legyen tehát az ív a felhőben, hogy lássam azt és megemlékezzem az örökkévaló szövetségről Isten között s minden testből való élő állat között, mely a földön van...

- Ez ama szövetségnek jele, melyet szerzettem énközöttem és minden test között, mely a földön van.”

Az özönvíz történetéből az látszik, hogy az állatokért az ember felelős s az állatok szerencsétlen

sorsát az ember rosszasa okozta. Isten szavaiból pedig, – melyeket a szívárvány feltünésekor Noénak és fiainak mondott kegyelme és szövetsége megpecsételése – az látszik, hogy az emberiség megváltásával az állatvilág megváltása is be fog következni, hiszen Isten a maga megváltó szövetségét megígéri, nemcsak az embereknek, hanem az állatoknak is, akiket előzőleg a bűnbeesés alkalmával az emberiséggel együtt büntetett meg (Mózes I.3. 17-18.)

Ezért mondja Pál apostol, hogy a teremtett világ – így az állatvilág is – nem önhibájából került abba a helyzetbe, amiben van, hanem az ember miatt s a nehéz, keserves, állati sors egyes egyedül csak az ember fejlődésével és tökéletesedésével fog enyhülni. Ezért várják annyira az állatok is, hogy az ember magasabbrendű fejlődést éljen át és elérje azt a nemes fokot, amelyen megérdemli azt a nevet, hogy Isten gyermeke, Isten fia.

„Mert a teremtett világ sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését.” (Rom. 8. 19.) „Mert tudjuk, hogy az egész teremtett világ egyetemben fohászkozik és nyög mind idáig!” (Rom. 8. 22.)

A kereszténység szerint tehát az emberiségnek feladata van az állatvilággal szemben, mégpedig erkölcsi feladata s a kereszténységnek egyik célja, hogy az állati szenvedés, amely az emberi bűnök által jött létre, az ember megjavulása által eltűnjön a földről.

De ez csak az egyik oldala annak, amit a kereszténység az állatokban lát. A másik oldalt János evangélista domborítja ki a Jelenések könyvében, ahol az állati alakokat erkölcsi erők és tulajdonságok jelképezésére használja fel. Így a kígyót és sárkányt mint állati alakot felhasználja az ördög és Sátán jelképezésére, de a fehér lovat, a bárányt, a bikát, az oroszlánt, stb. felhasználja a legmagasztosabb, legszentebb erők jelképezésére, vagyis úgy jár el, mint a magyar mese: földöntúli, fenséges égi lényeket állati alakban mutat be (János Jelenések könyve 4-ik és 6-ik rész). Ez megint arra mutat, hogy az állati lények alakjai nem csupán visszamaradt alacsonyabbrendű létformát tükröznek, hanem tükrözik azokat a magasztos bölcsességű erkölcsi lényeket is, akik az állatvilágot igazgatják s a mindenség céljai felé vezérlik.

A világ minden meséjében megtaláljuk a kereszténység mindkét állásfoglalását az állatvilággal szemben. A mesebeli ember, ha jó úton halad és helyesen fejlődik, felismeri hivatását az állatvilággal szemben, segít az állatokon, akik az ő jószágát számszorosan és ezerszeresen viszonzják. A rossz úton járó, a visszamaradó ember azonban nem teljesíti a mesében feladatát az állatokkal szemben, ezért el is esik az állatok csodálatos segítségétől és sorsa rosszra fordul.

Ugyancsak megvan a világ minden meséjének az a tulajdonsága is, hogy szeret úgy gonosz erkölcsi erőket és tulajdonságokat, mint magasztos szent erkölcsiséget is állat alakban megjelentetni. Így gonoszságra csábító, vad, sötét lényeket is ábrázol állatalakban s magasztosan segítő, gyógyító, áldott

Dürer: A napba öltözött asszony és a hétfejű sárkány (1497/98 k.)

lényeket is.

E tekintetben a magyar mese nem üt el a többi mesétől. Ellenben az állatvilágra vonatkozó sajátos jellege abban nyilatkozik meg, hogy igen gyakran juttat szerepet két jelképes állatnak: a sárkánynak és a táltos paripának. Az utóbbira a táltos paripára bátran rámondhatjuk, hogy a magyar mese egyik legnagyobb jellegzetessége, – azonban a sárkány is oly gyakran fordul elő a magyar mesében, hogy alakja kidomborodik s ha nem is nevezhető jellegzetesen magyar mese-motívumnak (hiszen más mesékben is előfordul), – mégis külön kell elmélyedni benne is, mert a mesélő magyar lelket különösen erősen foglalkoztatja.

5. A sárkány

Arra a kérdésre, hogy ki, mi a sárkány és mit jelent: legvilágosabban János Jelenések könyve felel meg a 12-ik részben:

„És láttaték nagy jel az égben: egy asszony, aki a napba vala felöltözve... aki terhes vala, és akarván szülni, kiált vala... és imé vala egy nagy veres sárkány, akinek hét feje vala és tíz szarva és az ő fejeiben hét korona;

És a farka után vonszá az ég csillagainak harmad részét és a földre veté azokat; és álla az a sárkány a szülő asszony elé, hogy mikor szül, annak fiát megegye...

És lőn az égben viaskodás: Mihály és az ő angyalai viaskodnak vala a sárkánnyal és a sárkány is viaskodik vala és az ő angyalai.

De nem vehetének diadalmat és az ő helyök sem találtaték többé a mennyben.

És vetteték a nagy sárkány, ama régi kígyó, ki nevezteték ördögnek és a Sátánnak, aki mind az egész föld kerekességét elhítheti, vetteték a földre, és az ő angyalai is övele levettetének...

Megharagvék azért a sárkány az asszonyra és elméne, hogy hadakozzék egyebekkel az ő magvából valókkal az Isten parancsolatának megelőzőivel és akiknél vala a Jézus Krisztus bizonyágtétele..."

E sorok megmutatják, hogy a Sárkány az ősi ellenfele Krisztusnak, hogy a Sárkány az az ősi gonosz lény, aki a világ eleje óta rendbontásra törekszik a mindenségben s az emberi lélekben. A Sárkány: a rossz, akinek tanyája most a föld s aki örökösen tevékenykedik és harcol, mint a jó ősi ellensége, a földön élő igaz emberekkel.

Ezzel a leírással szemben nézzük meg, hogy a magyar mitológiák mit írnak a magyar ősvallás, a magyar néphit és a magyar mese sárkányáról, Ipolyi a következőket írja:

„A magyar mese sárkánya föld alatt, barlangokban, különösen iszapos és sáros mocsarakban lakik – mert lénye a nappal és nyárral ellentétes és sárhoz van kötve. Alakja szárnyas, teste hosszú kígyó, pikkelyes, kemény bőrrrel, körme, foga hosszú, farka ostorként csavargó, taraja lángoló.

De nemcsak külső alakjában, hanem természetében is szörnyeteg s óriás erejét, hatalmát pusztításra, ragadozásra, elátkozásra használja fel. Embert és állatot egyaránt elragad, a természet erőt (vizet, világosságot stb.) elzárja az emberek elöl s áldozatokat követel stb. Nemcsak egyedül van, hanem vannak hozzátartozói, népei és seregei és valamennyien az ember ártalmára törekednek...

A mesehős legnehezebb feladata a sárkánnyal való küzdelem, legmagasabb célja a sárkány legyőzése. Ha eléri, akkor életének vonala, lényének értéke magasra ível s eléri a magyar mesék világának zenitét –”

Kandra Kabos ugyanúgy jellemzi a magyar sárkányt, mint Ipolyi, majd pedig ezt írja (1897-ben): *„A sárkányok nemcsak voltak vidékenként, hanem a néphit szerint vannak még ma is.”*

Ezekhez az idézetekhez nincs mit hozzátennünk. Elég, ha összehasonlítjuk azt, ahogy János evangélista írja le a sárkányt azzal, ahogy a magyar mesék írják le s meg kell látnunk azt a mély összhangot, ami a kettő között van nemcsak a sárkány lényére, de a sárkány harcára vonatkozólag is. Mind János, mind a magyar mesék megmondják, hogy ma is áll még a harc a sárkány és az igazak között. A sárkány János szerint az igaz emberekben tulajdonképpen Krisztust támadja, az igazak pedig akik küzdenek a sárkánnyal: Krisztusért harcolnak. A Sárkányt véglegesen csak Krisztus erejével lehet legyőzni és ártalmatlanná tenni. Amikor ez meg fog történni, akkor a földfejlődés már el is érte célját s a megváltás erői teljesen diadalra jutnak. A magyar mesében egy-egy sárkány megöletése, egy-egy sárkány legyőzése min-

dég megváltó hatást gyakorol. Nemcsak emberek és állatok szabadulnak meg a sárkány nyomorgató karmai közül, nemcsak a föld alá süllyedt birodalmak, helységek s azok lakói szabadulnak meg a sárkánytól, hanem valósággal új világ nyílik meg a sárkány legyőzése folytán...

6. A táltos

Régi szótárak értelmezése szerint a táltosok a régi pogány magyarok bölcsei és papjai. A táltos kifejezést azonban a magyar mese más értelemben is használja. A mese a természetfeletti erővel, szellemi látással s minden rejtelmet ismerő bölcsességgel felruházott embereket és lovakat is így nevezi. A táltosság csodálatos tulajdonság a magyar mesében, amely tulajdonsággal bírhat ember is, állat is. A táltos képességei emberfelettiek mind szellemi, mind testi téren. A táltosság csodatevés-sel jár.

Táltosokról nemcsak a régi magyar pogány vallás, nemcsak a magyar mese tud, hanem a történelmi idők mondái is. Ezt mutatja, hogy a táltos fogalma és élménye milyen mélyen és tartósan benne gyökerezett a magyar lelkiségben s érthető, ha a magyar mesét összes jellemző tulajdonságai közül legjobban a táltos szerepe jellemzi. A magyar mese igazi hőse majd mindig vagy egészen táltos vagy pedig legalább egy-egy táltosi tulajdonsággal megáldott valaki. A magyar mesék nagy része azt tartalmazza, hogy a hős, aki már a mese megindulásának elején is táltosi hajlamokat mutatott, miképpen fejlődik ki harcok, megpróbáltatások és győzelmek útján egészen táltossá.

A magyar mesében a teljes táltosságot az ember és a ló külön-külön nem nyerhetik el. Ehhez szükséges, hogy az egymáshoz tartozó táltos ember és táltos ló egymásra találjanak.

Kandra Kabos Magyar Mithológiája ezt írja: *„A mesék táltosa rendszeren egy girhes-görhes sánta ló, csupa csont és bőr, a lábán is alig tud megállni. A városból gazdája csak nagy ügyel-bajjal tudja kivezetni, hol megrázkódik és nagyot fúj, hogy aranyiszorú paripává átalakuljon. Sürgetős és mulasztást nem tűró esetekben, az abrakolás után, amely többnyire „egy teknő parázzsal” történik, beáll a ló csodálatos átalakulása.*

A táltos ló beszél, tudja a gazdája gondolatát, a jövődőt előre látja és így a gazdáját mindenben tanácsokkal és utasításokkal ellátja, csak abban az egyben kéri gazdája utasítását, hogy miképpen repüljön? – Úgy-e, mint a sebes szél, vagy úgy-e, mint a sebes gondolat? Búvós jeladásra tünemény-szerű a megjelenése, majd pedig úgy eltűnik, mintha a föld nyelte volna el. Meséink egyharmad részében ő képviseli a csodás elemet.”

Ipolyi Arnold pedig a következőket mondja: *„A táltos lehet ember és ló egyaránt. Mindkettő fogakkal születik a világra s ha túl korán észreveszi valaki táltosságukat, a többi táltos elviszi és elrejtí öket. Táltosnak születni kell. Abból, aki nem születik táltosnak, sosem válhatik táltos. Próbákat kell megállnia, majd pedig vándorolnia kell, hogy megkeresse a maga táltos lovát.*

A táltos ló mindég rossz és sovány, míg a táltos észre nem veszi s magának meg nem szerzi. Csak amikor táltos ember és a táltos ló egymásra talál, akkor tör elő mindkettőnek, embernek és lónak igazi, teljes táltosi ereje. A táltos lovat csak táltos ember használhatja, ha azonban a táltos ember táltos paripára szert tett, azzal nagy dolgokat visz véghez. A táltosnak nagy a tudománya, alakját is képes megváltoztatni, s bár könyvből nem tanítják, ismeri a rejtett dolgokat s a titkokat is. Beszél a madarakkal, fákkal, növényekkel, érti a csillagok jelentését, fel tud szállni a túlvilágra, le tud menni az alvilágba stb."

Mióta az emberiség csak létezik, mindég voltak élményei és tapasztalatai, amelyeket csak hasonlatokkal, példázatokkal tudott kifejezni. Így például egy bizonyos fajta jószívűséget csak úgy lehet meghatározni, hogy melegszívűség. Amikor ezt a szót kimondjuk, hogy „melegszívű” olyan hasonlattal élünk, amit a külvilágból – a tűz birodalmából – merítünk. Hasonlót cselekszünk akkor, amikor azt mondjuk, hogy „ragyogó kedély” vagy „savanyú ember” vagy „maró gúny”, „feneketlen gyűlölet”, „sötét előérzet”, „magos erkölcsiség”, „kristálytisza gondolkodás” stb. Ezekben a kifejezésekben az emberi szívről úgy beszélünk, mint a tűzről, a kedélyről, mint a napról, az emberről, mint izról, a gyűlöletről, mint mocsárról stb. Még feltűnőbb, hogy a hűtlen szeretőt vagy ravasz barátot egyszerűen „kigyónak”, a kegyetlenkedőt „fenevadnak”, az ostoba asszonyt „libának”, a buta férfit „szamárnak” szoktuk nevezni stb.

A régebbi nyelvhasználatban hasonló kifejezések még gyakrabban fordultak elő, mint ma s nem történhetett meg, hogy egy ilyen képletes kifejezés használatát valaki is félreérthette. Ma sem fordul elő, hogy a szamár vagy a liba vagy a kígyó kifejezést ne annak minősítsük, aminek szánva van. Ha azt halljuk valakiről, hogy liliom-lelke van, tudjuk milyen lelkeséget kell ezalatt értenünk, éppúgy akkor is, ha azt halljuk valakiről, hogy mákvirág vagy jómadár. S eszünkbe sem jut csodálkozni azon, hogy az ember erkölcsi és szellemi tulajdonságait növényvel vagy állattal jellemezzük. Érezzük, hogy a növényt vagy állatot bizonyos esetekben éppen azért kell erkölcsi és szellemi tulajdonságok jellemzésére felhasználni, mert ezeket a szellemi és erkölcsi tulajdonságokat semmi mással nem tudjuk hívebben jellemezni.

A lovat a múltban évezredekkel keresztül éppúgy felhasználták az ember lelki tulajdonságainak és képességeinek jellemezésére, mint ahogy mi ma felhasználjuk a kígyót, libát, szamarat stb. A ló évezredekkel keresztül az ember szellemi erejét jelképezte. A Krisztus előtti 4-ik században a görög műveltség magaslatán Plato a ló alakjával fejezte ki képletesen az embernek azokat a képességeit, amelyeket nem maga az ember fejlesztett ki belsőből, nevelés és tanulás útján, hanem ajándékba kapott magasabb világoktól. Platonak evvel a felfogásával egyeznek a magyar mesék is, mivel a táltos ló a magyar mesékben is mindég olyan erőket és képességeket képvisel, amiket ember tanulás és kiképzés által nem sajátíthat el, bármennyire is fejlesse önmagát, hanem csak magasabb világokból,

Dürer: Az apokalipszis négy lovasa (1497/98 k.)

adományként kaphat. A szélesebb járású, nemes paripa az emberi lélek égi származását s égfelé szárnyalását jelképezte minden időkben.

Ebben az értelemben jelenik meg a kereszténységben is a ló képe és pedig mindjárt a kereszténység megszületése után: a szentírás legutolsó könyvében: János Jelenéseiben. Ennek hatodik része írja le, hogy amikor a szent történet csúcspontjára hág s Krisztus bárány képében feltöri a világítkok pecsétjét az Istent dicsőítők gyülekezetében, egymásután négy paripa jelenik meg. Egy fehér, egy veres, egy fekete és egy sárga. Mind a négy, lovasával együtt, emberfeletti erőket: a mindenséget átható, négy világraszóló, földöntúli erőt képvisel. A fehérnek hatalma van a teremő erők felett, a veresnek a béke felett. A fekete az igazságosság, a sárga a vallásosság erőt irányítja. János látomásaiban tehát mind a négy ló és lovas magasztos hivatást tölt be a mindenség kormányzásában, nyilván azért, mert a mindenségnek azt a csodálatos, magasztos négy erőjét János nem tudta semmiféle szóval, hasonlattal és körülírással olyan találóan ábrázolni, mint az égi lovasokkal s égi paripákkal.

Ha lelkünk elé idézzük a tüzet fújó, gondolatsebességgel száguldó, beszélő, minden bölcsességgel teljes táltos paripát s csodaerejű, győzelmes gazdáját, úgy érezzük, hogy aki gyermekkorától kezdve mélyen a lelkébe szívja a magyar meséket s azok fenséges táltosalakjait, érett korában könnyebben fogja János Jelenéseinek magasztosságát megközelíteni.

Tóth Csaba:

KÍGYÓ A KERESZTEN A keresztrefeszítés alkímiája

„A Krisztus-impulzus kapcsán nem az a fontos, hogy mint tan került a világba, hanem az a tény, ami közvetlen impulzusként áradt ki a golgotai misztériumból.”

(Rudolf Steiner)

Az alkímiai tradícióból ismerünk egy képet, amely egy keresztre csavarodott, feszített kígyót ábrázol, tátott szájjal, az emberéhez hasonló szemmel és két szarvval. A kereszt ott áll, ahol állnia kell: szakadék szélén, ég és föld, szellem és test határán, ott, ahol véget ér a föld és a tágas ég kezdődik. A kereszt körül néhány növény tengődik a sovány földben, valami fűféle, egy hervadó virág, és egy korhadt fatönc, amely a szakadék fölé nyúlik, oldalán három friss hajtással. (1. ábra)

Az élet bizonyos elapadásának és újjászületésének titkát sugalló kép az alkímia nyelvén a *merkúr fixációját*, azaz megfeszítését ábrázolja, és egy 1760-ban Lipcsében megjelent könyvből, Abraham Eleazar „Uraltes Chymisches Werk” című művéből való. Ez a kép, valamint egy Mózes a rézkígyóval ábrázoló XVIII. századi francia bibliailusztráció (2. ábra) és egy vita a tradíciókról 1986-ban egy rövid tanulmány megírására ösztönztek.

Azt igyekeztem kimutatni, hogy a kereszténységgel miért váltak meghaladottá a korábbi nyugati, mediterrán szellemi tradíciók és a Nyugat számára a keletiek azáltal, hogy misztériumi törekvéseik lényege, esszenciája Krisztus földi és érzékfeletti működése nyomán mintegy univerzálisan megvalósult, és ezáltal új lehetőségek nyíltak meg az ember előtt. Kereszténységnek és antik tradícióknak ezt az összefüggését az említett alkímiai szimbólum, valamint az Ó- és Újszövetség idevágó közlései segítettek alátámasztani. Ezzel párhuzamosan számomra az alkímiai kép és a golgotai misztérium nyilvánvaló összefüggései a *belső koncentráció* mai, antropológiai gyakorlatát is értelmezték (ld. később), amelyben egyetlen tetszőleges fizikai vagy nem-fizikai objektumot kitartó benső figyelemmel gondolunk, miközben fokozatosan átéljük a „megfeszített”, koncentrált érzékleti tudat tárgyból való „feltámadását”, vagyis a tudat agyi-idegrendszeri folyamatok határai által nem korlátozott eredeti, érzékfeletti életét.

Így a fixált merkúr képe (amely a világek részeként még sok mást is jelenthetett, és kezdeti lépése volt egy több fokú alkímiai processzusnak, ami elveszett számunkra) iniciatívus folytonosságot teremt a Krisztus előtti kortól a kereszténységig át a jelenkorig oly módon, hogy új impulzust adhat a modern ember önmaga feletti hatalmának újkori megszületéséhez, és ezzel önmaga és a kereszténység igazi megértéséhez.

1. ábra

I.

„És Mózes tanították az Egyiptombéliek minden bölcsességére: és hatalmas vala beszédben és cselekedetben.” – olvassuk István diakónus, első vértanú szavait az Apostolok Cselekedeteiben (7,22.).

Az Ótestamentumban, Mózes 2-4. könyveiben ezt a tényt számos történet igazolja, olyanok, amelyek határozottan arra mutatnak, hogy Mózes, aki valószínűleg maga is egyiptomi ember volt¹, ténylegesen be volt avatva az ősi egyiptomi misztériumokba, melyeknek része volt az, amit eredeti (nem csupán kémiai) értelemben *alkimianak* neveztek, és amit az akkori világ más részein, pl. Kinában vagy Görögországban is műveltek.

Így érthetjük meg, hogy Mózes számára lehetséges volt pl. az aranyborjút elégetni, porrá zúzni, a port vízbe szórva a bálványimádó néppel megitatni (2.Móz.32,20.), vagy az, hogy a mérgeskígyók vagy tüzes kígyók marását, mellyel az Úr sújtotta a pusztában való vándorlástól elégedetlen népet, egy általa készített rézkígyóval gyógyította úgy, hogy „ha azután megmart valakit a kígyó, és föltekintett a rézkígyóra, életben maradt.” (4.Móz.21,4-9.). Mózes az alkímiai beavatás révén olyan mágikus hatalommal rendelkezett, amelyet egyaránt fel tudott használni az anyagok átalakítására, a természetben és a másik emberben lezajló folyama-

tok megváltoztatására azért, hogy ismerte, azaz a régi értelemben egész lélekkel élte a testi-anyagi valóság lelki-szellemi alapjait, „*hatalmas vala beszédben és cselekedetben.*”

De mi lehet a mélyebb értelme annak a leírásnak, mely szerint a nép azon tagjai, akiket megmárt a kígyó, életben maradtak pusztán azért, hogy fölínéztek egy póznára emelt rézkígyóra?

Az ilyen jellegű közlések helyes megértéséhez tudnunk kell, hogy az antik időkben, és így Mózes idején is, azok a dolgok, amelyekről képletesen, szűkszavúan, és a külső valóságra is vonatkoztatható szavakkal keverten tudósítanak, mint bizonyos csodaszzerű eseményekről, melyek emberekkel történnek, vagy amiket valaki előidézik a világban vagy egy másik emberen, ezek nem, vagy nemcsak a fizikai világban játszódnak le, – ahogy ma szinte kizárólagosan észlelünk –, hanem az érzékszervi észleléssel bizonyos körülmények között akkoriban még *egyidejűleg* észlelt *szellemi világban*. A szellemi világ, más szóval a látható, fizikai világ képszerűségben, hangszerűségben élő szellemi alapja, még közvetlenül belejátszhatott az ember és a külső világ kapcsolatába, ezt azonban csak egy egységes történésként lehetett leírni. Ez tehát valóságos tapasztalási mód volt a régi emberiségben, azokban, akiket beavatottaknak, bölcsnek, papoknak, vezetőknél stb. neveztek, de véletlenszerű tapasztalás lehetett az avatatlanok számára is, akik szabályozatlan lelki-indulati életükkel mintegy lehívhattak és elszenvedhettek ilyen érzékentúli élményeket, romboló vagy helyreállító erőket, melyeket így jogosan az „*Úr haragjának*”, „*büntetésének*” vagy általában akaratának tartottak.

A „*kígyó marásában*” is egy ilyen eseményt kell látnunk, ami a földivel akkor még észlelhetően határos szellemi világban játszódott le, és ami azt mondja el – az akkori misztériumi szokásoknak megfelelő titkosított nyelven –, hogy Mózes azokat az embereket, akikre az Úr és Mózes elleni zúgolódásuk vagy haragjuk „*tüzes kígyókat*” szabadított, de azután ezt a zúgolódást megbánták, vagyis bizonyos fokig legyőzték magukban ezt a negatív lelki hangulatot, azokat az embereket Mózes *beavatta*. A beavatás eszköze pedig az egyiptomi alkímia egyik fontos iniciatikus képe volt: a kígyó a póznán, vagy keresztben.

Akiket „*megmárt a kígyó*”, vagyis akikbe szó szerint belémárt egy önző elégedetlenség tüze, de még nem jutottak el a magasabb lelki „*táplálékok*” befogadásához szükséges lelki nyugalomba, egyfajta belátáshoz (4.Móz.21,5.: „*...nincs kenyér és víz, szívből utáljuk ezt a hitvány eledelt*”, azaz, a földi tudat nyújtotta eledelt), azok a magasabb beavatásra való előkészület, az ún. beavatási halál állapotába kerültek (4.Móz.21,6.: „*...sokan meghalának...*”). Később, miután a földi élettel, az Úr akaratával való önző elégedetlenség az ennek lelki következményeitől való megszabadulás vágyához hajtotta őket, ezekben az emberekben felébredt a megbánás tudata (4.Móz.21,7.: „*Vétkeztünk, mert az Úr ellen és ellened szóltunk...*”), de mivel abban az időben még nem volt meg az emberben az önálló benső cselekvés lehetősége, így Mózeshez, a beava-

tó mesterhez kellett fordulniok. És ekkor Mózes az élő szellem, az Úr sugallatára, amelynek meghallására saját egyiptomi beavatása nyitott „*füleket*” benne, lélekben ezek elé az emberek elé a megfeszített kígyó képét állította, a „*tüzes*” vagy „*réz*” kígyó asztrális-lelki képét, vagyis lelki-imaginatív hatalmával kizökkent életfolyamataik „*kígyóját*”, a kígyóval szimbolizált ego-tudatot mintegy megköttözve, egy időre eloldotta annak esszenciáját alacsonyabb, földi formájától. Ennek következtében „*mindenki, akit megmárt a kígyó, életben maradt, ha föltekintett a rézkígyóra*”.

Megújult életáramok járták át őket, egy átfogó életre való „*feltámadást*” éltek át, amikor eggyéváltak az ego lényegét kifejező kígyó megfeszítésének képével: a „*föltekintés*” egy, a beavatásnak megfelelően szabályozott benső látóképesség megelevenedését jelentette. A beavatás így egykor olyan testi-lelki gyógyítás volt, amely úgy működött, hogy az embert egy meghatározott módon földi-érzéketi tudatából az átfogó életerőkhöz vezette².

II.

A régi egyiptomi misztériumokban mély összefüggést láttak a *kígyó*, a *gerincoszlop* és az *egoitás* között³. Énjükben még erősebben élték át a világ-egésztől való elkülönülés fájdalmát, mert a szellemi világ közléségének élménye is erősebb volt. Ezotérikus értelemben, de a fizikai valósággal tökéletesen megegyező módon⁴, ennek az elkülönülés-érzésnek az alapját az emberben és a gerinces állatokban is kialakult gerincoszlop, az agyi-gerincvelői idegrendszer létezésében látták, amely az egyediség élményét lehetővé teszi az ember és a gerincesek számára, ellentétben a gerinctelennel, amelyeknek még olyan az idegrendszerük, hogy észlelésükben nem különbözteti el őket a Föld organizmusának egészétől.

Az ember és bizonyos fokig a gerinces állatok mintegy önmagukon kívül lévőként, különálló entitásként tudják tapasztalni a külvilágot. Azok az állati lények viszont, amelyek nem rendelkeznek gerincvelővel, és amelyekben mindig van valami növényyszerű, a fejlődésnek még azon a fokán állanak, melyen a külvilágot még önmagukon *belülinek* élik át: kezdetleges érzékszerveik is erre utalnak. Hasonlót az ember is átél, amikor egyfajta önkívületbe, trance-ba esik a hipnózis az alvajárással vagy médiumi jelenségek esetében, amit az érzékleti tudat erős lecsökkenése okoz⁵. A Föld organizmusának az az életereje, amely ezeket a többékevésbé differenciálatlan tapasztalásokat hordozza, a minden élőlényben jelen lévő és álomszerű aktivitásával minden élő testet fölépítő ún. *éteri világ szintje*, amely a fizikai-ásványi világ erői felett, az alsóbb érzékfeletti világban működötteti láthatatlan erőit. Ezek az éteri erők alakítják ki a természet országai közül a növényvilágot, s így legtisztább mivoltukban a növényekben figyelhetők meg. Ezzel a világtérrel az ember és a gerinctelen élőlények az ún. szimpatikus-vegetatív idegrendszeri folyamatok révén állnak kapcsolatban, ez alakítja ki és tartja fenn szerveik életét. Ez az éteri erőrendszer – bár az ún. szoláris plexuson kereszt-

tül nyilatkozik meg az emberben, – független a testtől, és behálózza az egész élővilágot.

Az egyiptomi beavatottak számára a kígyó azért volt az ego szimbóluma, mert a kígyó őstípusa, formai ősanalógiája annak az állapotnak, amelyben a csőszerű gerincvelő, ill. még korábban egy kezdetleges csőszerű lény először kialakult, ami mintegy az első mozzanata volt annak, hogy majdan az ember eljusson a világtól való megkülönböztetése képességéhez, az „én” kimondásához. A kígyó szimbólumában tehát a Föld éteri egészéből kiválasztó erőket látták, a kígyóban pedig egy, a fizikai világba kihelyezett gerincvelőt.

Az a folyamat, melynek során az élőlények éteri létformáját, a növényiséget az állati létformák kialakulása követte, összefügg azzal, amit a régi és a modern, antropozófiai szellemtudomány is *asztrálisnak* nevez. A világról csak azért alkothattunk tudatot, mert van egy asztrális látásunk, azaz *képlátásunk*: átéléseink belső képekké, képtudattá formálódnak. Az emberiség egy bizonyos korszakában a külső és belső életet ilyen képlátás hatotta át, amely révén már nemcsak azokat az összefüggéseket élték át, ami a földi-éteri létben került eléjük, hanem azt is, ami bensőleg túlterjed ezen a földi világon: a csillagvilág Földdel való összefüggésének ismeretét ezért asztrális, vagy csillagbölcsestesteknek nevezték. Az asztralitással került az emberiség életébe a fájdalom, a halál, a sors és ezek titkáinak megismerése. Ezért nevezhették ugyanúgy „Merkúrnak” az égen a planétát, a földön a fémhiganyt, az emberben pedig az ego-tudat kígyóját⁶.

A kígyó jellemzéséhez alapvetően hozzájárulhat a Genézis könyve, amely az izraelita nép babilóniai fogsága idején keletkezett, és egyiptomi vonások mellett az ősbiblia asszír-káldeus kozmogóniai tudást is tükrözi. Leírja, hogy a Föld jelenleg is tartó világkorszakának, szellemtudományi kifejezéssel „megtestesülésének” hajnalán, amely egy előző világciklust követett – erre utalnak a Biblia első mondatai, amikor „földről” és „vizekről” van szó még mielőtt Isten ezeket megteremtette volna –, az ember sokáig egy közvetlen „theoszkópia”, istenlátás fokán, vagyis a Föld éteri organizmusával egységes, „édeni” tudatállapotban, létállapotban élt, minden lényvel közösségben⁷.

Idővel azonban a korábbi világciklusból egy fejlődésben visszamaradt asztrális lény, akit Lucifernek, „fényhozónak” is neveznek, törvénytelen, helytelen módon beleavatkozott az ember fejlődésének menetébe. Ez az a lény, akit azonosnak tekinthetünk Mózes és az alkímia kígyójával, s akit valóban óskigyónak vagy Sátánnak, pusztító utálatosságnak nevez a Biblia. A kígyó tulajdonképpen *korai* lelki-szellemi „gyümölcsöket” nyújtott az embernek, amikor a *jó* és a *gonosz*, vagyis a kettősség, az egységes világléttől való elkülönülés tudatához, megismeréséhez csábította. Ezen időelóttiség miatt az ember úgyszólván kiszolgáltatottjává lett egy helyzetnek, egy képességnek, amit még nem tudott megfelelően használni, ami fölött nem volt hatalma – így akarta és akarja ma is a kígyó saját hatalmában tartani az embert –, és amellet, hogy az ember tulajdonképpen a számára szükséges fejlődési impulzushoz jutott, amely

2. ábra

megalapozta szabadságát azoktól az alacsonyabb éteri erőktől, amelyekkel az Édenben együtt élt, most mégis „kiűzetésként” kellett hogy átélje ezt az eseményt.

Hasonlított ez egy olyan álomhoz, amelynek egészen konkrét következménye van az ember ébrenléti életében, sőt, olyan álom volt ez, amelyben történt valami, amivel az ember olyasmint fogadott magába, ami felébresztette ebből az álomból: az asztralitásban, amely az étertestbe húzódott, bizonyos fokig önmagára ébredt, és ezáltal később képekben kezdett emlékezni arra, amit korábban egy hatalmasabb életvalóságként élt át, öntudatlanul, álmodón, éterien.

Az ember kívül találta magát azon az álomszerű tapasztaláson, amely számára korábban a valóságot jelentette, kívül találta magát önmagán. Egy bensőleg észlelt világteljeségből a külső fizikai érzékelés világába zuhant, akkor először: „*És megnyilatkoznak mindkettőjük szemei, és észreveszék, hogy meztelenek...*” (1. Móz. 3,7.). Ez a folyamat rejtette el az embert Isten elől az Édenben a „bűnbeesés” után (1. Móz. 3. 8-9.) Ez az a pont, amelytől kezdve az ember testisége, csontrendszere teljesen megszilárdul, lezáródik, énje határok közé kerül (1. Móz. 3,21.: „*És csinálja az Úr Isten Ádámnak és Évának bőr ruhákat, és felöltözteté őket.*”). Ezért a „halál fája” a paradicsomi fa – míg az életé Krisztus keresztje –, és ezért ábrázolták gyakran csontváz alakjában a fluid merkúrt. Fizikai értelemben vett szaporodás is csak ettől fogva vált lehetővé, ez a benső lelki-szellemi-testi változás

indította el a nemenként különböző szaporodási funkciókat, a nemek voltaképpen szétválását. Éva, az asszony teremtése Ádám, az ember oldalából még ezoterikus értelemben a csontrendszer éterikus elődjével függött össze.

Láthatjuk tehát, hogy a kígyó a régi érzékfeletti megismerés számára azt hordozta, ami az embert egy korábbi, egységesebb tudatállapotról leválasztotta, szeparálta, és mintegy elindította énefejlődésének útján, amelynek később kellett volna kezdetét vennie.

Ezen őselkülönülési folyamat során keletkezett lelki erőkkkel kellett azután az embernek boldogulnia, azzal a megismeréssel, ami fenntartatott számára az Édenben, de ami idő előtt vált részévé.

Meg kellett bírkóznia a későbbiek folyamán a „kígyóval”, ha a korábbi, édeni állapot mélyen gyökerező emlékeitől hajtva vissza akart térni ebbe az állapotba, ha csak időlegesen, ha csak töredékesen is: „Ellenségeskedést támasztok közted és az asszony között, a te magod és az ő magva között: ő a fejedet tapossa, te meg annak sarkát mardosod” (1. Móz. 3,15.). Az emberiség egész további történetét máig voltaképpen ennek a „bűnbeesésnek”, az istenitől való korai elkülönülés bűnébe esésének a helyreállítási kísérletei jellemzik úgy, hogy egyrészt „visszafelé” törekszik régi, tudat- és létállapotok felé a különböző misztériumokban, – másrészt pedig igyekszik fokról-fokra, korról-korra megtalálni a helyes fejlődés útjait a szükséges, de a luciferi-merkúri hatásra létrejövő korai, és ezért tévutaknak kitett *önállóság* felé, amelyben teljes tudattal, teljesen kifejlődött gondolkodási képesség révén szabadon kapcsolódhat majd lelke isteni-szellemi forrásához, túl a Földdel és a lényekkel való régi, organikus, álomszerű és determináló együttélésen. E jövő felé azonban nem haladhatna, foglyul esett volna a kígyó-erőknek vagy a tőlük való megszabadulás régi, éteribe hanyatló lehetőségeinek⁸, ha a „kígyóerőkkel” való harc és legyőzésük legnagyobb reprezentánsa, az, akit a szellemi hagyomány *Jézusnak, a Krisztusnak, Isten Fiának* nevez, nem „viszi fel a fára” halála által a „kígyót”, akinek hatalma van a halálon (Zsid. 2,14., 1. Pét. 2,24.), vagyis, ha nem hajtja végre a kígyó megfeszítésének kozmikus „alkímiáját”.

Az ember a régi időkben ösztönös bölcsessége alapján az „ellenfelet” kiismerte, technikáját elvette és egy sajátos, rejtetten zajló misztériumi életet hozott létre elromlott érzékleti élete és megismerése helyrehozására, amely módszereiben nem teljesen és helyenként eltérően, de konzekvenciáiban máig aktuális a „haladás” minden látszata, az érzéki világ minden bálványozása ellenére; mert ma is átéljük, hogy le kell küzdenünk a gonoszt, a tévedést, a hazugságot, a testi-érzékleti tudatban élő önző ego-t, és ugyanakkor átéljük, hogy ösztönzőleg hat ránk. Ahhoz, hogy ezt az ellentmondást helyesen lássuk és kiegyenlíthessük, a kereszténység régi, érzésközpontú formáit kiegészítő, és dialektikus határain túlterjedő erős gondolkodásra, tényszerű szellemi megfigyelésekre van szükségünk.

III.

Jézusban, a Jordán-keresztelőnél maga a szellemi világprincípium öltött testet, emberi lényben akkor elsőként. Öbene azok, akik megismerték, akik tanúi voltak, „szemlélték és kezeikkel illették”: a világ Kezdetét, az ősrök, időfeletti Eredetet, a Logoszt, az Ősfényt, minden teremtett és teremtetlen lény és világ ősoát, minden emberi tudat megvilágítóját látták (Jn. 1,1-18.). Azzal, hogy a Logosz hússá lett, a Nap-szellem egyesült a Földdel. A Logosz bizonyos ismerete megvolt a régi emberiségben is és tudták, várták, hogy egyszer majd helyreállítja azt a „hibát”, ami a „bűnbeeséssel” keletkezett az emberiség történetében. Mielőtt Jézus három éven át testében hordozta volna, a Logoszt az egész kozmosz szellemi princípiumaként a magasrendű Nap-kultuszokban, Nap-beavatásokban tisztelték. Mint Jánostól, a szeretett tanítványtól halljuk: „Az igazi világosság eljött volt már a világba, amely megvilágosít minden embert” (Jn. 1,9.). Azonban igazi mivoltában, abban, amely az embernek a megfelelő impulzust adhatta volna szellemi és egész emberi teljessége kibontakoztatásához, a régi misztériumokban, bölcsességekben nem ismerhették meg meg, legfeljebb úgy, mint azt a fényt, amely az érzékfeletti világ alacsonyabb régióiban és ezzel összefüggésben az édeni emlékezés keleti, taoista, hinduista, yógikus stb. felelevenítésében élt: „A világban volt és a világ általa lett, de a világ nem ismerte meg őt.” – ezért folytatja így az Evangélista. Nem ismerték, csak mint közvetett fényt, mint az érzékfeletti világ megvilágítottóságát, mint asztrális-éteri fényt, amely régen az ember számára magát a külső világot is bensőleg átvilágította. Néha, mint fénytől ragyogó alakot látták az Őszövetség prófétái, így Ezékiel, és felismerhetjük abban is, hogy Jahvén keresztül – szó szerint azon keresztül, „aki él”, „aki van”, azaz a jézusi „én-vagyok” testetlen előzménye által – Mózesnek a kígyó elleni harc fegyveréül épp a póznára feszített kígyó képét sugallta. Ezért hangzik fel Jézus szájából: „És amiképpen felemelte Mózes a kígyót a pusztában, aképpen kell az ember Fiának felemeltetnie” (Jn. 3,14.). Ezért mondja: „...ha hinnétek Mózesnek, nekem is hinnétek; mert én rólam írtam.” (Jn. 5,46.).

Krisztus a kereszten, Mózes ill. az alkímia kígyója: ugyanegy. Krisztusnak a testet és a keresztet kellett magára vennie: „mivel tehát a gyermekek testből és vérből valók, ő (ti. Krisztus) is hasonlóképpen részese lett azoknak (testnek és vérnek), hogy a halál által megsemmisítse azt, akinek hatalma van a halálon, tudniillik az ördögöt.”⁹ (Zsid. 2,14.). Krisztus ezáltal „eltörölte a halált, világra hozta pedig az életet és halhatatlanságot...” (2. Tim. 1,10.). Krisztus az, nem más, „aki a mi bűneinket maga vitte fel testében a fára, hogy a bűnöknek meghalván, az igazságnak éljünk”¹⁰ (1. Pét. 2,24.). Így tesznek követői: „akik pedig Krisztuséi, a testet megfeszítették indulataival, kívánságaival együtt” Gal. 5,24.).

Krisztus és a bibliai-alkímiai kígyó rejtelmes összefüggését és ezzel a régi misztériumok Krisztus általi beteljesítését egyértelműen igazolja az is, ha megnézzük héber neveik számértékét, amely

pontosan megegyezik, s amely egyezéseknek a kabbala nagy jelentőséget tulajdonít: a Genezis könyvében a kígyó neve Nachash, נחש = 50 + 8 + 300 = 358, és Krisztus, a Messiás neve Mashiach, משיח = 40 + 300 + 10 + 8 = 358.

Ez egyben a keresztfeszítés, az alkímiai „kígyó” és Krisztus keresztfeszítésének mély értelme: „Avagy nem tudjátok-é, hogy akik megkeresztelkedtünk Krisztus Jézusba, az ő halálába keresztelkedtünk meg? Eltemettünk azért övele együtt a keresztség által a halálba; hogy amiképpen feltámasztatott Krisztus a halálból az Atyának dicsősége által, azonképpen mi is új életben járjunk (...) Tudván azt, hogy a mi ő emberünk övele megfeszítettett, hogy megerőtelenüljön a bűnnek teste (...) mert hogy meghalt, a bűnnek halt meg egyszer, hogy pedig él, az Istennek él...” (Róm. 6,3-10.).

Az én-vagyok tudatának forrása immár nemcsak a luciferi kettős megismerés principiuma, a luciferi ego, hanem a golgotai esemény óta döntően maga a Logosz-lény. Ezt a titkot tárja fel, amikor főnévi alakban, egyes szám első személyben beszél magáról Jézus: „Mikor felemelitek az embernek Fiát, akkor megismeritek, hogy én vagyok...” (Jn. 8,28.), azaz: megismeritek az én-vagyok tudatát. Krisztus rejtelmes módon új erőt oltott az emberbe, abba az egész világösszefüggésbe, amelyben az ember testi-lelki-szellemi mivoltával él, új erőt oltott az én-be, hogy az embernek végre önállóan legyen ereje meghaladni saját egyéni vagy kollektív egoizmusát, világhoz-tapadottságát, anélkül, hogy tudatával feloldódna az éteri világban. Míg a régi beavatási iskolákban az út alulról fölfelé vezetett, és erre csak külső beavató segítségével lehetett lépni, addig most a helyzet megfordult, s az asztralitástól felszabadult én-tudat a figyelmét szabadon áraszthatja bele mindenkori tárgyába, azáltal emelkedik, ha egészen beleviszi magát a gondolkodása tárgyába: ez egy *föntről lefelé* irányuló folyamat, amely tudatosága esetén a tárgytól, a testi-ségtől eloldja az embert. Ezért tanítja a Logosz, a Világ Új Beavatója: „Azért szeret engem az Atya, mert én leteszem az én életemet, hogy újra felvegyem azt (...) Van hatalmam letenni, és van hatalmam ismét felvenni azt.” (Jn. 10,17.). Következésképpen: „aki elveszti az ő életét érterem, megtalálja azt” (Mt. 16,25.), mert „Krisztus váltott meg minket a törvény átkától...” (ti. az ego-nak szükséges törvénytől) (Gal. 9,13.).

Mindebből megérthetjük miért utasítja el olyan drasztikusan Pétert, amikor az szörnyülködni kezd azon, hogy Jézus megjövendőli magáról, meg fogják ölni: „És Péter előfogván őt, kezdi feddeni, mondván: Mentsen Isten, Uram! Nem eshetik meg ez tevéled. Ő pedig megfordulván monda Péternek: Távozz tőlem Sátán; bántásomra vagy nekem, mert nem gondolsz az Isten dolgaira, hanem az emberi dolgokra...”¹¹ És ezen a helyen egészen világos utalást találunk arra vonatkozóan, hogy Krisztus szavait egészen mély lelki értelemben kell vennünk és igazsággá tennünk, úgy, hogy egész életünkre kiterjedjék: „... mert mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri is, de az ő lelkében kárt vall?” A lelki-szellemi keresztfeszítés eredményét pedig a folytatás tárja fel: „Bizony mondom néktek:

3. ábra Dürer: Krisztus a kereszten Máriával és Jánossal (1510)

azok között, akik itt állanak, vannak némelyek, akik nem kóstolják meg a halált...” (Mt. 16,21-28.)¹²

IV.

Mózes a keresztre emelt kígyó képét állította népe elé, hogy ebben a beavatási folyamatban az ego tisztátalan erőit „fixálva” teljesebb élethez vezesse őket. Krisztus, a Logosz-lény maga hatolt le a fizikai halál mélyére az egész emberiségért a Golgota keresztnél.

Ma a gondolkodás benső koncentrációjának szimbóluma lehet a keresztfeszített kígyó képe, azáltal, hogy Krisztus „opus magnum”-a, Nagy Műve során az emberbe oltotta önmagát, a benső önállóság, a magasabb én-tudat principiumát, az ember öbmaga feletti hatalmát, ami a XX. században jutott el tudatosulása első fokára. A benső koncentráció a régi, külsőséges beavatás, külső tekintélyekre, a külső világ dolgaira támaszkodás helyett az ego, vagyis az érzékleti-testi tudat szabad megragadásának és metamorfózisának magasabb lehetőségét hordja magában: általa úgy kapcsolódhat bele a világ szellemi egészébe az ember, hogy egyúttal a világgal és a másik emberrel való kapcsolatában is átjárhatóvá teheti tudata ösztönös-intellektuális korlátait, és nem süllyed vissza egy korábbi, álmodó tudatszintre, ami lassan már érzékleti tudatában fenyegeti.

Rudolf Steiner, aki századunkban egészen kivételes egzaktussággal tárta fel az ember szellemi-lelki alapjaira vonatkozó igazságokat, az antropológiai szellemtudománnyal kijelölte a gondolkodás iskolázásának útjait, amelyek – amennyiben tovább akarunk menni a gondolkodás spontán használatától a gondolkodás folyamatának megismeréséig – elvezethetnek a mai időkben szükséges

megismerésekhez annak érdekében, hogy az ember ne váljék testisége, ego-ja foglyává. Ezek az utak a legegyszerűbb, bár nem is olyan könnyű gyakorlatoktól az ember számára elérhető legmagasabbakig a legmegfelelőbb lelki eszközöket fejlesztik ki az emberben, hogy elérjen a krisztusi szabadság megvalósításához. E gyakorlatok és a hozzájuk szükséges bővebb előismeretek elsősorban a „*Die Geheimwissenschaft im Umriss*” (A titkos tudomány körvonalakban, 1910.) lapjain található meg jól áttekinthetően, de más formában is megtalálhatók a szerző egyéb műveiben, pl. a *Wie erlangt man Erkenntnis der höheren Welten* (Hogyan jutunk a magasabb világok megismeréséhez?), stb. Itt csak vázlatosan szólnunk ezekről, Steiner néhány mondatát idézve: „Az itt (ti. a „Geheimwissenschaft”-ban) ismertetett megismerési mód gondoskodik arról, hogy az érzékfeletti élményeket olyan tökéletesen tekintsük át, mint amilyen tökéletesen fizikai észleléseinket tekintjük át egészséges lelkiállapotban. A gondolati élet kifejlesztésével inkább megfigyelők vagyunk; megfigyeljük, amit magunkon átélünk, – a gondolati élet fejlettsége hiányában pedig kellő megfontoltság nélkül vagyunk benne az élményben. A helyes iskolázás megnevezi azokat a tulajdonságokat, amelyeket bizonyos gyakorlatok elvégzésével meg kell szereznie annak, aki a magasabb világokba vezető utat keresi. Ezek elsősorban a következők: a lélek uralma a gondolkodás irányításában, valamint a lélek uralma az akarat és az érzés felett. A módnak, ahogy ezt az uralmat gyakorlatozással meg kell alapozni, kettős célja van. Egyrészt olyan biztonságot, határozottságot, és egyensúlyt ad a léleknek, hogy az akkor is megtartja ezeket a tulajdonságokat, amikor új énye megszületik (v.ö. az evangélium értelmében vett „benső ember.”) másrészt pedig az új érnek erőt és belső tartást ad útravalóul.”

Az alapozó gyakorlatok, amelyekkel a modern ember ösztönösen él is a hétköznapi életben és a magasabb megismerés fokai a következők:

1. a szellemtudományi stúdium, vagy benső koncentráció, amely egyenlőre a fizikai világban megszereshető itélőerőre épül: a/ a tárgyilagosság, mint a gondolatok feletti uralom, ami egy összefüggő, logikus, tiszta gondolkodáshoz vezet; b/ az akarat impulzusok feletti uralom, amely által az ember ráneveli magát, hogy önmagának tudjon engedelmeskedni, ne az újabb és újabb lelki kielégüléseket kereső szeszélyének, mert ez ingadozóvá teszi; c/ a higgadság, azaz a lelki megnyilatkozások, öröm és szenvedés széles skálájának kifejeződése feletti uralom, melynek során minden átélésünk olyan belső higgadsággal, figyelemmel párosul, ami átéléseinket mélyebbé teszi, és megakadályozza, hogy azok mintegy fölénk kerekedjenek; d/ a pozitívitás, azaz a pozitív elemekre való figyelmesség nevelése a világ, a másik ember megítélésében úgy, hogy ezzel elkerüljük a terméketlen kritikát, ingerlékenységből fakadó elhamarkodott előítéleteket és hogy az észlelt negatív jelenségeket jó irányba vezethessük és megláthatjuk a látszólag rútban a szépet, az elrontottban az okot, amiből fakadt; e/ az elfogulatlanság az újra,

a váratlanra való nyitottá válás, a befogadókészség nevelésének gyakorlata, a „mindentől lehet tanulni” gyakorlata. Ezek a gyakorlatok a gondolkodási, érzésközpontú és az akarati életet erősítik. Havonta váltogathatjuk és napi rendszerességgel gyakoroljuk őket, de egyidejűleg is végezhetjük, bár a fokozatosság elvét nem árt betartani. A gyakorlatok tárgyai szabadon választottak, az illető foknak megfelelően, így a/ egy egyszerű tárgy, b/ egy egyszerű cselekvés c/ érzések megfigyelése és kialakítása d/ pozitív elemek megkeresése e/ a dolgok, emberek „szóhoz juttatása”, az ágáló és reflex-szerű magánvélemények átszellemítése. A gyakorlatok harmonizálják az embert a körülötte lévő világgal, irányuk a „saját szobából” mintegy az embertársak közé visz, ezért bárkinek ajánlhatók, aki nagyobb belső rendre, figyelemre stb. akar szert tenni.

2. a magasabb megismerés fokai: a/ az imaginatív megismerés megszerzése, ami az ember számára egy mélyebb, tudatosabb összefüggést nyit sorsára, egészen születéséig visszamenőleg; ezt célozza az a gyakorlat, hogy napi foglalatosságaink után fordított sorrendben végigvesszük, élmény és képszerűen átéljük azokat. A fizikai lények, növények, állatok és önmagunk szellemi lényegébe is beleléljük magunkat ezen az úton. Az imagináció fokán olyan írásokat szükséges tanulmányoznunk, amelyek nem az érzékleti világot írják le, hanem képszerű szellemi közlések; ilyenek a különböző vallási iratok, a Biblia, a Bhagavad Gitá, stb. Olyan szimbolikus képeket vagy gondolatokat kell meditatálnunk, bensőleg megtartanunk a tudatban, amelyeknek nincs megfelelőjük a fizikai világban, legfeljebb művészeti alkotásokban. Ezáltal a gondolkodás lassanként eléri eredeti érzékletmentességét, azt, hogy már nem a fizikai világból származó dolgok, vagy a feltételezett szellemi világról a fizikai világnak megfelelő tudattal alkotott fogalmaink határozzák meg a gondolkodást, hanem képessé válunk szellemi tényeket is megfigyelni. Ez a megvilágosodás élményét eredményezi, míg az alapgyakorlatok a benső megtisztulás előkészítő gyakorlatai voltak. Olyan megismerésre teszünk szert az imagináció tudatos gyakorlatával, ami megérteti velünk az átváltozás törvényét: azáltal, hogy az érzékletmentes tudattartalom meditálásával tudatosan eloldódunk az érzékleti tudat támaszaitól, azt látjuk, ami pl. a halál után az emberből más létállapotokat bontakoztat ki. „Az igmaginációval – írja Steiner – észleljük, hogy a folyamatok hogyan változnak más folyamatokká, az inspirációval (a következő megismerési fokon) pedig az átváltozó, az átváltozásokat hordozó lények benső tulajdonságait ismerjük meg.”

b/ Az inspiráció a következő fok. Erről így ír Steiner: „A különböző lények sokaságával van dolgunk a fizikailag észlelhető világban is; az inspiráció világában azonban a sokaságnak egészen más jellege van. Itt minden lénynek bizonyos meghatározott kapcsolata van a másikkal, de nem úgy, mint a fizikai világban a külső hatásoknak megfelelően, hanem a lények benső mivolta szerint. Ha észlelünk egy lényt az inspirált megismerésben, akkor nem mutatkozik annak más lényre gyakorolt – a

fizikai lények egymásra gyakorolt hatásához hasonló – külső hatása, hanem a kapcsolatot a két lény belső konstitúciója tartja fenn.

Ezt a kapcsolatot a szó egyes hangzóinak vagy betűinek egymáshoz való viszonyával hasonlíthatjuk össze. Az <ember> szót az e-m-b-e-r hangzók összecsendülése adja. Az e-től nem indul ki lökés, vagy más külső hatás az <m> felé, hanem a két hangzó együtt hat egészen belül, mégpedig belső konstitúciója által. Ezért az inspiráció világában folytatott megfigyelést csak az olvasással hasonlíthatjuk össze; az inspiráció világának lényei a szemlélő számára <írásjelek>, amelyeket meg kell ismernie, a lények egymáshoz való kapcsolata pedig, mint érzékfeletti írás lepleződik le előtte. A szellemtudomány ezért az inspiratív megismerést hasonlatszerűen a <rejtett írás olvasásának> is nevezheti.” (v.ö. „az angyalok Isten énekei”). Ilyen inspirált megismerésből fakadtak Steiner közlései a Föld és az emberiség vagy a kultúrkorszakok kialakulásáról, az ember érzékfeletti lényéről, tagozódásáról. Az inspirált megismerés élvezet ahhoz az értelemhez, amely a dolgok, lények szellemi szerkezetét adja, azaz egy magasabb logikához. Az imagináció a látás, az inspiráció a látás megértése.

c/ A következő fok az intuíció, amin nem a hétköznapi, véletlenszerű intuíció értendő, hanem a legmagasabb, teljesen tiszta megismerés. Voltaképpen az intuícióval lép be az ember a szellemi világba, csak ezzel születik egészen bele. Ezáltal az ember észlelőképesseggel megérti a halál és az újabb születés közötti világot, azt, ami az egyes életeken mindig tovaáramlik. Ehhez szükséges a benső képek tudatos és tökéletes kioltása. Ha ehhez még nem eléggé erős a tudat, ha nem áll meg tartalmak nélkül, akkor még a korábbi gyakorlatokat kell folytatni. Az intuíciós fokon a szellemi világgal kapcsolatban arra a megismerésre jutunk, hogy ennek a fizikai világgal itt már semmi kapcsolata nincs, mégis teljesen objektíven állunk benne. Ezen a fokon a gondolkodás, érzés és akarat erői három külön erőárammá, mintegy három külön személyiséggé válnak, hiszen itt már nem tartja össze őket a testi én, hanem visszatagozódhatnak kozmikus forrásaikba, lényekbe, és az én is egészen szellemivé válik. Ennek a szétválásnak azonban csak az érzékfeletti megismerés tartama alatt szabad bekövetkeznie: hogy ezt elősegíthessük, a magasabb gyakorlatok mellett sem hanyagolhatjuk el a stúdium alapelemeinek újrafelvételét. Ezeknek a magasabb gyakorlatoknak megfelelően erőközpontok alakulnak ki az emberben, amelyek korábban csak látenszen vagy egyáltalán nem voltak jelen: így először a fejben, majd ez áthalad a gégefő környékére, innen pedig a szívbe száll, természetesen nem fizikai értelemben.¹³

Ezeket a magasabb megismerési fokokat az ember nem feltétlenül egyetlen életben valósítja meg, de az emberiség fokozatosan eléri majd – természetesen ehhez tudatos benső munkálkodásra is szükség van –, hogy egyre inkább lehetősége lesz járni ezeket az utakat, és mintegy benső szükségletté válnak ezek a megismerések azáltal

is, hogy hiányuk tudati megbetegetésekhez vezet. Az antropozófiai szellemtudományt így Krisztus adományának tekintjük: „...eljö az idő, amikor nem példázatokban beszélek majd néktek, hanem nyíltan beszélek néktek az Atyáról”. (Jn. 16,25.)

Összefoglalva a magasabb megismerés fokait: az imagináció az individuális testi-lelki-szellemi erők és a Föld éteri megismerését, látását eredményezi, és a születésig viszi az emlékezést; az inspirációban a kozmosz szellemi lényeit ismerjük meg, megértjük viszonyaikat; megismerjük a születés előtti és a halál utáni állapotok jellegét; az intuíció pedig egyesít bennünket legmagasabb forrásunkkal. Krisztus erről beszélt a Getsemane kertben: „Atyám, akiket nékem adtál, akarom, hogy ahol én vagyok, azok is énvelem legyenek; hogy megláthassák az én dicsőségemet, amelyet nékem adtál: mert szerettél engem e világ alapjának felvettése előtt.” (Jn. 17,24.)

Jegyzetek

¹ A Mózes név a Biblia szerint azt jelenti: „akit vízből húztak ki” (2.Móz.2,10.), de azt is jelentette, hogy „fiú”, ahogy pl. az egyik egyiptomi fáraó neve is Thut-Mósis, azaz „Thot (isten) fia”, egy másiké pedig Ramses (Ra-moses), „Ra (isten) fia” volt.

² v.ö. még: 1.Kor.10,3-4.: „És mindnyájan egy lelki eledelt ettek, és mindnyájan egy lelki italt ittak, mert ittak a lelki kősziklából, amely követi vala őket. E kőszikla pedig a Krisztus volt.” Pál ezután néhány verssel említi a nép esetét a kígyókkal: „...a Krisztust ne kísérsük, amint közülök kísértették némelyek, és elveszének a kígyók miatt. Se pedig ne zúgolódjatok, miképpen öközülök zúgolódnak némelyek és elveszének a pusztító által.” Vagyis azt mondja Pál, hogy ne essünk vissza az ego régi bűneibe; nem mondja ki azonban eléggé határozottan, hogy ezekből a bűnökből épp a kígyó megfeszítésével szabadultak meg Mózes révén, majd pedig ez a megszabadulás Krisztussal vált lehetővé.

³ A gerinc és az én-tudat kapcsolatára utal pozitív előjellel a köznyelv, amikor „gerinces” vagy „gerinctelen” emberről beszél, és egyben utal az „egyenes gerinc” fontosságára, a csúszó-mászó magatartással szemben.

⁴ Az ezotérikus megismerés voltaképpen a fizikai világ nem-fizikai alapjait - majd tisztán a szellemi világot - tárja fel. Az evolúció eszméjének logikája valóban abból a mély összefüggésből származhatott csak, amelyet érzünk, s amely az ember és az állatvilág között is fennáll, de ennek helyes megismeréséhez már nem elegendő az aghoz kötött értelem. Helytelen a „létért való küzdelem” vagy a „természetes kiválasztódás” érzékleti megfigyelésekből származó eszméinek az állat- vagy a növényvilág kialakulására, differenciálódására való vetítése, mert ezek valójában nem a fejlődés motorjai, hanem kiegyensúlyozó tényezők. Az igazság az, hogy élet akkor is volt a Földön, amikor még nem volt fizikai formája. „Csak az imaginatív szemlélet hozta számomra annak megismerését, hogy az ósidőkben a szellemi valóságban a legegyszerűbb organizmusoktól elütő, teljesen más lényesség létezett. Az ember pedig, mint szellemi lény, idősebb az összes többi élőlélynél és hogy jelenlegi fizikai alakját magára ölthesse, a világnak abból a lényességéből, amely őt és a többi organizmust magába foglalta, ki kellett válnia. A többi organizmus tehát mintegy „szórványa” az emberi fejlődésnek, nem olyan valami, amiből az ember származott, hanem amit az ember hátrahagyott, leválasztott magáról, hogy fizikai alakját, mint szellemének képét magára ölthesse. Az ember, mint makrokozmikus lény, az összes többi világot magában hordta és

mind ezek leválasztásával mikrokozmoszá lett.” (Rudolf Steiner: Mein Lebensgang.)

⁵ A meglévő és a jövőben kialakuló, de egyidejűleg és egymásban létező emberi tudatfokok és összefüggéseik a Föld korábbi és eljövendő korszakaival a következők (in: R.Steiner, Foundations of Esotericism, London, 1982.): 1. Transz- vagy önkívületi tudat, univerzális tudat (Régi Szaturnusz), 2. Mélyalvás tudatszintje, álomtalan tudat (Régi Nap), 3. Álomtudat, képtudat (Régi Hold), 4. Ébrenléti tudat, tárgyi tudat (Föld; jelenleg), 5. Lelki vagy tudatos képtudat (Jupiter), 6. Lélekfeletti vagy tudatos álom-tudat (Vénusz), 7. Szellemi vagy tudatos univerzális tudat (Vulkan).

Ezek a tudatfokok összefüggnek, az egész vitális környezettel, létformákkal és ezek különböző átmeneteivel, valamint kultúrkorszakokkal is, ezek észlelése viszont kozmoszfeletti erők önmagunkban való kifejesztésével lehetséges, tehát az ember megismerése során nem oldódik fel ezekben a világokban, ha helyes iskolázást követ, hanem mintegy bensőleg fölfejük emelkedik, és ezzel az alsóbb világok továbbfejlődésén is dolgozik.

A Merkúr néhány alkímiai jellemzője: a Merkúrt „folyékony ezüstnek”, vagy „eleven ezüstnek” nevezték, égi és földi aspektusáról tudtak, eszerint volt „anima mundi”, „világlélek” vagy higany. Az alkímiában merkúri művelet volt a *szeparáció*, a szilárd elkülönítése a folyékonytól, a feloldás és a megkötés. A görög alkímiában nevezték „kathólikos óphis”-nak, egyetemes, kozmikus kígyónak is. A Merkúr világát a kettős, egymást feltételező folyamatok sora jellemzi, adás-vevés, közvetítés innen-oda, onnan-ide, jelzés-visszajelzés. Emberi alakban lábán, fején szárnyakkal ábrázolják, mint örökké úton-lévőt, kezében pedig az ún. kaduceusz, egy szárnyas napkorongban végződő pálca, amelyre két kígyó tekeredik fel. A Merkúr androgyn, nemtelen, de általa válnak szét a nemek férfira és nőre, ezért egyik alkímiai jele az ipszilon. Ez a princípium közvetít jobb és bal, Nap és Hold között, mondják a Nap és a Hold gyermekének is. Az asztrológiában a Merkúr az agyi-idegrendszeri folyamatok szignifikátora, a középkor hét szent művészetében pedig a Merkúrhoz rendelődött a dialektika tudománya. Az egyenesvonalú kígyószzerű gerincvelő, az agytörzs és az agy két féltékéje, működési mechanizmusai jellege mindennek materiális megnyilvánulásai. Érdekes, hogy arithmológiailag, vagy arithmetriailag a Merkúr számának, a 8-nak kettős addukciója vagy benső értéke az Apokalypsis hírhezt számát adja: $1 + 2 + 3 + \dots + 8 = 36$, és $1 + 2 + 3 + \dots + 36 = 666$. Egyébként, a kabbalában a régi inspiratív megismerés alapján a Napdémont Sorath-nak, סוּרַת (400 + 200 + 6 + 60) nevezték el. A nyolcas szám, 8 formája is összefüggött tartalmával, mert régen az írás, a nyelv az inspirált megismerésben tapasztalható szellemi lényektől eredt. A hét hatodik napjának héber neve „jom sishi”, ךּוּשׁוּ számértékben szintén $666 = 10 + 300 + 300 + 40 + 6 + 10$. A hagyomány szerint ezen a napon feszítették meg Jeruzsálemben Krisztust.

⁷ Ennek az éteri létállapotnak a kifejeződése, hogy a Genézis könyvében, de minden archaikus teremtéstörténetben is, az ember és az élőlények ősi közös „lakhelye” a kert.

⁸ A kígyó vagy a sárkány által szimbolizált természeti-lelki erőkkel való bánás, ezek megkötése, legyőzése, vagy épp felhasználása - pl. a kundalini az indiai tantrikus yogában -, közös jegye volt az ősi ezoterizmusnak. A kultúrák hanyatló íveiben azonban megfigyelhető, hogy már nem tudtak, vagy csak igen kevésbé ezen természeti erők fölfe kerekedni, és ez különböző civilizációs defektusokban, sőt a civilizációkat elpusztító természeti katasztrófákban is megnyilatkozott - pl. Atlantiszban - vagy hatalmi, leigázó törekvésekben, halálkultuszokban, egyfajta fekete mágiában tört föl, amelyben az ember már nem tudott az erők forrásához kapcsolódni, hanem a forrásuktól elszakadt, elsötétült erőket használta fel, pontosabban médiumként odaadta

magát ezen erőknek. Ez történt volna sokkal tragikusabb módon, ha Krisztus nem hajtja végre fizikai testben a keresztrefeszítés alkímiáját, és ez történhet, ha mi magunk nem kapcsolódunk egész lélekkel, tudatosan ehhez a „műhöz”, csak áttételesen, a hétköznapi naivitás és egoizmus legyőzése révén.

⁹ Rudolf Steiner, A világ, a Föld és az ember, Génius kiadás, é.n. 344-345. old.: „Azok közül a testek közül, amelyek valaha is éltek a Földön, csak egyetlenegy test uralkodott a porctömeget a csontjával összetartó erő felett, és ez a názáreti Jézus teste volt. Krisztus intuíciója tette ezt a testet erre képessé. Ebből az következik, hogy az az erő, amelyik a csontok felett uralkodik, valóban le tudja győzni a fizikai anyagban a halált is. Mert csontjai miatt hal meg az ember.(...)”

A krisztusi erő az az eleven erő, amely a csontokat egyszer majd ismét vissza tudja változtatni, vagyis fokozatosan át tudja szellemíteni. Ezért nem volt szabad egyetlen idegen fizikai hatalomnak sem ehhez a csontszövetekhez hozzányúlnia: „Annak csontja meg ne törtessék.” (Jn. 19,36-37.).

¹⁰ V.ö. a régi alkímiai mondással: „A mercuriusnak meg kell halnia, hogy bölcsnek köve legyen belőle.” (Magyar Aranycsinálók, Bp. 1980, 213. old. és a 3. ábra). ld. még: 1.Pét.2.4.: „Akihez (ti. Krisztushoz) járulván, mint élő, az emberektől ugyan megvetett, de Istennél választott, becses kőhöz (...) Ti magatok is, mint élő kövek, épüljétek fel lelki házára, szent papsággá, hogy lelki áldozatokkal áldozatok...”

¹¹ dr. Barach Benedek, A templáriusok titkos statútumai, Budapest, Aigner Lajos bizománya. 20. szakasz, 2. bek. vége: „A kiválasztott templárius testvérek hitéről: A keresztfát ama állat jelképének tartjuk, melyről az Apokalypsisben olvastok...” De hozzátesszük: van olyan magyarázat, hogy éppen, mert a templárius lovagok idővel többet gondoltak az emberi, mint az isteni dolgokra és letűnt keleti misztériumokat ápoltak titkos köreikben, voltaképpen a kereszt megtagadásának csapdájába estek, pedig ismerték annak mélyebb értelmét, mint ez kijelentésükből kiderült. Mindenestre valószínű, hogy a lovagrend megsemmisítésének egyéb okai is voltak.

¹² ld. még e tanulmány értelmében ajánlható meditációs mondatokat az Evangéliumból: Mt. 11,29., Jn.12,32., Róm.8,11-14., 1.Kor.15,42-54., 2.Kor.5,17., Gl.2,20., Efez.4,22-24., Efez.6,12. Zsid.4,12. stb. (v.ö.: M.Scaligero: A meditáció gyakorlati kézikönyve Bp. 1991. 74. old. A kereszt hatóereje.)

¹³ Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy az antropozófiai studium jelentősen eltér minden más tudati gyakorlattól, ami az utóbbi ötven évben Nyugaton elterjedt. Ezek a lelki tornák, „ezotérikus” gyakorlatok, a jóga különféle importált változatai, melyek hol amerikai sikerreceptek, hol hamis, hol valódi mesterek nyomán terjednek, a lélek modern tehertételeit úgy akarják csökkenteni, hogy a tudatos ént állítják félre, tompítják a tiszta gondolkodást, kikapcsolják azt, ami az emberben a legnemesebb értelemben önmaga: szellemi autonómiáját, a lélek igazi gyógyszerét. Ha lehet is rövid távon kellemes érzeteket, látszólagos eredményeket elérni a divatos lelki tréningekkel, ezek az eredmények valójában az „én” helytelen gyakorlatokban is felcsillanó integráló erejének köszönhetőek. Amennyiben a gyakorlatok az én autonómiáját korlátozó lelki és tudattartalmakat erősítenek fel, akkor valódi eredményről nem beszélhetünk.

Molnár Géza:

AZ ÁRTÉRI GAZDÁLKODÁS

A Kárpátmedencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja. Negyedik rész

A korai vízrendezések eredetének kérdései

A korai vízrendezések lényegét a következő néhány sorban foglalhatnánk össze: az árterek népe a folyókat övező hátaik, övzatonok, természetes gátak átvágásával, egységes rendszerbe kapcsolta az ártér valamennyi álló vizét és vízfolyását. Az így kialakított vízrendszer segítségével szétterítette a folyók árzeit, alulról töltve meg az egyes ártéri medencéket, fékezve ezáltal az ártéri mederváltozások mértékét és ütemét. Az árhullám levonulása után a fokok a vizet a mederbe visszavezették, mentesítve az egyes öblözeteket az ártól. A víz fokozatos visszavezetése egyenletesebbé tette a folyók vízjárását. Az árterek nagyrészt borító erdők, ligetek, mocsarak, lápok növényzete és talaja ugyanis nagy mennyiségű vizet tartott vissza. E területek áradások idején – akár egy óriási szivacs – megszívták magukat vízzel, majd az ár levonulása után, fokozatosan szívárgott el belőlük az összegyűjtött nedvesség. Ilyen körülmények mellett a fokok állandó vízfolyások voltak, melyek a vizet két irányba, az áradások alatt a mélyártérre, egyébként pedig a folyó medre felé vezették. E rendszer működtetésével az esetek nagy részében meg lehetett akadályozni az áradások kártételeit, sőt az ártéri haszonvételek lehetővé tételével haszonra is fordították azokat.

Ha viszont a folyók vízjárása tartósan megváltozott, egyenetlenebbé vált s az általuk szállított hordalék mennyisége ugrás-szerűen megnőtt, a fokrendszer működésében is zavarok keletkeztek. Ez volt az elsődleges oka annak, hogy a XVIII-XIX. században nem sikerült visszaállítani a korábbi vízrendezéseket. Ilyen rendkívüli körülményeket a mai tapasztalataink szerint egyedül a vízgyűjtő hegynyelvi szakaszait borító erdőségek kiirtása okoz. Az erdők talaja ott is „szivacszerűen” tartja vissza és engedi el a lehulló csapadékot, megkötve ezáltal a talajt is. Az erdők eltűnése után a hegyoldalakra hulló csapadék akadálytalanul zúdul alá a völgyekbe magával sodorva a talaj nagyrésztét is. Emiatt az esős időszakokban a folyók vízszintje és az általuk szállított hordalék mennyisége egyaránt megnő, a szárazabb időszakokban ezzel szemben a vízszint igen mélyre süllyed, a terület vízhozartása felborul, a lehullott csapadék gyorsan levonul, a talaj nem tud annyi nedvességet tárolni, hogy a szárazabb periódusokban a kiszivárgás pótolja a folyók vizét. Szélsőséges esetekben emiatt a táj vízfolyásai időszakos jelleget is ölthetnek. (Ez történt a XIV-XV. századot követően az Alföldet behálózó erek egy részével is.) A megnövekedett hordalékszállítás következményeképpen az ártér feliszapolódása felgyorsul, képe szinte árvízről-árvízre változik. Ilyen viszonyok között a gyakorlatilag lehetetlen fenntartani a fokrendszert.

A Tisza mellett a feliszapolódás következményei jól tettenérhetőek, annak azonban, hogy az ártéri mederváltozások ellen a fokok újbóli kiépítésével, karbantartásával védekeztek volna kevés nyoma van. Példaként hozhatjuk az általunk feldolgozott területet, ahol több olyan kiszakadást, vízfolyást is meghagytak, amely az öblözeteket felülről töltötte meg vízzel. Nem maradt látható nyoma – pontosabban mi még nem találkoztunk ilyenekkel –, annak sem, hogy a fokokat ebben a korszakban is tisztították volna. Egészen más a helyzet a Duna mentén, ahol a fokok több helyen párhuzamos földnyelvek, földhányások között kanyarognak. Ez Andrásfalvy Bertalan szerint egyértelműen az állandó tisztításra utal. (Ez azonban nem csak abból következhet, hogy a Tisza mellett ebben az időszakban már nem tartották karban a fokokat. A két ártér eltérő sajátosságai is eredményezhették ezt a különbséget. Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy a Tisza vízgyűjtőjének hegynyelvi szakaszain folyó intenzív erdőirtások időszakában a fokrendszer már nem,

vagy csak töredékesen működött a Tisza mentén.) (Andrásfalvy 1973. 9. o.) E nélkül a fokok gyorsan eltömődtek, feliszapolódtak volna. A folyók vízjárása és az ártéri mederváltozások mértéke és üteme ennek megfelelően a vízgyűjtők hegynyelvi szakaszainak erdősültségétől is függ.

Alföld ártereinek arculata tehát sok tekintetben a hegynyelvi ékeken, így az Erdélyben és a felvidéken élő népek tevékenységétől függ. Ha ezeken a területeken intenzíven irtják az erdőket, az az Alföld vízhozartását teljesen felborítja. Ilyen esetekben a fokrendszer biztonságos működtetése érdekében az esős időszakokban hirtelen a síkokra zúduló viznek legalább egy részét vissza kell tartani, és lehetőség szerint az árhullám levonulása után folyamatosan kell az Alföldre engedni. Ha az egyes folyók nem egy időben áradnak az árvíz síkvidék peremén az egyik folyóvölgyből a másikba lehet és kell vezetni, és vizont. A víz egy tekintélyes részét így vissza lehet tartani, majd a szárazabb időszakokban folyamatosan lehet az Alföldre engedni. (Vagyis a vízhozartás egyensúlyának érdekében valamilyen mesterséges rendszerrel kell helyettesíteni, „kiváltani” az erdőket. Ez azonban hosszútávon nem lehetséges, épp ezért a rendszer kiépítésével párhuzamosan gondoskodni kell a kiirtott, vagy elpusztult erdőségek újratelepítéséről is!) Amint azt a korábbiakban láttuk, az Alföld peremén körbefutó hosszanti sáncok megfelelték e követelményeknek. A hosszanti sáncok rendszere tehát jól kiegészíthette a fokrendszert, sőt olyan időszakban amikor a hegynyelvi területek borító erdőtakaró szűkebb területekre szorult, ez utóbbi működtetéséhez a sáncokra is szükség volt. A két rendszer így egymást kiegészítve, egymással párhuzamosan is működhetett. Kérdéses azonban hogy az adott történelmi háttérben ez az elvi lehetőségnek a gyakorlatban is megvalósulhatott-e. Azaz, az alföldi hosszanti sáncok létrehozásával „gyanusítható” népek, a szarmaták, az avarok, csetlegesen a szkíták ismerhették, és alkalmazhatták-e a fokrendszert?

E kérdés tárgyalása során a kiindulópontunk a magyarság története lesz, hiszen mint láttuk, a fokrendszer működését épp a Kárpát-medencében, a középkori Magyarországon érthetjük tetten. A következőkben arra a kérdésre keresünk választ, hogy az ártéri gazdálkodással hol, és milyen körülmények között „ismerkedhetett meg” a magyarság. Ennek során szükség szerűen érintenünk kell a népünk őstörténetével kapcsolatos elképzeléseket. Már korábban, a vízrendezésekre utaló jelek tárgyalásánál utaltunk arra, hogy a magyarság őshazáját, a hivatalos történettudományban általánosan elterjedt nézetekkel ellentétben nem a „finn-ugor tundrán”, hanem a magyar történetírás hagyományainak megfelelően „Szkítiában” kell keresnünk. Vizsgáljuk meg most mit is értettünk ez alatt:

A finnugor eredet tana szerint a magyar nép a többi finnugor néppel egyetemben az urali népek családjából származik. Az urali közösség felbomlása után előbb a finn-ugor, majd az ugor kor következett. Ebben az utóbbi korszakban a magyarság ősei legközelebbi (nyelv)rokonaival az obi-ugorokkal éltek együtt egészen az ugor nyelv felbomlásáig, azaz az ie. 500-as évekig. Ettől kezdve számíthatjuk a magyarság önálló létét. Az ezt követő korszakokban népünket elragadják a népvándorlás hullámai, több török, illetve „törökös” néppel kerül kapcsolatba. Vándorlásai során valóban eljut „Szkítiába”, érte ezalatt a délorosz sztyeppet, az őshazáját azonban nem itt kell keresnünk, hanem az ural kétoldalán.

Ezek szerint a „...magyarok őstörténetét, népük és nyelvük származását csakis a finnugoroknak elnevezett népek által lakott területen, azaz a Felső-Volga, Oka, Káma folyók, az Ural hegység és Nyugat-Szibéria térségében, az eurázsiai erdőövben szabad kutatni, nagyjából az 50-55. szélességi foktól északra.

Ez az elmélet nem volt más, mint az akkori (a XIX. századi) indogermanisztika globális, kontinentális méretű őstörténeti szemléletének szerves része. Miután Előázsiát, Iránt, Középáziát és az eurázsiai steppét – a Kárpátmedencétől Mongóliáig és Kináig – mindenütt indogermánokkal népesítették be, a magyarok számára, akikről „megállapították”, hogy Európába a barbárság legalsó fokán állva érkeztek, egyszerűen nem maradt szabad terület a délebbi, kulturáltabb „indogermán” térségben. Nyelvünk finnugor rokonsága volt e nézet legfontosabb, de ugyanakkor egyetlen alátámasztása is.” (Götz 1981/II. 10. oldal)

Az eurázsiai sztyepp népei ennek megfelelően „irániak” voltak az indogermanisztika nyomvonalain haladó magyar történettudomány szerint, így a „finn-ugor” magyarságnak semmi köze

sem lehetett hozzájuk, a krónikákból kibontakozó „szittyta eredet” képét tehát szükségszerűen elvetették, a korábbi eredetelképzéseket tudománytalanoknak, egyszerű mesének, „a krónikásaink koholmányának” minősítették. Azokat a tényeket és adatokat pedig amelyek a finn-ugor eredet dogmáját nem támasztották alá elhallgatták, vagy jobb esetben ismertették ugyan, de az összefoglaló kép kialakításakor figyelmen kívül hagyták.

Az első ilyen figyelmen kívül hagyott tény a nyelv- és népcsaládok kérdéséhez kapcsolódik. Amint azt említettük a hivatalos történettudomány a magyar nyelv és etnikum finn-ugor rokonsága és származása közé egyenlőségelet tesz, és azt előbb az „urali” majd a „finn-ugor” s végül az „ugor” ősnépből és az ezekhez tartozó alapnyelvekből származtatja. Az egyes „ősnépek” szétválása újabb „ősnépek” kialakulásához vezetett, ezek felbomlása megint hasonló következményekkel járt, így az „urali eredetű népek” kialakulását egy családfa szerű sémán ábrázolhatjuk.

Ezek az elméletek azonban figyelmen kívül hagynak egy igen jelentős tényezőt; a feltételezett ősnépek kialakulásakor adott természeti és társadalmi viszonyokat. Nagy területen szétszórt, főként ősközösségi viszonyok között élő népek, népcsoportok esetében ugyanis nem beszélhetünk egységes nyelvről. A „halász-vadász-gyűjtőgető” életmód mellett rendkívül kicsi a népsűrűség, a népesség pedig kisebb csoportokra szakadva nagy területen szétterülve él. A családfa elméletek ezzel szemben kis területen összezsúfolódó nagyjából egy nyelvet beszélő népekről beszélnek. Az adott korszakban azonban ez nem így volt. A jelzett életmód mellett 6-8 ember eltartására kb. 100 négyzetkilométernyi területre volt szükség, az egyes települések így messze feküdtek egymástól. (László 1981. 39. oldal, 1985. 22. oldal) „*Olyan kis területen élő sűrű lakosság, amely a családfa elmélet alapját képezi nem volt, mert nem lehetett! Ilyen fajta kérdéseket nem tettek fel eddig a nyelvész barátaink.*” (László 1985. 23. oldal) Pedig az egymástól viszonylag nagy távolságra élő, magukra utalt közösségek nyelve – mint ahogyan ezt napjainkban az obi-ugorok példája mutatja – inkább távolodik egymástól. Az egységes „ősnyelvet” beszélő „ősnép” hipotézise ilyen körülmények között nem tartható. Még teljesebbé teszi az ellentmondást „...a néprajzkutatóknak az a megállapítása, hogy a gyűjtőgető-vadász-halász életmód mellett a népesség nem szaporodik: vagy egy szinten marad, vagy éppen csökken a lélekszáma. Nem lehetett tehát az „őshazában” túlnépesedés, amely szétvándorlásra készítette volna az egykor kis területen élő nyelvet beszélő finnugor népeket.” (u.o.)

A következő említésre méltó ellentmondás, még mindig a nyelvrokonság illetve a származtatás kérdéskörénél maradván a finn-ugor népek egymáshoz viszonyított aránya. „*Hogy miért? – Egyszerűen azért, mert már maga az a tény, hogy a magyarság az összes finnugor nép 2/3-os többségét alkotja, semmiképpen sem engedi meg azt a következtetést, hogy ezen kb. 15 milliós etnikum nyelve, amely ráadásul – Európában szinte egyedülálló módon – gyakorlatilag nyelvjárások nélküli egységes tömböt képez, a kb. 8 milliót kitevő, 16 önálló nyelvre és ezeken belül több mint 50 – legnagyobb részt igen erős eltéréseket mutató – nyelvjárásra oszló egyéb finnugor állítólagos „alapnyelvéből” származna. Ilyen etnikai és nyelvi körülmények között – ha már mindenáron közös „alapnyelvet” akarunk keresni –, azt csakis a számbelileg domináns és nyelvileg is egyöntetű magyar nyelvből kiindulva kutathatjuk. Vagyis a módszertani konfúzió, illetve magyarul mondván a tudatos kódosítás már a terminológiánál megkezdődik, amikor finn-ugor nyelvcsaládról beszélnek, holott az egyedül helyes szakkifejezés „magyar-finn” lenne.*”

Ezen kívül vannak azonban – szép számmal – még más, ugyancsak igen nyomós érvek is a magyar nyelv „finnugor” származtatása ellen.

Nyelvünk finnugor eredetének hangoztatása mellett nem szoktak például arról sem beszélni, hogy a magyar nyelvemlékek messze megelőzik az összes többi finnugor nyelv legrégebbi emlékeit. Nyelvünk elsőszórványszavai már a 10. század 40-es éveiben feltűnnek (Biborban született Konstantin törzsnevei, személynevei és az „Etelköz” szó), míg a finn nyelv emlékei csak a 16. században jelentkeznek, az egyéb kisebb finnugor nyelvekről pedig jórészt csak a 18-19. század óta vannak adataink.

...Ez az ellenvetés még a hangtörvények és a szabályos hangváltozások tanának keretein belül maradván is teljesen jogosult és megalapozott: minden módszeresen dolgozó „hangtörvényes” nyelvészkedés a nyelvemlékek korából kiindulva állapítja meg az időbelinek vélt „szabályos” hangváltozásokat, s a legrégebbi előfordulás hangalakját tekinti alaphangnak. Hangsúlyozzuk: ez az eljárás az időbeli folyamatként szemlélt szabályos hangváltozások tanának lényegéből szükségszerűen következő alapvető módszertani követelmény. Úgy tűnik azonban, hogy a sors kifürkészhetetlen akarataiból éppen a magyar nyelv esetében nem érvényes ez az egyébként általánosan elfogadott és alkalmazott módszertani alapelvek – mert a jelek szerint csak ennek kikapcsolásával lehet a magyart egy „ugor” avagy „finnugor” alapnyelvből származtatni.” (Götz 1982. 8-9. oldal)

A harmadik ellenérvünk már a művelődéstörténeti viszonyokkal függ össze. A finn-ugor történészek véleménye szerint az ugor népek az i.e. II. évezred végén fejlett fémművességgel, állattartással rendelkeztek, ugyanakkor az obi-ugorok, a vogulok és az osztyákok a XIX. században nem tudtak fémeket előállítani, a honfoglaló magyarság fémművességét pedig a számtalan tárgyi emlék ellenére kétségbe vonják, és a leleteket idegen mesterek alkotásainak tartják.

A legfeltűnőbb példája ennek a szemléletnek a magyar királyi korona esete, amely a jelenleg is hivatalosnak számító nézetek szerint részben keleti, részben nyugati műhelyekben készült, Magyarországon csak – rendkívül barbár módon – össztákolták. (Ez az a példa már csak azért is kirívó mert az utóbbi évtizedekben (gyakorlatilag 1978-tól) folyó vizsgálatok egyértelműen igazolták, hogy a korona egy részből áll, egy azon műhelyben készült, és másképp nem is készülhetett. Ebben az esetben még a kategorikus kijelentést is megengedhetjük magunknak, mert az említett vizsgálatokat természettudományos felkészültségű szakemberek (aranyművesek, mérnökök stb.) végezték. Az általuk felsorakoztatott bizonyítékok pedig cáfolhatatlanok. Annál szomorúbb, hogy a hivatalos történész és művészettörténész társadalom idestova másfél évtizede nem hajladó erről tudomást venni. (Bővebben lásd Pap 1987/1.; Csomor 1986.; Csomor 1987.; Bradák 1988.; Zománc 1991.)) Hasonló a helyzet az állattenyésztéssel is. Köztudott, hogy a finn-ugor nyelvészet a lötenyésztes szavait és így eszközeit is ugor eredetűnek tartja. A baj csak az, hogy obi-ugorjaink maguk lovat nem tenyésztettek, bár való igaz, a szakszavaiak léteznek. (A honfoglaló magyarság esetében a lötenyésztest nem lehet elvitatni, bár véleményünk szerint a fenti példa nyomán hivatkozhatnánk arra, hogy az állatokat „idegen” – pl. „török” „mesterek” őrizték.) Ezt az ellentmondást történészeink briliáns ötlet segítségével kerülük meg. Tudomásul vessük, hogy a vogulok és az osztyákok mind az állattartást, mind a fémművességet elfelejtették alkalmazni (a zord klíma miatt), ugyanakkor azonban feltételezik, hogy ezeknek a nyoma népi emlékezetükben megmaradtak. Rövid számtani művelést révén megállapítható, hogy az obi-ugorok népi emlékezete két-három ezer éves. Ugyanakkor a honfoglaló magyarság esetében a szájhagyományok fennmaradásának lehetőségét három-hatszáz éves távlatokra nézve is elvitatják. (Erről bővebben: Götz 1981/II. 182-189.o.)

Az utolsóként említendő ellenvetésünk főként nyelvstatisztikai megfontolásokon alapul. László Gyula az urali-finnugor nyelvek egymás közötti egyezéseit vizsgálva a következő eredményre jutott: „...az elmondottakból arra következtethetünk, hogy az urali korban sem képzelhetünk el teljes nyelvi és területi egységet, hanem eléggé lényeges – nagyjából a későbbi elkülönüléseknek megfelelő – területi megoszlásban élhettek a finnugor nemzetségek, nemzeti csoportok. Teljesen egységes szókincsű urali alapnyelvről tehát – úgy látszik – csak elméletben s akkor is a legegyszerűbb kifejezések körében beszélhetünk. Az általunk elérhető időkben már inkább egymáshoz közelálló nemzeti testi nyelvkről lehet szó, amelyeknek azonban már, ha csak csekélyebb mértékben is, külön-külön szóállománya is volt. A nyelvészeti felfogások közül ehhez az elképzeléshez a nyelvűlcán elmélet áll a legközelebb.” (László 1971. 38. oldal) „Képzelnünk el egy olyan ősi állapotot, amikor a finnugor népek tömbjeinek (még kettéválásuk előtt, mint osztyák-vogul, zürjén-vojtják, moksa és erze morduin, észtfinn) megvolt a maguk külön nyelve, hangtani és más sajátosságaival. Egymástól távol élnek. Mármost ezekben a nyelvekbe behatol egy másik nyelv és létrehoz egy „közlekedő nyelvet”. Természetesen a

behatoló szókészlet felveszi a befogadó nyelvek kiejtésbeli, szövmálásbeli sajátosságait is, a szavak tehát hangzásukban átalakulnak, bár még őrzik közös eredetüket. Ez általános és napjainkig tapasztalható jelenség a nyelvi kölcsönzéseknel...

Kérdés, vajon melyik nép volt, amelynek nyelvét, annak életfontosságú szórétéget átvették a felettük lakó külön-külön népek? Nem tudjuk s amit mondunk, szinte aggódom mondjuk, mert könnyen ráhúzzák az emberre az elfogultság, a nacionalizmus vádját. A következő megfontolások azonban szinte csak egyetlen megoldást kínálnak. A magyarság lélekszáma annyi balszerencse közt s oly sok vizzály után is mintegy kétszerese (15 000 000) az összes többi finnugor nép lélekszámának (beleértve a számajédokat is). Hogy régen ez miként volt nem tudjuk. Nem tudhatjuk, hogy mennyiben sorvadtak el a „rokon-népek”, de mégis megfontolkoztató ez a hatalmas számbeli fölény. Lehet tehát, hogy a szvidérek Uralig nyúló ága, amellyel közlekedő nyelvet teremtettek a felettük húzódo sáv erdei népei között, éppen a magyar nép elődje lett volna.” (László 1985. 23-25. oldal)

Arra, hogy az egyes finnugor népek közötti közlekedő nyelv éppen a magyar, illetve annak őse lehetett más jelek is utalnak. Ezek egy részére Götz László mutatott rá, aki összevetve László Gyula elképzeléseit Vámbéry Árminnak a magyar-török szöveg-feltételek terén elért kutatási eredményeivel arra a következtetésre jutott, hogy a közös altáji-magyar finnugor, illetve altáji-magyar és magyar-finnugor szövegfelelések száma s megoszlása azt a feltételezést támasztja alá, miszerint az egyes „uráli”, finnugor, illetve altáji nyelvjárások areális, azaz területi nyelvkiegyenlítődség útján alakultak ki. E folyamatban pedig döntő szerepe volt egy délről jött etnikum nyelvének, mely nyelv a magyarhoz állt legközelebb. Azaz az uráli, illetve a finn-ugor nyelvcsaládba tartozó nyelvek rokonságának a magyarázata nem a közös származásban, az egységes ősnyelvben keresendő, hanem az adott területen, az adott népek között kialakuló kapcsolatok hatására végbemenő nyelvkiegyenlítődségnek köszönhető. Ezt a folyamatot pedig a délről érkező telepések gyarmatosítása indította el. E telepések nyelve pedig a mai magyar nyelv őse lehetett, vagy ahhoz állt a legközelebb. (Götz 1982. 143-163 és 343-357. o.)

E négy mozzanat mindegyike önmagában is elég ahhoz, hogy megkérdőjelezze a magyarság finnugor eredetiség dogmáját, ezzel a kérdéssel ezért a továbbiakban nem foglalkozunk. A finnugrisztika módszereinek s tételeinek bírálata, illetve részletes cáfolata megtalálható Götz László Keleten kél a Nap című négy kötetes művének II. és III. kötetében. Mi most a további ellenérvek felsorakoztatása helyett, kísérletet teszünk egy a valóságot jobban megközelítő eredetkép felvázolására:

A Kr. e. 6 évezredtől kezdve megfigyelhető, hogy az eurázsiai térség kisebb-nagyobb népcsoportjai fokozatosan kapcsolatba lépnek egymással, kereskedelmi útvonalak épülnek ki, melyeken azután hosszabb-rövidebb ideig tartó népmozgásokat figyelhetünk meg. Götz László ezeket a jeleket értékelve meghatározta e kapcsolatok és vándorlások irányát is. Szerinte az előázsiai kialakuló műveltségek terjeszkedéséről van szó:

„A leletek fényénél ugyanis azt látjuk, hogy... a műveltség kezdetei e térségben minden esetben az előázsiai-mezopotámiai góc régészeti világosan dokumentálható befolyásainak tulajdoníthatók. Nyomról-nyomra, lépésről-lépésre követhető a közelkeleti ősi kulturák kiterjeszkedése: először a környező, közvetlenül szomszédos területekre, majd a távolabbi vidékekre is, a vízbe dobott hullámok gyűrűzéséhez hasonlóan. Ez a jelenség nyilvánvalóan bizonyítja, hogy Eurázsia nagyobbik részében ... – legalábbis a térség nyugati felében – szinte részletekbe menően érvényesül az előázsiai primér kulturák megtermékenyítő hatása a különböző művelődési gócok kialakulásánál.” (Götz 1981/I. 3-4. oldal)

Ez a megtermékenyítő hatás Götz László véleménye szerint kisebb részt a kölcsönös kapcsolatoknak, nagyobb részben viszont az előázsiai gyarmatosításoknak tudható be.

„Globálisan tekintve az előázsiai műveltségek terjeszkedésénél három fő irányt különböztethetünk meg:

I. Észak-Nyugat felé, Anatólia közvetítésével, a Földközi-tenger medencéjébe, a Balkánra, Délkelet-, Közép-, és Nyugat-Európába.

II. Észak-Kelet felé, a Zagrosz hegységen és Iránon át Turkesztánba, majd innen Afganisztán és Nyugat-India, másrészt Dél-Szibéria és Kelet-Ázsia területeire.

III. Észak felé, Transzkaukázia közvetítésével a Kaukázuson keresztül Dél-Oroszország és a Volga-Ural-tér irányába.” (Götz 1981/I. 4. o.)

Ennek megfelelően az 5. évezredtől fogva az egyes kárpát-medencei műveltségek esetében szoros mezopotámiai-szumír párhuzamokat figyelhetünk meg. Ugyan ez jellemző más dél-, közép- és nyugat-európai kulturákra is.

A bennünket érdeklő eurázsiai sztyeppén hasonló folyamatok játszódnak le. Ezek közül említésre méltó, hogy a Kr. e. 2200 körül az Altáj hegység és a Jenyiszej folyó vidékén kialakuló afanaszjevi műveltség és a dél-oroszországi gödörsiros műveltségek leletanyaga meglepő hasonlóságokat mutat, sőt az említett műveltségek embertani képe is megegyezik. „Mindkét területen ugyan az a széles arcú alacsony homlokú és inkább rövid fejű »plump-europid« népséget találjuk, amely a későbbi időkben, egészen a mongoloidok megjelenéséig, az eurázsiai steppék embertípusát alkotja majd.” (im. 16. oldal) A két népség között elterülő 3000 km-nyi terület embertani képe ekkor még ettől eltérő, de ezekből „...a kezdetekből alakult ki Kr. e. 1700 után a Jenyiszejtől, Altájtól az Uralig valamint a Ob-Irtis-Toboltól Kazahsztánig terjedő óriási területen az egységes andronovói műveltség, amelynek lakossága, most már megszakítás nélkül, Kelet-Európától az Altájig ugyanaz a »plump-europid« embertani típus, mint az afanaszjevi és a gödörsiros műveltség népei voltak a 3/2. évezred fordulóján. Az andronovói műveltség nagy kiterjedését az afanaszjevi, az észak-turkesztáni, a gödörsiros, valamint a Volga-Délural térségében 2000 óta jelentkező kora-bronzkori műveltségek lassú, folyamatos etnikai és kulturális egybenövésével magyarázza a tudomány.” (uo.)

E műveltségek abban is megegyeznek egymással, hogy már a kialakulásuk idején igen szoros mezopotámiai-szumír párhuzamok vannak. Ezek azonban Götz László szerint nem közvetlenül Mezopotámiából származnak, hanem a szumír „gyarmattelepek” elvándorlása révén kialakult másod-, illetve harmadlagos hatások. Ezzel kapcsolatban Götz László a közvetlen szumír hatásokat mutató turkesztáni városi kultúra egykorú elnéptelenedésére hívta fel a figyelmet. (im. 1. fejezet, 1-49. oldal)

Az elmondottakból következően az eurázsiai sztyeppéken, beleértve a Volga-Ural táját is, egy egységes, szoros mezopotámiai-szumír kapcsolatokat felmutató kultúra alakul ki a Kr. e. 2. évezred első felére. A magyarság őseit ezen belül kell keresnünk. Ez még abban az esetben is igaz, ha elfogadjuk a hivatalos történettudomány téziseit népünk kizárólagos finn-ugor eredetéről.

Köztudott, hogy a honfoglalás körüli források egy része (Konstantin, Jordanes) utal rá, hogy a magyarok régebbi elnevezései között a „szabir” is szerepel. Padányi Viktor már 1962-ben felfigyelt arra, hogy ezzel az elnevezéssel kapcsolatban a „...Kr. e. 17. szd-tól a Kr. u. 10. századik eltelő 2700 év folyamán babiloni, egyiptomi, asszír, káld-hurri, perzsa, görög, örmény, római biánczi és arab kútfőkben... talált leletek adatai újra és újra értesítenek egy népről, amelynek neve határozottan és egységesen »m« hanggal kezdődik és van a belsejében egy lágy mássalhangzó, amelynek pontos visszaadására a fenti nyelvek fonetikai rendszere képtelen...”

Ez a név a Kr. e. 5. szd-ig »mita«, »mitha« (többesben mitani), »mada«, »méd«, »médj«, »médz«, »manni«, »manda«, »maza«, »matia«, (többesben matiani) »matsi«, (többesben matsien), »musk«, »max«, »mag« torzulásokban jelenik meg...

Feltűnő, hogy a Kr. e. 5. szd-tól kezdve a kaspi vidéki és kaukázusi individuális népek felbukkanása során ugyanezek a nevek az -ar, -or, -er, -ir, -irra népnév végződésellátva jelennek meg a következő formában: »mad-ira« (a madából), »max-era« (a muskból), »matchar a (matsi-ból), mezori (többes), mezorani (többes), mazoni (többes), magari és maghiari (mind kettő többes), mazar, madzar, madjyr, matchar, magior, maghiar, mogher, makar, madar, végül madzsar írásmódon.” (Padányi 1989. 119-120. oldal) (Ezek az adatok igen figyellemre méltóak, és még akkor sem lehet minden további nélkül elvetni őket, ha egyébként Padányi Viktor gondolatmenetével és végkövetkeztetéseivel nem, vagy nem mindenben értünk egyet. A „hivatalos” magyar történettudomány „kiönti a fürdővízzel a gyereket” amikor az „emigrációs történéseink” által összegyűjtött adatokat esetenként egy-két megalapozatlan felvetéssel, vagy végkövetkeztetéssel együtt elveti. Igen jó példát szolgáltat erre épp Padányi Viktorral kapcsolatban Erdélyi István, aki

szó szerint idéz Padányi 450 oldalas összefoglaló művéből egy meglehetősen erőteljes „versfordítást”, s ez alapján kifigurázza a „már halott szerzőt”, ugyanakkor Padányinak az itt említett és Götz László által ellenőrzött s igazolt adatait éppúgy nem veszi figyelembe, mint ahogy a honfoglalásról szóló, a valóságot a hivatalos álláspontnál sokkal jobban megközelítő leírásáról sem tesz említést. (Vö: Erdélyi 1989.; Padányi 1989.) E népnevek kísértetiesen emlékeztetnek a „magyar” népnévre, különösen ha az utóbbinak egyes torzulásait is figyelembe vesszük.

A jelzett szavak többnyire a szubar-szubur-szubir ország és népnévvél hozhatók kapcsolatban. „Már a korai szumír írásos emlékekben feltűnik a Mezopotámiától északra fekvő területek megjelölésére a »szubar-ki«, azaz »szubar föld« kifejezés, — legelőször Eannatum lagasi király feliratában a Kr. e. 27-26. századból. Ezt követően folyamatosan megtalálható ez az elnevezés »szubar ki« és »szubir ki« hangalakban is. A szemita akkád nyelv e szumír kifejezést »szubar-tu« formában vette át... A »szubar-ki« vagy »szubir-ki« megnevezés tehát kétségtelenül a transzkaukáziai, északnyugat-iráni és keletanatoliai térségre vonatkozott a Kr. e. 3. évezredben, sőt még Észak-Mezopotámia a későbbi asszír ia beletartozott a »szubar-ki« fogalomba.” (Götz 1981/I. 22. o.)

A szubar terület már az ie. 3. évezred eleje óta a szumír-mezopotámiai kultúra szerves része volt. E területeken az adatok tanubizonyossága szerint kellett élni egy népnek, avagy népcsoportnak, amelynek neve a szubar-szubur-szubir elnevezésnek alapjául szolgált. E népnév meglepően összecseng a magyarok korábbi szabir nevével, még meglepőbb, hogy e néppel szoros összefüggésben, ennek mintegy társaságában jelennek meg a Padányi Viktor által felsorolt népnevek. Ezt az összefüggést vizsgálva Götz László megállapította, hogy az ie. 3/2 évezred körüli időszakból szorvány adatok utalnak e két nép kapcsolataira, Kr. e. 1. évezredtől kezdve viszont a jelzett népnevek párhuzamos előfordulását már összefüggően, szakadatlan láncolatban tudta adatolni. (im. 24-27. o.) Ennek tudatában nem tekinthetjük alapatlannak azt a feltételezést, hogy a magyarság ősei a jelzett „szubar-ki”, illetve „szubar-tu” területén éltek a Kr. e. 4. évezred körül. „Szubar-tu” azután a „szumir kultúra szerves részeként” kapcsolatban állt a délorosz sztyep-pén és az Ural térségében kialakuló műveltségekkel. (Az ezzel kapcsolatos etnikai összefüggésekkel és a magyarság transzkaukáziai eredetével kapcsolatos egyéb adatokat lásd Götz 1981/I-II.; 1982.)

A gödörsiros, az afanasjevoi, valamint a Volga-Délural térségében kialakuló kora bronzkori és a későbbiekben az andronovói műveltséget létrehozó „gyarmatosok” között tehát ott találhatjuk a magyarság őseit is.

„Ezekután kézenfekvő az a következtetés, hogy sem az urali-finnugor, sem pedig az altáj-török nyelvek nem valamiféle ősi nyelvi és etnikai közösségek családfaszerű elágazódásai, azaz nem áll fenn közöttük valódi értelemben vett genetikus nyelvrokonság, hanem későbbi korokban, valamikor a Kr. e. 2-1. évezred táján alakultak ki, areális nyelvkiegyenlítődség útján nyelvuszövetségek módjára. Minden jell arra vall, hogy ezt a nyelvkiegyenlítődségi folyamatot mindkét nyelvcsalád esetében valamilyen délebbi, ősi nyelvközösség katalizálta — amelynek azonban mindenesetre igen közel kellett állnia az ősmagyarhoz —, s ennek az ősnyelvi csoportnak domináns hatásaként kell szemlélünk mind a közös magyar-török-finnugor, mind pedig a külön-külön, jelentkező magyar-finnugor és magyar-török szótári, nyelvtani, nyelvszerkezeti párhuzamokat is.

Egyelőre nem állapítható meg kielégítő pontossággal melyik régészeti műveltséggel (vagy műveltségekkel) hozhatjuk közelebbi kapcsolatba ezt az »ugor-magyar« ősnyelvi csoportot, csak annyi látszik bizonyosnak, hogy — a Kr. e. 3. évezredre vonatkoztatva — mindenesetre igen sok köze volt a transzkaukáziai eredetű kubán-majkopi kulturákhoz, a szintén. Előzsiából származó délturkesztáni műveltségekhez és ezek Altáj vidéki származékához, az afanasjevoi kulturához; a második évezredben a Délural vidéki korai bronzkori műveltségekhez (Balanovo, Abasevo stb.), majd az andronovóiakhoz; s végül a Kr. e. 1. évezred stepei szkíta-szarmata kulturájához.” (Götz 1982. 349-350. oldal)

Mind három csoportnál azt kell kiemelni, hogy szoros kapcsolataik voltak az előzsiái térséggel. Ezekre a kapcsolatokra külön is szeretnénk felhívni a figyelmet, hiszen köztudott, hogy a Tigris és az Eufrátesz völgyében már a Kr. e. 4. évezred

táján is öntözéses gazdálkodást folytattak, azaz öntöző, ár-
pasztó és belvízvezető csatornákat üzemeltettek, árvédelmi
töltéseket emeltek. Az említett régészeti kulturák szoros szumír
párhuzamaiból, különösen a gyarmatosítások tényét elfogadva,
az következik, hogy az öntözéses gazdálkodás a Kárpát-medencétől
az Altáj-Jenyszej vidékéig terjedő térség nagyobb folyóvölgyeiben
mindenütt kialakulhatott. Maguk a régészeti feltárások
azonban ezt a feltételezést nem támasztják alá, ugyanakkor
hangsúlyoznunk kell, hogy a korabeli források megemlékeznek
a szkíták vízrendezéseiről. (Lásd a 3. fejezet vonatkozó részét!)
Az ellentmondás tehát teljesnek tűnik. A kérdés részletes
tárgyalására utóbb még visszatérünk, most azonban térjünk
vissza még egy gondolat erejéig a magyarság őstörténetéhez:

A vázolt kép alapján azt mondhatjuk, hogy a magyar és az un.
finn-ugor népek közötti nyelvi és kulturális megfeleléseket nem
a közös ősnépekben, hanem a meg-megújuló, hosszabb-rövi-
debb ideig tartó együttélések során szükségyszerűen kialakuló
kölcsonhatásokban kell keresnünk. Ezek együttélések, a
rendelkezésünkre álló adatok szerint a finn-ugor népek
többségét tekintve az Kr. e. 1. évezred második feléig állhattak
fenn. Ez többé-kevésbé megfelelné a finnugorisztika időrendjé-
nek is, amely szerint a magyarok „önálló élete” megközelítőleg
Kr. e. 500 körül kezdődött, azaz ezidőtájt bomlott fel az „ugor
ősnép”, ekkor váltak el őseink az obi-ugoroktól. Nos az előzőek
során láthattuk, hogy ilyen és ehhez hasonló ősnépekről
valamint az általuk beszélt ősnyelvekről „csak elméletben, és
akkor is csak a legelemibb kifejezések körében beszélhetünk.”
Ugyanakkor az említett tételnek nem ez az egyetlen gyenge
pontja. Arról van szó ugyanis, hogy épp a magyar és az obi-ugor
nyelvek közötti megfelelések és a két nép kultúrája között
kétségtelenül fennálló szoros kapcsolatok eleve kétségessé
teszik a fenti időrendet. A többi finn-ugor nép esetében feltéte-
lezhető, hogy a közelebbi kapcsolatok már a jelzett időszakban
megszakadtak (kivéve ez alól a volgai finneket, közülük is
elsősorban a cseremiszeket), ám legközelebbi (nyelv)rokonainkat
tekintve ez abszurdnak tűnik. „Helyesen jegyzi meg ezzel
kapcsolatban Szabédi László »A magyar nyelv őstörténete« című
könyvében: »Miért akarják a finnugoristák elhíttetni, hogy a
magyar és a vogul már harmadfélezer, vagy éppen háromezer
évvel ezelőtt elkülönült egymástól? Az egyező szavak hangtani
arculata nem nagyon támasztja alá ezt a feltevést. A magyar
név, hús, jég, víz, hím, és a vogul nam, chus, jank, vit, chum
közt nem nagyobb a hangtani eltérés mint a francia nom, vingt,
glace, onde, on és az olasz nome, venti, ghiaccio, onda, uomo
közt. Ha a VIII. és IX. század fordulóján a francia és az olasz
jószerével egy nyelvnek számított, nem egészen érthető, hogy
miért nem számíthatott volna ugyanakkor egy nyelvnek, vagy
egyazon nyelv két nyelvjárásának a magyar és a vogul.«

Szabédi e felvetésével most nem foglalkozhatunk bővebben. De
egyébként is, ezúttal nem az a kérdés lényege, hogy vajon a
magyar és a vogul csak a Kr. u. 1. évezred második felében
különült-e el egymástól, vagy előbb — ha ugyan valaha is egy
közös ősnyelvet alkottak, ami azonban igen valószínűtlen.” (Götz
1982. 4. oldal) A hangsúly jelen esetben a nyelvi megfelelések
időrendjén van, mely arra utal, hogy a közvetlen kapcsolatok a
magyarság és az obi-ugorok között még a jelzett időszakban,
tehát a VIII-IX. században is fennálltak.

Amennyiben tehát „...igényt tartunk arra, hogy elméletünk
kereket alkosson, s minden nyelvi jelenséget a magyar és
az egyes finnugor nyelvek között lehetőség szerint megmagya-
rázzon akkor számolnunk kell még a magyar nyelvi hatások egy
harmadlagos, a Kr. e. 1. évezrednél jóval későbbi rétegével is,
amely elsősorban az obi-ugorok s kisebb mértékben a volgai
finnek (főleg a cseremiszek) nyelveiben mutatkozik meg; e
nyelvekben jóval több magyar egyezést, párhuzamot találunk,
mint az egyéb finnugoroknál, s a magyarhoz mért, százalékban
kifejezett rokonsági fokuk is szignifikánsan nagyobb arányszá-
mokat mutat, mint a többi finnugor nyelv.” (Götz 1982. 352. o.)
Azaz számolnunk kell azzal, hogy a magyarság és az obi-ugorok
között a honfoglalás körül, sőt azt követően is közvetlen
kapcsolatnak kellett lennie. Nos e kapcsolatnak, mint majd
látni fogjuk több kézenfekvő bizonyítéka is van. Ezek ismerteté-
sére a későbbiek folyamán még visszatérünk, most azonban te-
kintsük át milyen következtetéseket vonhatunk le a vázolt
képből:

A további vizsgálódásaink szempontjából három döntő jelentőségű mozzanatot szeretnénk kiemelni.

Előszőr: a Kárpát-medence műveltségei már a 4. évezred körüli időszakról kezdve szoros kapcsolatban álltak a mezopotámiai szumir kulturákkal. E kapcsolatnak nyilvánvaló nyomainak vannak az említett népek művészetéről, írásáról, szokásairól fennmaradt emlékekben, ami egyértelműen általános, mindenre, így a gazdálkodásra is kiterjedő párhuzamokra enged következtetni. Az adott esetben ismert, hogy a Tigris és az Eufrátesz vidékén ebben a korszakban már öntözéses földművelést folytattak, tehát nem zárható ki, hogy ehhez hasonló jellegű gazdálkodás folyt a Kárpátok által övezett medence nagyobb folyó völgyeiben is. Ugyanezt elmondhatjuk az eurázsiai térség szinte valamennyi folyójáról is, hiszen mint láttuk az itt kialakuló műveltségeknek is igen szoros szumir párhuzamai voltak. Az, hogy ezeken a területeken nem találtak az öntözéses gazdálkodás létre utaló jeleket, több szempontból is elgondolkodtató. Teljesen azonosulva Götz Lászlónak az egész eurázsiai térségre kiterjedő szumir gyarmatosításról alkotott elgondolásával az említett tény okát a kutatások hiányosságaiban kereshetnénk, mert azt a magunk részéről elképzelhetetlennek tartjuk, hogy a mezopotámiából kirajzó telepések a vándorlásaik során elfelejtették volna, hogy hogyan kell az öntözőműveket kiépíteni és karbantartani. Ebből pedig két következtetést vonhatunk le:

1) amint már említettük: ténylegesen létezett öntözéses gazdálkodás az említett területeken, csak a feltárások hiányosságai miatt nem bukkantak ezidáig ennek a nyomaira,

2) a nyomok hiánya a tevékenység hiányára, vagy teljesen eltérő jellegére utal, ebben az esetben azonban mindenképpen felül kell vizsgálni Götz László nézeteit, mert nem zárható ki egy fordított irányú, északról dél felé ható kapcsolat lehetősége sem. (A kérdés tárgyalására alább még visszatérünk, azt azonban nyomatékosan szeretnénk leszögezni, hogy itt csupán elvi lehetőségekről van szó. Götz László tételesen adta az egyes kulturák kialakulását és ezekből az adatokból következtetett a kölcsönhatások irányára. Mi sem az adatait sem a következtetéseit nem kívánjuk kétségbe vonni, csupán arra szeretnénk rámutatni, hogy a tárgyalat műveltségek kölcsönhatása más szempontból is vizsgálható. Részletes és mindenre kiterjedő vizsgálatok elvégzése nélkül azonban e kérdésben nem tudunk – és nem is akarunk – állástfoglalni.)

Másodszor: hogy az eurázsiai sztyepp népei (a Kárpátoktól az Altájig) mind nyelvüket, mind kultúrájukat, mind eredetüket tekintve rokonságban álltak egymással.

Harmadszor: hogy az obi-ugorok és a magyarok között még a honfoglalást követő időszakban is közvetlen kapcsolat állt fenn.

Az első kérdéskört a korábbiakban már érintettük, és utaltunk az itt fennálló ellentmondásokra, ezeket azonban csak a másik két problémakör tárgyalása után kísérelhetjük feloldani. A gondolatmenetünket ennek megfelelően a második mozzanat részletes elemzésével folytatjuk:

Az elmondottak szerint az általunk „lovasnomádnak” tételezett népek, azaz a szkíták, a szarmaták, a hunok, az avarok, a magyarok, az úzok, a besenyők, a kunok, stb. mind-mind valamilyen fokú rokonságban álltak egymással. Ezt támasztja alá például, hogy sem a X. században nagyobb tömegben betelepülő besenyők, sem a XIII. században betelepített kunok nyelvének nem maradt fenn nyomain napjainkra, holott a jóval korábban, a VI. század táján az avarok által széttelepített szláv törzsek mind a mai napig a magyartól eltérő nyelvet beszélnek. Itt szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a Kárpát-medencében a XIII. század körüli időszakban még ismeretlen volt a nemzetiségi politika. Az ide betelepülő népcsoportok egy tömbben, saját nyelvüket és szokásaikat megőrizve élhettek és éltek. Ilyen körülmények között egy több mint százéves etnikum eltérő nyelvére utaló jelek hiánya nagy valószínűséggel azt jelenti, hogy az említett nyelv nem, vagy nem sokban különbözött a többség, az adott esetben a magyarok nyelvével; a kunok esetében ezt a feltételezett rokonságot külön alátámasztja, hogy ezt a népcsoportot csak és kizárólag a magyarok nevezték kunoknak, maga a név pedig a hunok nevével azonos. (lásd Györfly 19... oldal) A magyarság az adott időszakban magát hunfajú népként, a hunok örökösének tekintette, azaz a névadás itt bizony egyértelműen a rokonságra, illetve ennek tudatára utal. Azt, hogy az eurázsiai sztyepp népei egymással valamilyen rokonságban voltak maga Györfly is elismeri, amikor így ír:

„Ha ennek tudatában tekintünk végig a füves puszták népein – gazdaságuk, társadalmuk és művelődésük (művészet, hitvilág, zene) azonosságát tekintve, és folytonos embertani keveredésük láttán, rokon népeknek kell tartanunk őket, annak ellenére, hogy nyelvi eltérés mutatkozik köztük. A sztyepp kezdetben iráni nyelvű népei (szkíták, szarmaták alánok) csak fokozatosan, egymással keveredve adták át helyüket a török népeknek (hunoknak, avaroknak, bolgároknak stb.), olyannyira folyamatosan, hogy a Kárpát-medencébe beköltöző utolsó nomád nép, a török nyelvű kun, még mindig hozott magával iráni nyelvű néprészt, az alán eredetű jászst.” (Györfly 1984. 579. oldal)

Az adott esetben Györfly téved az egyes népek irániságával kapcsolatban. A szkíták iráni származtatását Nagy Géza akadémiai székfoglalójában már 1909-ben megcáfolta, rámutatva arra, hogy a szkíta nyelvemlékek értelmezésekor figyelmen kívül hagyták a szavak eredeti jelentését, s ósírani szavakat láttak bennük. Így lett az „egyszemű” „arimaszpok”-ból (arima »egy«, és szpu »szem») a irama-accp (»a sivatag lovainak birtokosa«), a „férfi ölö”, a orpatákból pedig »oior« férfi, »pata« ölni) pedig víra-paita, víra-pata (»férfiak úrnői«). (Nagy 1909. 22. oldal) Hasonló a helyzet a többi iráni eredetű „lovas-nomád” nép nagy részével is. A szarmaták iránisága például a szkítákéval következik, hiszen Herodotos megemlítette róluk, hogy „szkíta nyelven beszélnek, de rosszul ejtik ki”. (Nagy 1909. 15. oldal) Magukat a szkítákat Nagy Géza egyértelműen az un. turáni népek közé sorolta és rámutatott szokásaik, művészetük szoros párhuzamaira, melyek közül külön kiemelte a vérszerződést, mely a szkítáknál, a magyaroknál és a kunoknál egyaránt megtalálható, és a meghódolás jelét, a föld és a víz átadását. (im. 18-19. oldal)

„Mikor ilyen jelenségek vannak előttünk s észjárásban, vallásos felfogásban, erkölcsökben, szokásokban, életmódban, testi sajátosságokban csupa turán jellemvonásokat tapasztalunk a skytháknál: nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk annak a ténynek, ha egyetlen egy sem akadt az ókori néprajz- és történetírók között ki a perzsákkal hozta volna őket rokonságba, hanem az új, meg új név alatt feltűnt turánokban keresik a skythák ivadékait” (im. 20. oldal) Ennek megfelelően pl. a hunok királyát, Attilát következetesen királyi szkítaként említik. Ezek a jelek egyértelműen arra vallanak, hogy itt azonos „fajú”, egymással genetikai rokonságban álló népekről van szó. De még abban az esetben is, ha csak Györfly György nézetét fogadjuk el, azaz abból indulunk ki, hogy e népek esetében csak az azonos életformából fakadó gazdasági, kulturális és művelődési azonosságról beszélhetünk, arra a felismerésre kell jutnunk, hogy e népek gazdálkodása, társadalmi berendezkedése, műveltsége egymásnak megfeleltethető, s közös gyökerekre megy vissza.

Ennek témánk szempontjából elsődleges jelentősége van, hiszen hiteles forrásokból tudjuk, hogy a Maeotisz mentén az ott élő szkíták a hosszanti sáncokhoz hasonló árkokkal erősítették meg déli határaikat. Azaz ilyen sáncok létesítésére a „füves puszták népei” mindenféle római hadmérnökök segítségével nélkül is képesek voltak már a Kr. e. I. évezredben. Az Alföldet határoló árkokat tehát a szkíták betelepülése után elvileg bármelyik „lovas-nomád” nép megalkothatta, mert valamennyi képes volt erre. Ennek nem mond ellent az sem, hogy ezek a népek nem csak és kizárólag a sáncok által határolt területeket birtokolták, hiszen már a sáncok szerepével kapcsolatban is rámutattunk arra, hogy az adott esetben e védművek más, kiemelkedően fontos terület külön védelmét is szolgálhatták. Hogy a Kárpát-medence az adott népek szempontjából ilyen kiemelkedő jelentőségű terület volt, azt ékesen bizonyítják hagyományaik. Elég ha csak a „világ aranyos szegleté”-re gondolunk, vagy a „Csoda szarvas monda” különféle változataira. E hagyományokból világosan látható, hogy a Kárpát-medencét meghódító „nomád” népek, hitük szerint visszatértek ide s itt minden esetben velük azonos nyelvű és fajú népeket találtak, a terület tehát e hagyományok alapján az említett népek bölcsőjének tekinthető. Szeretnénk hangsúlyozni, hogy itt nem arra gondolunk, hogy ez ténylegesen így is volt, bár ezt a lehetőséget sem vethetjük el, hanem arra, hogy az adott esetben az ide beköltöző „nomád” népek ezt így hitték, és e térség jelentőségét, az életükben betöltött szerepét ennek megfelelően kell értékelni. Ezért szögeztük le a sáncok eredetével kapcsolatban, hogy azok avar származtatását csak a Patay Pál által említett régészeti feltárások valószínűsítik. A IV. század

körül időkbén ugyanis elsősorban az avaroknak volt lehetőségük az említett földművek elkészítésére.

A sztyeppel népek említett azonosságát (elég, ha itt a Györffy által említett azonosságra gondolunk, bár mi a magunk részéről megvagyunk győződve arról, hogy a „fűves puszták népei” a kezdetektől egységes etnikumhoz tartoztak) más szempontból is figyelemre méltóak. Arról van szó ugyanis, ha a fokrendszer létét valamelyiküknél ki tudjuk mutatni, feltételezhetjük, hogy ez a vizsgáldoklás a többi népnek is sajátja volt. Természetesen az adott esetben nem elégedhetünk meg azzal, hogy a középkori Magyarországon folytatott ártéri gazdálkodást alapul véve általánosítsunk. Egészen másképp alakul azonban a helyzet, ha sikerül kimutatnunk, az eurázsiai folyóvölgyekben a honfoglalást megelőző korszakokban hasonló jellegű gazdálkodás jeleit. Erre egyébként nagy esélyünk van, hiszen igen kicsi a valószínűsége, hogy a magyarság, csak a Kárpát-medencében ismerkedett meg e termelési formával.

Ennek megfelelően most azokat a területeket fogjuk közelebről megvizsgálni, ahol a honfoglalás előtti magyarság feltételezett lakhelyei voltak. Azt már előjában leszögezhetjük, hogy a magyarok „szállásterületeit” a délorosz sztyepp folyóvölgyeiben kell keresnünk. Ezek közül most azokra összpontosítunk, amelyek mentén a magyarok jelenléte a legtovább kimutatható, azaz a Volgára és az Uralra, valamint azokra a térségekre, ahol a magyarsággal bizonyíthatóan szoros kapcsolatban álló obi-ugorok éltek.

Azt már láttuk, hogy az obi-ugorok nyelvében és kulturájában fellelhető szoros magyar párhuzamokat a két nép között a honfoglalás körüli, sőt az azt követő időszakokban is fennálló közvetlen kapcsolatoknak tulajdoníthatjuk. A következőkben e feltételezés kézenfekvő bizonyítékait tekintjük át:

Németh Gyula és Patkanov vizsgálataiból kiténik, hogy az obi-ugorok legrégebbi hagyományai a szabiokról vannak, melyekben ezutóbbiakról mint magasabb rendű fajról, tanító-mestereikről emlékeznek meg, a Tobol vidéki vogulok és osztjások pedig azzal dicsekednek, hogy azoktól származnak. Mivel Sirelius kutatásai szerint a vogulok népi emlékezete alig terjed tovább a tatár befolyás koránál, tehát a XIII. századnál, feltételezhetjük, hogy az ezt megelőző korszakokban éltek együtt az obi-ugorok és a szabiók. Erre utal az is, hogy a tobolszki terület tatár lakosai is a „szibir” nép hagyatékának tekintenek minden régi emléket, amely véletlenül vagy ásatások során kerül elő. (Götz 1981/II. 106. oldal)

A szibir-magyar azonosság kérdését e fejezetben már érintettük, ezért itt csak néhány gondolattal egészítjük ki a korábban elmondottakat: Hogy a magyar és a szibir név ugyanazon nép jelölésére szolgált arról Biborbanszületett Konstantin császár értesít bennünket, amikor megemlékezik a magyarok egyik korábbi elnevezéséről, a „sabartoi-asphaloi”-ról. Hogy itt csakugyan a szabiokról és nem a történezeink által oly sokat emlegetett „szavárd-magyarok”-ról van szó, azt bizonyítja Jordanes, aki szerint a szabiók a hunok utódai voltak, ugyanis Attila halála után „...a hunok két részre szakadtak: a »kuzziagiri» vagy »ultziagiri» és a »szabiri» népre. A szabiókat azután több nem említi, hanem helyettük a »hunuguri» népről kezd beszélni. Ebből nyilvánvaló, hogy a »szabiri» és a »hunuguri» ugyanazt a népet jelölő szinonim nevek, éppúgy, mint az előbbi »kuzziagiri» és »ultziagiri» is azok... Jordanes szerint ezek a »hunugurok» szállították az északi vidék becses prémjeit a bizánciaknak.” (Götz 1981/II. 114. oldal)

„Miatán külföldön használatos népvénünk, az Ungar, hungarus, ungrī, ugrī kétségtelenül az onogur (hunugur) névből származik, e név pedig szorosan összefügg a szabiók nevével (Jordanes), amely népvét viszont Konstantin császár a magyarok régi nevéként említi...” (Götz 1982. 353. oldal), joggal feltételezzük, hogy az obi-ugorok szabirhagyományai a magyarokra vonatkoznak. Ezt támasztják alá egyébként a következő események is:

Az 500-as évek közepe táján a Kaspi-tavat délről megkerülve, a Kaukázuson keresztül vonultak Európába az avarok. Ezt az utvonalat követve pár évvel később 585-ben három „török” nép nyomult a délorosz sztyeppre. A három népet az egykorú források szerint három testvér vezette, Bolgár aki népével az Aldunáig hatolt, „...a másik két testvér pedig keletebbre telepedett le, a Káspi és a Don közötti térségben. Ezek egyikének neve »Kazári» volt. Altheim határozottan állítja, hogy a név szinte nem említett harmadik testvérel csakis a magyarok jöhettek be Európába”. (im. 91. oldal) Altheim feltételezését alátámasztja

Maszudi azon közlése, hogy a kazárok eredeti neve a „szabir” volt, a „kazár” csak perzsa ragadvány név, amit maguk a kazárok sohasem használtak, Maszudi közlésével kapcsolatban pedig Német Gyula szögezte le, hogy a két népnév jelentése valóban azonos, mindkettő „eltévedt, bolyongót” (Vö: a pártusok nevének „elpártolt”, „száműzött” „el-, megvált”, „elszegült” jelentésével, és a jogszokások valamint az államszervezet terén tapasztalható pártus-magyar párhuzamokkal (Sebestyén 1975. 105. o.; Bartal 1860)) jelent, emellett kiemelte, hogy a „szabir” név 558 körül eltűnik a forrásokból, majd 580 körül ugyanarra a területre vonatkoztatva megjelenik a kazár népnév. (im. 43-44. oldal)

A magyarság tehát szabir (kazár) illetve hunugur néven délről, Transzkaukázián át az első avarhullámot követően a bolgárok társaságában vonult be a délorosz sztyeppre. Ebből már szinte magától adódik az a feltételezés, hogy a későbbiek folyamán a VII-VIII. század körül Kovrat onogur-bolgár birodalmának felbomlása után a volgai bolgárokkal számos magyar nyelvű, s önmagát szabirnak nevező elem költözött az obi-ugorok szállásterületeire, illetve azok közvetlen közelébe. Jordanes közlése, és az egyéb források összevetése alapján azt is beláthatjuk, hogy ezek a csoportok – az északi prémkereskedelem irányítása révén – közvetlen kapcsolatba kerültek a vogulokkal és az osztjásokkal. Ez a kapcsolat a tatár betörésig, tehát a XIII. század első feléig tartott. Erről győz meg bennünket Julianus barát értesítése a keleten maradt magyar töredékről. A szoros magyar-vogul, illetve magyar-osztják gazdasági, művelődési, és nyelvi párhuzamok tehát a VII. és a XIII. század közötti időkbén alakulhattak ki. E hatások egyik hordozója, a Kovrat féle onogur-bolgár birodalom széthullását követően került közelebbi kapcsolatba az obi-ugorokkal. László Gyula Kovrat Kagán fiának történetét elemezve rámutatott, hogy Kovrat országnak felbomlásakor további három népcsoport vált ki a birodalomból. Ezek közül egy a Kárpát-medencében, illetve egy-egy attól délre és nyugatra telepedett le. (László 1986.) A Kárpát-medencébe érkezőket László Gyula a kettős honfoglalás elméletében (legalábbis részben) magyaroknak tartja, és e feltételezését ma már teljes egészében bizonyítottnak lehet tekinteni. (László 1978. 1986.) Azaz egyidőben, ugyanarról a helyről települtek át népcsoportok a Kárpát-medencébe és az obi-ugor szállásterületek közvetlen közelébe, ez utóbbiak pedig átvéve az északi prémkereskedelem irányítását, közvetlen kapcsolatba kerültek az obi-ugorokkal. Julianus barát ezen a területen találta meg a keleten maradt magyarok egy csoportját, az obi-ugorok hagyományaiiban pedig jelentős szerepet játszik a szabir nép, mely név nagy valószínűséggel a magyarokat jelöli. Ezek az adatok egyértelműen arra engednek következtetni, hogy ebben az időszakban egy magyarul beszélő magát szabirnak nevező nép költözött a térségbe, párhuzamosan a Kárpát-medencébe települő „késő avarok”-kal, illetve „elő-magyarok”-kal.

Mindez azt jelenti, hogy a Kárpát-medencében és az obi-ugoroknál egyaránt megtalálható nyelvi, kulturális és gazdasági rendszerek már Kovrat onogur-bolgár birodalmában is működtek, feltehetően jellemezték a Kazár birodalmat is, azaz végsősoron az avarok és a magyarok korábbi hazájából, „szubar-ki”-ből (szubar-tu), illetőleg Pátriából, az avarokat alapulvéve pedig az (eftalita hun birodalomból származnak. Az adatláncolat végén megint csak a szkítákig jutunk, gondoljunk csak Jordanes közlésére a hunok szétválásáról, vagy az Attila királyi szkíta származását hangsúlyozó korabeli leírásokra, illetőleg az „elpártolt szkíták” államát, a Pártus birodalmat megszervező Arszakida-ház uralkodóit egyenesen az ázsiai hun dinasztiaiból származtató örmény forrásokra. (Götz 1981/II. 85. oldal) Ezt összevetve Györffy véleményével, a „fűves puszták népeinek” gazdasági, társadalmi és művelődési azonosságáról, valamint a régészeti leletekben is megmutatkozó analógiákkal, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az említett rendszerek valamennyi itt felsorolt nép kulturáját jellemezhették.

Ha a kérdést most már a korai vízrendezések szempontjából vesszük szemügyre, azt kell mondanunk, ha a Kárpát-medencében működő ártéri gazdálkodás és a hozzá kapcsolódó fokrendszer nyomait megtalálhatjuk a Volga-Délural térségében, illetve az obi-ugoroknál, ez nagy valószínűséggel azt jelenti, hogy az itt felsorolt népek és államok körében is létezhetett hasonló jellegű gazdálkodási mód. Erre utalnak a szkíták vízrendezéseiről megemlékező források, de a mezopotámiai kapcsolatok is, hiszen az ártéri gazdálkodásra többé-kevésbé emlékeztető öntözőes gazdálkodás ebben a térségben már évezredek óta

ismert volt. A legdöntőbb érvünk emellett a „nomád-” vagy „ridegállattartás”-hoz kapcsolódik, ennek megfelelően részletes kifejtésére és bizonyítására a következő fejezetben kerítünk sort, itt csak annyit szándakozunk megjegyezni, hogy a nagyobb folyók árterein a „ridegállattartás” sem nélkülözhetette a korai vízrendezéseket.

Összefoglalva tehát az itt elmondottakat, amennyiben sikerül bizonyítanunk, hogy az ártéri gazdálkodás és a hozzákapcsolódó vízrendezés a dél-orosz sztyeppe népei között általános volt, és hogy a „nomád” állattartás ebben a térségben az ártéri gazdálkodás keretei között bontakozott ki, gyakorlatilag valószínűsítettük, hogy ez a gazdasági forma és a kapcsolódó vízrendezés az említett térségekben legkésőbb a Kr. e. 1700-as évek körül, az andronovói műveltség kialakulásával egyidőben elterjedt. A tovább haladás egyik kulcskérdése ilyen körülmények között az, hogy a magyarsággal és rokon népeivel a XIII. századig szoros kapcsolatot tartó obi-ugoroknál sikerül-e kimutatni a Kárpát-medencében alkalmazott módszerekhez hasonló vízrendezések nyomait.

Azt, hogy e vízrendezések nyomai az obi-ugoroknál megtalálhatók Munkácsi Bernát és Jankó János munkáiból tudhatjuk. Korábban már említettük, hogy a fokrendszer szorosan kapcsolódott az egyik ártéri haszonvételhez, a halászatához. A középkori magyar oklevelekben elsősorban a halászzal, a halasokkal összefüggésben említik a fokokat, arra is utaltunk már, hogy a fokok nélkül a folyók árterein nem lehet halászatot folytatni, mert a holtágak, tavak vize nem tud megújulni, és a halak sem tudnak azokba bejutni. Ilyen körülmények között a halászat rendszeréből következtethetünk a korai vízrendezések létrejöttére. Mivel az ártéri haszonvételek tárgyalása során ezt a kérdést is alaposan körüljárjuk majd, itt a részletes kifejtésétől eltekintünk s most csupán nagyvonalakban vázoljuk fel a magyar halászat rendszerét, illetve a korai vízrendezésekkel való összefüggését.

Az ártéri halászat lényege, hogy az árvíz idején az ártér gyorsan felmelegedő sekély vizű tavaiban, laposaiban összegyűlt halakat apadáskor rekeszek állításával az ártéren tartják, majd különböző módszerekkel összegyűlik. Az említett rekeszekkel (cégékkal) az ártéret zárják el, kapuik ennek megfelelően áradáskor nyitva, apadáskor zárva vannak. A halak így a medréből kilépő árral akadálytalanul úszhatnak ki az ártérre, de a visszahúzódó víz nyomán nem tudnak a folyó medrébe jutni. E rendszer szükségszerűen feltételezi a víz szétterítését, majd részleges visszavezetését, illetve az ártéri erek, vízfolyások, tavak, állóvizek egységes rendszerbe kapcsolását, azaz fokok, vagy hozzájuk hasonló csatornák ásását. Kérdéses azonban, hogy az obi-ugoroknál vagy a dél-orosz sztyepp más népeinél megtaláljuk-e ennek a rendszernek a nyomát. Azt már korábban említettük, hogy a korabeli források szerint a halászat mind a kazároknál, mind pedig Kovrat birodalmában jelentős gazdasági ág volt, de ugyanez vonatkozik a honfoglaló magyarságra is. E források azonban a halgazdálkodás módjáról hallgatnak, a kérdés eldöntésekor így csak a későbbi emlékekre, illetve kutatások anyagára támaszkodhatunk. E kutatások közül kiemelkedő jelentőségűnek kell tartanunk Munkácsi Bernát, de különösen Jankó János tevékenységét, mert bár a következtetéseikkel nem mindenben érthetünk egyet, az általuk összegyűjtött és rendszerezett anyagok ismerete nélkül a korai vízrendezések eredetét még megközelítő pontossággal sem tudnánk felvázolni.

Munkácsi Bernát a magyar halászat eredetét a nyelvtudomány segítségével igyekezett feltárni. „A magyar népies halászat műnyelve” című munkájában megkísérelte felkutatni az egyes mesterszavak és az általuk jelölt halászati módszerek illetve eszközök származását. Bennünket elsősorban a munkájának a cégére vonatkozó részletei érdekelnek, hiszen láthattuk, hogy ez a szerszám milyen jelentős szerepet töltött be a magyar halászatban:

„Figyelemre méltó tanúságot tartalmaz ez irányban a vogul teremtési hitrege, amelyből azt látjuk, hogy e nép hagyományai szerint, valamint az új és a nyíl készítése, úgy a legfőbb halászat eszköze, jelesen a cégere, a varsa és a háló ismerete is a legősibb kulturális vívmányok közé tartozik, a rege nyelvén szólva: az ősembernek isteni kinyilatkoztatás útján nyert tudománya. Íme ezen egyéb tekintetből is érdekes részlet fordított szövege (Vogul Népkölt. Gyűjt. I., 149 l.) (A regéből csak a tárgyhoz

tartozó részletet közöljük, a zárójelbe tett szövegek Munkácsi Bernát, az álló betűvel írottak pedig a mi betoldásaink.)

Az énekek embere, a rege ember miután hét telet átélt, miután hét nyakart eltöltött, az Obhoz ment. Obi fajta hala megnőtt, megbokrosodott, a víz egész magasságában úszkált...

(Az énekek embere, a rege embere)... Főnnséges-Ég atyja lakó ezüstrúdí rudas házába bement. Főnnséges-Ég atyja fejét fölemelte s szól: „fiacskám minő enni való étel szükségebe estél, ivó víz inségébe jutottál, hogy azért ismét eljöttél hozzám könyörögni?” - Ó felel: „Főnnséges-Menny atyám, Főnnséges-Ég apám, minő enni való étel inségébe estem volna én, minő ivó víz szükségebe estem volna én? Igédre termett embered elterjedt az egész földön, szavadra termett erdei vadad létrejött az egész földön; szárnyas állat szárnyas állat módjára nőtt meg, lábas állat lábas állat módjára korosodott meg, emberem ember módjára korosodott meg, vízi halam vízi hal módjára szaporodott meg; hogy ezen igédre termett embereid éhező sziveiket mi módon csillapítsák, fázó testeiket mi módon melegítsék, hogy igédre termett vízi haladat, erdei vadadat minő halállal öljék meg, minő módon ejtsék kézbe, erre jöttem én te hozzád tanácsot kérni: miképpen rendezed?”

Főnnséges-Ég atyja fejét leeresztvén csendesen ül. Midőn fejét fölemeli szól: „fiacskám, miképpen rendeljem immár én neked, hogy igémre termett erdei vadamat, vízi halamat fogjad?! ...A mi igémre termett vízi halamat illeti - én (t. i. az Ég) nyárrá változom - mind a tavaknak, mind a folyó ereknek torkolatát zárják el cégével. Igémre termett erdei fámból hadd hasítsanak pálcikákat, gyökere fámból hadd vegyék gyökerét, hasítsák vékonyra, fonjanak kis kúpvarsát, (az ember) bemártja a vízbe: igémre termett vízi halam maga megy belé. Télre változik (az idő): mind a folyókon, mind az Obon keresztül készítsenek cégét. Hadd fonjanak nagy kúpvarsát, az ember vízbe helyezi, igémre termett vízi halam maga megy üregébe.”

Az énekek embere a rege embere Leszállott az alsó földre... hogy széles e földön való népét tanítsa. ...Vízi halat fogó emberét nagy varsa fonására tanítja, kis kúpvarsa fonására tanítja. Nyárra fordul (az idő): megtanítja nyári cégét csinálni; télre fordul (az idő) megtanítja téli cégét csinálni. Hálóvarsával halászó embert megtanítja hálóvarsával bánni, a gyalommal halászó embert gyalommal halászni... - Vízi halat halászó embere midőn nyárra fordul az idő, nyári cégét csinál. Fából pálczikát hasítgat, vékonyra hasogatja, kis kúpvarsát fon, behelyezi a vízbe. Másod nap elmegy (oda): im téli van belemeni vízi hallal. Haza viszi, leányos ember leányának hasa megtelik, fias ember fiának éhe csilapul. - A hálóvarsával halászó ember: a hegyen egy fűszár terem, azt kitépi, a hajat lehántja, fonalat készít, hálóvarsát fon belőle, vízbe bocsátja, a vízi halam megy belé. - A gyalommal halászó ember fakéregből háncsot nyúz, kötelet fon, a sok fonalat egybefűzi, beleveti a vízbe, vízi halat húz föl: leányos ember leányának hasa megtelik, fias ember fiának éhe csilapul.

Nem lehet merő véletlenség, hogy a teremtési regében - melyet Reguly jegyzett föl a Szigeti folyó mellékén - éppen a cégere és a varsa azok a halászati szerszámok, melyeknek alkotását és kezelését egyenesen istentől tanulja el a hajdankor embere, vagyis melyek - egyszerű szavakban beszélve el a költői előadást - a vogul nép emlékezete szerint a legősibbek. Ez a felfogás teljesen egybevág az ősrégészeti következtetéseivel: „A dolog lényegénél fogva - így ítél Herman Ottó (Herman 1887 149. oldal) - az un. rekesztő halászat követelheti magának az ősiség kérdésében az első helyet. Elállni a hal útját s bizonyos irányokba terelni: ezt a természetől az áradó patakoktól, folyóktól, a dagadó és apadó tengertől tanulhatta el az ember s a verés, a vészlés eszméje annál könnyebben jött eszmekörébe, mert a fa, a nád könnyen idomítható s e tulajdonságot észrevehette.”

A kultúra ősmestere, így értesít minket a rege, midőn széles e földön való népét tanítgatja, az ősi halászó eszközökön kívül „megtanította a gyalommal halászó embert gyalommal halászni.” Ez újabb fejlődés: egybefűg a fonalszerzés és a kötélverés tudományával.” (Munkácsi 1893/1. 191-193. oldal.)

Figyelemre méltó az az igyekezet, amellyel a halászat eredetét kutató Munkácsi a cégere a varsa és a háló ősiségét bizonyítani igyekszik. E közben azonban alaposan félreértelmezi az általa elemzett regét. Véleménye szerint ugyanis az, hogy a „kultúra ősmestere” nem az „istení útmutatás” alapján tanítja meg a népet a gyalommal való halászatra, hanem mintegy „önszorgalomból”, azt jelenti, hogy „- egyszerű szavakban kifejezve a költői előadást -” a gyalom a vogul nép emlékezete szerint

későbbi keletű, mint a czége és varsa. Csakhogy az adott esetben nem erről van szó!

Az énekek embere, mint az saját szavaiból kiderül nem közönséges földi halandó; „Főnnséges-Menny atyám, Főnnséges-Ég apám, minő enni való étel inségébe estem volna én, minő ivó víz szükségébe estem volna én?"; illetve: „Igédre termett embered elterjedt az egész földön... emberem ember módjára korosodott meg"; ezek a szavak minden kétséget kizáróan jellemzik őt. Ő az „Első-Ember”, az „Ős-Ember” s mint ilyen tulajdonképpen a „Fű”-val, azaz Jézussal rokon, ugyanakkor benne láthatjuk a későbbi sámánok előképét is. Hogy a népi hiedelem világban Jézus személye nem állt messze a sámánoktól bizonyítja egy népi imádság, melyben Jézus magát a „mindennel nagyobb oruosnak” nevezi, az „orvos” szó pedig, mint arról Fehér M Jenő tudósít a „Középkori magyar inkvizíció” című művében a „gyógyító sámánokat” jelölte. (Horváth 1921. 439. oldal; Fehér évn. 230-231. oldal) (Az említett vers szövegét így hangzik:

„Ne ijedjél Szent anyám Maria
én vagyok mindennel
nagyobb oruos,
te vagy mindennel
nagyobb baios”)

Az iménti értelmezésünket jól kiegészíti Magyar Adorján regfeldolgozása, melyben a népe érdekében segítségért fohászoló szereplőt magával a Napistennel azonosítja:

„Az idő múltott, az idő elhaladott. Egyszer, amidőn a Napisten az égen volt, Édesapjához így szólott:

– Égbeli Édesapám, édes jó atyám, immár jóvaltodból boldogságban élek és az ember idejében, az ember korabeli világ beállott, mert aranyhajú, selyemmaranyhajú fiam lányaim vannak. De ime már ők is szaporodnak, napról napra többen lesznek. Nem férnek a szigetecskén, szűken vannak lépnek földjén... Szigetünkön sok szép fű nőtt, mindenféle bokor zöldell, a fűveken sok mag termett, a bokrokon édes bogó lett mindnyájuknak eledelül, édes táplálékul, de mióta sokan lettek nem igen jut mind egyiknek... Gyermekeim kérdegetnek: Édesapám mit csináljunk, éhségünkben mihez kezdjünk. Ezért most én is hozzád fordulok tanácsért, ezen bajainkban segítségért.” (Magyar A. 1991. 146. oldal)

De akár Jézus „előképét”, akár a későbbi sámánok őseit látjuk az „Énekek Emberében” azt mindenképpen észre kell vennünk, hogy neki még közvetlen kapcsolata van az Éggel, a Főnnséges-Ég atyjával, s közvetíteni tud Ég és Föld között. A rege ezt a közvetítő szerepét hangsúlyozza. A tudás nem tőle származik, de nem is Ő használja föl. Ő csak közvetít. Ha az adott esetben ebből a szerepből kiesve, nem az „istení útmutatás” szerint tanítja népét, az inkább arra utal, hogy a rege gondolatmenete megtört, töredékessé vált, illetve ami valószínűbb, hogy a vogul nép életében a közvetlenül istentől származó eszközök igen jelentős szerepet játszottak, (és itt nem csak és nem is első sorban a hétköznapi életre kell gondolnunk. Lásd alább!) mintsem, hogy a vogulok emlékezete szerint azok az eszközök, amelyek nem szerepelnek a „kinyilatkoztatásban” újabb keletűek.

Hogy Munkácsi félreértette, a regét, és abból a halásszerszámok ősiségére semmiféle következtetést nem vonhatunk le, azt Ómaga bizonyítja műve következő oldalán, amikor kifejti, hogy a gyalom és a többi halászhaló a „czégének, vagy vejszövénynék egyenes jelleménye, eredetileg nem más, mint ez utóbbinak vesszőkből készített könnyen mozgatható alakulata”. (im. 194. oldal.) Ezt követően pedig idéz egy másik regét, melyet Ő jegyzett föl a Szoszva folyó forrásvidékén, és melyből kiderül, hogy a Főnnséges-Ég öccse, Tapél-öreg „vesszőgyalommal való gyalmozásuk közben” tanította meg a cége készítésére a halászokat. Ez pedig már arra utalna, hogy a vogulok emlékezete szerint a vesszőgyalom az ősbibb eszköz, és ez az utalás jóval egyértelműbb, bár ebben az esetben sem ez a lényeg. A regéből az egyes szerszámok ősiségére vonatkozó következtetést nem vonhatunk le, azon egyszerű oknál fogva, hogy ezek nem erről szólnak. „A hegyek nem azért vajúdnak, hogy egereket szüljenek.” Ha egy eszköz készítése és használata közvetlenül a „Teremtő”-től származik, s keletkezése ily módon, ha közvetve is, de része a „Teremtés”-nek, akkor az az eszköz az adott nép életében igen jelentős szerepet tölt be. Az „Isten”-től való származtatás sokkal inkább az adott tárgyak és módszerek jelentőségére utal. E jelentőség azonban nemcsak, s nem is

első sorban a nép hétköznapi életében mutatkozik meg. „Az archaikus társadalmak embere arra törekedett, hogy szentben, vagy megszentelt tárgyak közelisében éljen. Érthető ez a törekvés, mert a „primitív”, valamint az összes premodern társadalom számára a szent egyet jelent az erővel és végsősoron a valósággal. A szent: valami léttel telített. A szent érs egyszerűen jelent valóságot, örökkévalóságot és hatóerőt.” (Mircea 1987. 8-9. oldal) A cége, amennyiben valóban része teremtésnek nem csupán egy egyszerű halásszerszám. Sokkal több annál. Nemcsak az emberek mindennapi életében játszik jelentős szerepet, hanem az „üdvörténetben” is. Pontos, az „istení útmutatásoknak megfelelő” használatától tehát nem csak a nép jóléte, hanem a „kozmosz” további sorsa is függ, legalábbis a nép hite szerint. Ezt az értelmezést több analógiai is alátámasztja, melyek bemutatására s részletes elemzésére az utolsó fejezetben fogunk kitérni.

Ez az út tehát az egyes eszközök és módszerek ősiségét kutató bűvárok számára nem járható. Munkácsi Bernátnak azonban nem ez volt az egyetlen módszertani hibája. Már a vogul teremtési ének alapján fel kellett volna ismernie, hogy a vogulok két féle céget használnak. Figyeljük meg jól az alábbi sorokat: „mind a folyó erekeknek, mind a tavaknak torkolatát zárják el cégevel”, illetve: „mind a folyókon, mind az Obon keresztül készítsenek céget”. Az utasítás egyértelmű, s magába foglalja a cégeállítás célját is. Az első esetben ez az ártér lezárása volt, vagyis a vogulok halászata ugyanazokat a jellegzetességeket mutatta, amit a fokrendszer és az ártéri halászat összefüggései kapcsán vázlatosan ismertettünk. Ez jelen esetben tény. Ugyanis, bár Munkácsi a magyar halászat rendszerével nem volt tisztában és a jelek szerint a vogulokét sem ismerte meg, azt becsületesen leírta, hogy ez utóbbiak valóban két céget használnak, az egyiket a patakokon, ennek neve arpi, oarp, oarép, a másikat a folyókon, ezeket pedig ari, ar, ari, usmā, usēm néven emlegették. A két cége szerepéről viszont nem tett említést. Azonban nem lehet kétséges, hogy a vogulok is az ártér elrekesztésére használták a „nyári, vagy patakcégeket”, és ezt nemcsak a teremtési énekből tudhatjuk. A vogulok halászatához analógiát kínálnak az osztjálkok módszerei, melyeket Jankó János részletesen feltárt. Idézzünk most egy hosszabb szakaszt az Ő munkájából:

„Az első osztjálk czége részét 1898. aug. 8-án a Szalym völgyében láttam. Ez finoman hasogatott s gondosan megfargott léckerítés és egy két méter magas varsa volt. A léckerítést varnak, a varsát pon-nak nevezték. Ugyanezen napról még a következők állnak a naplomban: „Délután egy órakor hagytuk el Szorovszkiját kinálnak az osztjálkok lefelé mentünk viziránt ugyanazon az úton, amelyen jöttünk. Utunk azon a nagy tavon vezetett át, mely nevet adott a jurtának is, s mely egy keleti nagyobb Ene-tor és egy nyugati kisebb Aj-tor részre oszlik;... nekünk mind a két tavon át kellett eveznünk, mert a Torszóp folyócska, mely a tavat a Szalym folyóval, – osztjálkuk Entjega – köti össze, a kis tó északi csúcsából indul ki, a két tavat egymástól a természetes összeköttelést kihasználó rendszeren faragott léczekből álló czége, míg a kis tavat a folyótól vesszőkből és gallyakból font czége választja el, s itt megmagyarázták osztjálkjaim, hogy a vesszőkből és gallyakból font cége neve őt s csak az a var, mely rendszeren faragott léczekből áll: hogy ezekben pont nem állítanak, ezek csak arra valók, hogy a halat a tóból apadás idején ki ne engedjék; az így visszataartott halakat akkor, amikor kell méthálóval vagy öreghálóval halásszál ki.” (Kiemelés tőlünk.)

A második osztjálk céget 1898 szept. 2-án a Nagy-Jugán völgyében, Uszanovi és Tagurovi jurták között láttam; »a nyugati parton kis patak szakadt itt a folyóba s ez volt elrekesztve V alakban; a czége szálvesszőkből állott, melyett a vízszínen kívül-belül gerenda szorított össze, a kapuban pedig nagy vesszővarsa feküdt, melyből tizfontos csuka is került elő. Neve csak a két főrésznék volt; a czége vagyis a két terelő szárny neve: var, a vesszővarsáé pon. A czége állításnak most van a föideje, a vizek rohamosan apadnak, folyásuk sebes, s a nagyvíz idején felvonult halak kezdenek visszatérni a nagyobb folyókba; alig múlt két hete, hogy az első czégét felállíthatták, vagyis akkor érte el a víz azt az alacsonytságot, amikor a czége felállítása lehetséges.”

A harmadik osztjálk céget szept. 9-én a Jugan torkolata közelében Nevojlokin jurtánál jegyeztem föl, ez a legnagyobb volt, amit láttam; alapja léczkerítés, de a víz iránti oldalán végig még gallyakkal és rudakkal is meg volt erősítve; hosszát egyik

parttól a másikig 60 m-re becsültem s szintén a leúszó halak ellen volt beállítva. Hosszánál fogva pallója nem volt, ha körülé dolog akadt, csolnakkal kellett megközelíteni; most nem volt beállítva varsa, de később ha a víz még jobban megfogja azt is állítanak; a fal egyenes vonalú volt, a neve: var.” (Jankó 1900. 174-175. oldal)

A fenti sorok nem igényelnek bővebb magyarázatot. Az osztják halászok éppúgy mint a magyarok, amikor a vizek apadni kezdtek cégéket állítottak az ártérről a nagyobb folyók felé vonuló halak útjába. Amíg a vizek áradtak a cégéket nem lehetett felállítani, de nem biztos, hogy azért, mert a vízállás ezt nem tette lehetővé. Ha a rekeszek felállítását csak a vízszint magassága befolyásolta volna, akkor az áradást megelőző időszakban is felállíthaták volna azokat. Amde ebben az esetben az ártér mélyére úszó halak útját is elzárták volna. Az egyes vízfolyásokat itt is, éppúgy mint a Kárpát-medencében csak a folyó árhullámának levonulása, az apadás beállta után lehetett elrekeszteni. Ebből a szempontból az osztják halászat pontosan olyan rend szerint épült fel, mint a magyar, és az elemzett rege, valamint Munkácsi közlései alapján ugyanezt mondhatjuk el a vogulról is. Mindez azt jelenti, hogy mind a magyarok, mind az obi-ugorok halászata a víz szétterítésén (szétterülésén) és visszavezetésén (visszahúzóadásán), illetve a halaknak ehhez kapcsolódó vándorlásán alapult.

E halászati módszer nyomait azonban nem csak az obi-ugoroknál fedezte föl Jankó János. A Volga alsó folyásának vidékén véleménye szerint a cége csak a halak útjának elzárását szolgálta. Ebben az esetben azonban a folyót keresztbe elzáró rekeszekről volt szó, melyek megakadályozták, hogy a folyó felsőbb szakaszaiba a halak felússzanak. Ilyen cégek álltak az Ural folyón is, ugyanakkor itt használtak olyat is, „melyekkel az Ural alsó folyásának áradásaiból megtelő medreket és medencéket zárták el, hogy az áradás után visszafolyó vízzel a hal vissza ne mehessen, s melyek mögött aztán gyalommal halásztak” (im. 169. oldal.) Hasonló jellegű cégek voltak a Káma mellett és a Kaspi-tenger környékén is, de e területeken csek mellett igazi halfogó cégét is állítottak. (uo.)

Hogy ezekben az esetekben a halászzal együtt járt-e a „fokok” kiépítése és karbantartása, arra megint csak abból az adatból következtethetünk, hogy az említett folyók mentén a vízzel telt medrek és medencék apadások legalábbis részben kiürültek. Ugyanakkor ne feledkezzünk meg arról sem, hogy az egyes ártéri medencék, tavak, holtágak vízcseréjét, halállományának megújulását csak a fokok, vagy azokhoz hasonló jellegű csatornák, biztosíthaták. Ezek nélkül, mint azt a fokok tárgyalása során kifejtettük, a tavak értéktelenné válnak és azokból semmi haszon sem remélhető.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk, hogy a dél-orosz sztyeppe folyó völgyeiben három féle cégét különböztethetünk meg:

Az első, a közönséges halfogó cége, melyet a folyókon és patakokon állítanak fel, melynek egyetlen célja, hogy a halakat csapdába ejtse, ilyet találhatunk az obi-ugoroknál, a Kaspi-tenger környékén és a Káma mellett

A második a folyó medrét keresztbe elzáró cége, melyet azért állítanak, hogy elzárják a halak felfelé vezető útját. Ilyen cégek a Volga és az Ural folyó mentén álltak.

A harmadik pedig, az árterek elzárására szolgáló cége volt, melyet azért állítottak fel, hogy az áradáskor az ártérre kiúszó halak az apadó víz nyomán ne tudjanak visszatermi a mederbe. Ezeket a cégéket az obi-ugorok területein, valamint az Ural és a Káma folyó vidékein találhatjuk.

Mindhárom cégfajtáról elmondhatjuk, hogy feltűnően ott fordulnak elő, ahol a magyarok korábbi szállásterületeit gyaníthatjuk, illetőleg ahol Juliánus barát megtalálta a keleten maradt magyar töredéket, valamint a legközelebbi (nyelv)rokonainknál. Ezek után már nem csodálkozhatunk azon, hogy a magyar halászzatban az itt felsorolt mindhárom cégfajta ismeretes volt, azzal az eltéréssel, hogy a folyókat teljes hosszában elrekesztő cégéket halfogásra is használták, de ez az eltérés sem jelentős, mert maga Jankó tudósít bennünket arról, hogy a Volgát elrekesztő cégéket korábban halfogásra is használták, és ez a gyakorlat csak több szűnt meg.

Ezek az adatok egyértelműen arra utalnak, hogy az obi-ugoroknál és a Volga-Délural térségében, valamint a Kaspi-tó

vidékén a XIX. században a „fokrendszer” még többé-kevésbé működő formában található. Az említett területeken a honfoglalás korában illetve az azt megelőző időszakban a magyarok, illetőleg a velük összefüggésbe hozható kazárok, szabiárok, hunugorok, onogorok, bolgárok országai helyezkedtek el, az említett népcsoportok pedig szoros kapcsolatban álltak egymással és az északi prémkereskedelem révén az osztjákokkal és a vogulokkal is. Ebből következően, a középkori Magyarország és az említett térségek XIX. századi gazdálkodásában tapasztalható megfelelések gyökereit a felsorolt sztyeppei népek körében kell keresnünk. Mindezen jelek arra utalnak, hogy az eurázsiai sztyeppek folyóvölgyeiben a Kr. u. 1. évezred folyamán az ártéri gazdálkodás és a hozzá kapcsolódó vízrendezés általánosan ismert lehetett. Ez a helyzet azonban valószínűleg a korábbi idoszakra is jellemző volt. Gondoljunk csak a sztyeppei népek mezopotámiai-szumír kapcsolataira, vagy a vizimunkálatokról is megemlékező korabeli forrásokra. Mindezt összekapcsolva a magyarság eredetéről és az andronovói műveltségről, valamint a sztyeppei népek társadalmi-gazdasági azonosságairól elmondottakkal feltételezhető, hogy az ártéri gazdálkodás és a hozzá kapcsolódó vízrendezések már a Kr. e. 2. évezredben elterjedtek az eurázsiai tér folyóvölgyeiben.

Mivel az ártéri gazdálkodás jelenléte az idoszámításunk előtti évezredek kulturái körében a fentiek alapján valószínűsíthető a továbbiakban nem kerülhetjük el a gazdálkodási mód és az öntözési gazdálkodás vázlatos összevetését.

Károlyi Zsigmond a Nagykuság, természetes rét- és legelőntözésével” kapcsolatban a folyó menti és az attól távolabb eső területek gazdálkodásának összehasonlításakor a következőkre hívta fel a figyelmet:

„A magyar Tisza-völgy és a kunsági-hajdúsági Tiszántúl öntözésének és ősi ártéri gazdálkodásának” különbségét két közismert ősi öntözés analógiájával szemléltethetnénk, az utóbbi a különböző szintmagasságbanhaladó folyóktól közrefogott Mezopotámia (Folyamközz), míg az előbbi - ti. a Tiszavölgy folyómenti területei általában - inkább a Nilus ártéri viszonyait, öntözéses gazdálkodásával állítható párhuzamba.” (Károlyi-Nemes 1975. 27. oldal)

Ha már most megfordítjuk a nézőpontot, azaz a kérdést a mezopotámiai illetve a Nilus völgyi öntözéses gazdálkodás felől közelítjük meg, azt látjuk, hogy az előbbi a Tisza völgy gazdálkodásának egy részmozzanatával, az utóbbi pedig egy másik részmozzanatával állítható párhuzamba, azaz a Tisza-völgyében kialakított ártéri gazdálkodás rendszerét tekintve mind a Nilus völgyi, mind a mezopotámiai öntözéses gazdálkodásnál összetettebb volt.

Ezzel szemben, egészen más eredményre jutunk, ha a két gazdálkodási forma módszerei képezik vizsgáldásunk tárgyát. Az öntözéses gazdálkodás kiépítése és működtetése sokkal nagyobb erőfeszítést igényel. A Tigris és az Eufrátesz, illetve a Nilus völgyét behálózó öntözőcsatornák, gátak, töltések kialakításához, karbantartásához, folyamatos üzemeltetéséhez, a vízkiemeléshez és az öntözéshez sokkal több emberi munka szükséges mint a fokok vájásához illetve tisztításához.

Az öntözéses gazdálkodás biztosításához az öntözőrendszeren kívül víztározók, vízkimelőművek, összetett folyószabályozási munkák szükségesek. Ezek mellett Mezopotámiában külön nehézségek is felmerültek. Közülük a legjelentősebb a Tigris és az Eufrátesz között az alföld peremén meglévő mintegy 9 méternyi szintkülönbség. A két folyót összekötő öntöző csatornák kialakításakor erre is figyelemmel kellett lenni. A másik nehézség, hogy a folyók áradása az adott térségben nem használható közvetlenül öntözésre, mert az árhullám általában az aratás kezdete után érte el az alföldet. (Götz 1984. 2. o.) A folyamatos emberi beavatkozás, az erdőirtások, az öntözéses gazdálkodás gyakorlatata is tovább súlyosbította a helyzetet. A korai újkőkor idején ugyanis a két folyó vízgyűjtő területét többé-kevésbé összefüggő erdőtakaró borította. A földművelés „fejlődése” az erdők eltűnéséhez vezetett. Az éghajlat szárazabbá vált, a vidék fokozatosan elsivatagosodott. Emellett igen súlyos gondot okozott, hogy a folyók által szállított hordalék mennyisége ugrásszerűen növekedett és a gátak közé szorított, szabályozott folyók fokozatosan feltöltötték a medrüket növelve az árvízveszélyt. Tehát a folyóktól távolabb fekvő területek kiszáradásával egyidőben az ártér fokozatos elmoocsarasodással fenyegetett. Az öntözéses gazdálkodás módszereit ennek megfelelően kellett módosítani. A csatornákat, a víztározó

medencéket folyamatosan tisztítani kellett, majd miután a kitortort hordalék falként tornyosult a partjaikon újabbakat kellett létesíteni. Az egyre növekvő problémák egyre nagyobb erőfeszítéseket igényeltek, amelyeket az adott térségben kialakuló társadalmak egyre nehezebben tudtak kifejtetni. Az öntözéses gazdálkodás tehát hosszútávon önmaga felszámolásához vezetett, s valóban a felsorolt gondok mellett újabb megoldhatatlan probléma jelentkezett, a szikesezés, melynek következtében Mezopotámia a Kr. e. 2. évezredtől hosszú időre terméketlenné vált.

Ezzel szemben a fokrendszer működtetése az ártér adott viszonyainak fenntartását eredményezi, lassítja a természetes mederváltozásokat, azaz tartós egyensúlyt teremt. Ugyanakkor az ártér egészének hasznosítását teszi lehetővé, számos gazdálkodási ág, így a halászat, a ridegállattartás, az erdőgazdálkodás, a gyümölcsstermesztés, a kertművelés stb. feltételeinek megteremtésével, ezzel szemben az öntözéses gazdálkodás kizárólag a földműveléshez kapcsolódott. Azaz ezt alapul véve ismét csak a „fokrendszer”-t tarthatjuk összetettebbnek.

A két vízgazdálkodás közötti alapvető különbséget a fentiek alapján a következőképpen foglalhatjuk össze: amíg a „fokrendszer” a legkevésbé energiabefektetés mellett a legtöbb hasznot tudta hajtani, és képes volt egy összetett, folyóvölgyekből és az azokat elválasztó kisebb nagyobb hátaból álló természetes terepalakulat egészének gazdasági hasznosítására anélkül, hogy annak jellegét megváltoztatta volna, addig az öntözéses gazdálkodás a táj átalakításával és sokkal nagyobb erőfeszítéssel tudta egyetlen művelési ág feltételeit megteremteni. Azaz az ártéri gazdálkodás „szerves” formának, az öntözéses gazdálkodás pedig „szervetlen”-nek tekinthető.

A két módszer közötti lényegi eltérést jól kifejezi a két gazdálkodási forma történelmi megítélése is, tudniillik, hogy amíg a több ezer évvel ezelőtt működő szumir öntözőcsatornák-ról többé-kevésbé pontos ismereteink vannak, addig a még a XIV-XV. század folyamán is használt fokrendszerrel szinte semmit nem tudunk. A második fejezetben már jeleztük, hogy a történelmes kutatásaik során csak azokra a mozzanatokra összpontosítanak, amelyek során egy-egy emberi közösség maradandó emléket hagy hátra, azaz lassan gyógyuló sebet ejt a környezetén. Az adott esetben pontosan ennek a szemléletnek a megnyilvánulásáról van szó. A mezopotámiai (s a Nilus menti) öntözéses gazdálkodásnak máig ható nyomai maradtak, és itt nem elsősorban az hozzá kapcsolódó földművekre gondolunk; az öntözés hosszabb távon szükségszerűen a talaj kilugozódásához, elszikesezéséhez, végső soron pedig, mint ahogy arról az adott területek – Mezopotámia és a Nilus völgye – története tanúskodik, a táj végleges kiszáradásához, elszivatagosodásához vezet. A fokrendszer működésének ilyen következményei nincsenek, sőt az az ártér állagának megőrzésével, konzerválásával jár. Az első esetben az emberi beavatkozásnak nyilvánvaló nyomai maradnak, a második esetben azonban a rendszer maga természetesnek tűnik, mert a természet önfenntartó rendszereinek mintájára épül ki és azoknak megfelelően működik, gyakorlatilag ilyennek is kell tekinteni.

A fokrendszer valóban természetes képződmény, pontosan úgy mint ahogy egy erdő vagy más ökoszisztéma is az. Az iménti regéértelmezésünk tehát nem volt téves, a fokrendszer s annak minden kiegészítő eszköze valóban része a teremtésnek. Az elmondottak fényében az is érthetővé válik, hogy miért épp a „fokrendszer” keretébe illeszthető halászati eszközök és módszerek származnak az Istentől, és miért pont azokat kell az Isteni útmutatásoknak megfelelően használni. (Ne feledjük a cégek és a varsák „rendeltetés szerű” használata amint az a regéből is kiténik feltételezi a rendszer működtetését!) Ha ugyanis nem így cselekszünk, az – mint láttuk – beláthatatlan következményekkel jár.

A korai vízrendezések és a mezopotámiai öntözéses gazdálkodás párhuzamba állítása, és az ebből szükségszerűen adódó következtetések levonása a mi esetünkben már csak azért is létkérdés, mert a ma alkalmazott módszerek; a monokultúrás mezőgazdaság, az Alföldet behálózó öntöző és belvízlevezető csatornák, az öntözéshez, és a nagyobb térségek vízellátásának biztosításához szükséges vízmennyiség kivétele érdekében épített víztározók és duzzasztóművek mind-mind az ókori kultúrák öntözéses gazdálkodását idézik, azaz szükségszerűen ugyanazokat a veszélyeket hordozzák, ezek közül pedig a legkomolyabb az elszivatagosodás réme, amelynek látható jeleire már a XVIII-XIX. századtól kezdve felfigyelhetünk. Természetesen ezek

a folyamatok ma még kezdeteknél tartanak, de ha nem akarjuk, hogy a Kárpát-medence egy-két évezred leforgása alatt az Arab-félsziget sivatagjaihoz váljon hasonlóvá most kell felülvizsgálnunk a kialakított gazdálkodási formáinkat.

Az árasztásos és az öntözéses gazdálkodás közötti elvi jelentőségű eltérés, tudniillik, hogy az utóbbi szervetlen az előbbi pedig szerves még egy témánk szempontjából jelentős következménnyel jár, nevezetesen azzal, hogy a szervest semmiképpen sem származtathatjuk a szervetlennél. Ez a mi esetünkben pontosan azt jelenti, hogy Mezopotámia öntözéses gazdálkodásának előzményeként felfoghatjuk a Kárpát-medence ártéri gazdálkodását, ez az összefüggés azonban fordítva nem állhat fenn.

Miről is van szó?

Igen nagy a valószínűsége, hogy a szumir kultúrák öntözéses gazdálkodása egy az ártéri gazdálkodáshoz hasonló jellegzeteségeket mutató szerves rendszerből „fejlődött ki”, azaz itt tulajdonképpen egy „elszervetlenüléssel” állunk szemben. Az északi peremterületeken, illetve az eurázsia sztyepp „gyarmatosainál” azonban az eredeti szerves formák maradtak fenn. Ebben az esetben az ártéri gazdálkodáshoz kapcsolódó vízimunkálatok megjelenése a Kr. e. 4. évezredet megelőző korszakokra tehető. Az ezt követő időszakban Előázsiaiban (a Nilus völgyében, Kína nagyobb folyóvölgyeiben, stb) a hozzájuk kapcsolódó gazdálkodási forma változásainak megfelelően ezek is átalakulnak, elszervetlenednek, az eurázsiai sztyepp népeinél azonban az eredeti formában őrződnek meg, többé-kevésbé a XIX-XX. század fordulójáig. Gondoljunk csak az obi-ugorok halászatára!

A kérdésnek azonban van még egy minket érintő mozzanata. A korábbiakban, a sztyepp népeinek kialakulása kapcsán már említettük, hogy az eurázsiai fűves pusztákon élő népek kultúrájában szoros mezopotámiai kapcsolatok mutathatók ki. Ezeket Götz László direkt előázsiai hatásoknak, nagyobb néptömegek betelepülésének, gyarmatosításainak tulajdonította. Meg kell azonban említenünk, hogy van egy másik lehetőség is, és ez szorosan kapcsolódik a „szerves” és „szervetlen” módszerekkel kapcsolatos fejtegetéseinkhez. A „mag-héj” paradoxonról van szó, természetesen. A tojás – vagy bármely csonthéjas gyümölcs – termékeny magját akármelyik oldalról közelítem meg, a héjhoz képest mindig „perifériának” fog adódni. Ha egy feltételezett értelmes lény a héj képviselésében érvel, aligha lesz rábíráható, hogy belássa: valójában ő a származék. Annál kevésbé, mert mindaddig, amíg kívülről közelítünk a kérdéshez, valóban a héj mutatkozik elsődlegesnek. Ha pedig ráadásul „durva közelítésben” vizsgáljuk héj és a mag kapcsolatát – értsd: feltörjük a tojást –, megint csak a héj bizonyul tartósabbnak; kettejük közül ő az aki hosszabb távon bizonyíthatóan azonos marad önmagával. (Pap 1990.) Ha pedig utólag vesszük szemügyre a kérdést – azaz a „tojás elpusztulását követően” –, akkor már csak a héj létezől értesülhetünk. Pontosan erre gondoltunk, amikor a két vízrendszer közötti lényegi különbségként azt hoztuk fel, hogy a „fokrendszer”-nek gyakorlatilag nem maradt fenn nyoma, illetve ami kevés emlék belőle fennmaradt azt ma természetes terepalakulatnak tartják.

A konkrét helyzetre alkalmazva az iménti példát az eurázsiai sztyepp népeit kellene a magnak tekintenünk, ezzel szemben pedig az előázsiai műveltségeket a héjnak. Egyes esetekben tudjuk, hogy ez így is volt. Gondoljunk csak a Pártus birodalomra, melyet az egykorú források szerint a szkíták szerveztek meg (lásd Bartal 1862; Götz 1981/III), az általuk kialakított stílus pedig új életet vitt a megmerevedett, steril óperzsa udvari művészetbe. (Götz 1981/II. 82. o.) Azaz az adott esetben a „mag” működését érhetjük tetten. De ugyanez vonatkozhat a szumir műveltségre is, hiszen a „tudomány mai álláspontja szerint” ugyanis a szumirok északfelől, az eurázsiai sztyeppék irányából vándoroltak délre. De megfigyelhető ez pl. a „hurri” nép esetében is. A „hurri” nevek a Kr. e. 3. évezred közepe táján (kb. 2450-2300 körül egyre nagyobb számban jelennek meg az északmezopotámiai írásos emlékekben, majd a III. Ur-i dinasztia idején (kb. 2200-2100) a déli területeken is tömegesen fordulnak elő. A két térség kapcsolatát tehát fordítva is szemlélhetjük. E kérdést természetesen nem lehet lezártan tekinteni. A Götz László által felvetett és adatolt kölcsönhatások a jelenlegi tudományos eredmények fényénél meggyőzőnek látszanak, de ez épp a tudomány módszeréből következik, tudniillik, hogy a „héj”-ra összpontosít. E tárgykörben tehát még sok hiányzó

láncszem akad, az ezzel kapcsolatos kutatások pedig még jórészt publikáció előtt állnak. Éppezért nem tartanánk ildomosnak, hogy e témát tovább fessegessük.

A felvázolt történelmi háttér alapján összefoglalva az elmondottakat arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a Kárpát-medencébe betelepülő népek egy a későbbi fokrendszerhez hasonlóan működő vízhálózatot elvileg már a Kr. e. 4. évezredet megelőző időszakban is kiépíthettek. Ugyanezt feltételezhetjük – még a Györffy által említett gazdasági, társadalmi és műveltségi azonosság alapján is – a szkitákról, a szarmatákról, a hunokról, az avarokról és természetesen a magyarokról is. Ezt a következtetést nagy mértékben alátámasztja, hogy a felsorolt népek életmódjának tekintett „nomád” állattartás a nagyobb folyók völgyeiben szükségszerűen feltételezi a vázolt említett vízrendszerek működtetését. Ilyen körülmények között a „győr”- és a „fokrendszer” összekapcsolására gyakorlati lehetőség is volt, hiszen a sáncok építésével „gyanusítható” népek, a szkiták (lásd Herodotos tudósítását!), szarmaták (lásd Patay Pál, Mocsy András nézeteit!) és avarok (lásd Fekete Zsigmond elképzeléseit és az ezzel kapcsolatos fejtegetéseinket!) valamennyien ismerhették és működtethették a fokrendszert.

Az persze igen valószínűtlen, hogy a fokrendszer a Kr. e. 4. évezredtől kezdve folyamatosan működött a Kárpát-medencében, hiszen a folyamatosan változó politikai viszonyok mellett erre nem is adódott mindig lehetőség. Gondoljunk csak a sáncok eredetével kapcsolatban tárgyalt időszakra, amikor a Duna határfolyó volt, gazdasági hasznosítása emiatt eleve kétséges, vagy az Alföldön évtizedekig dúló háborúkra, amelyek mellett ugyancsak nehézségekbe ütközött volna a tárgyalt vízrendezések folyamatos végrehajtása. Ugyanakkor a rendelkezésünkre álló adatok alapján azt is leszögezhetjük, hogy a Tisza völgyében a XIX. századig hosszú távon nem működött más jellegű gazdálkodási forma.

A fentiek alapján most már csak és kizárólag a középkori Magyarországon működtetett fokrendszer eredetével kapcsolatban azt mondhatjuk el, hogy a legvalószínűbb feltételezés szerint ezt legkésőbb a Kovrat onogur-bolgár birodalmából kiváló, az un. második avarhullámmal betelepülő népcsoportok építik ki a VII. század második felében. Ugyanakkor igen nagy a valószínűsége annak, hogy ez a gazdálkodási forma a Kárpát-medencében jóval a VII. század előtt kiépül. (Gondolunk itt elsősorban a szkitákra, az őket követő szarmatákra, majd a hunokra és az első avarhullámmal beköltöző avarokra – ezek a népek, mint már említettük azonos műveltségi körből érkeztek, így ha a beköltözésük között eltelt időszakokban nem is számolhatunk a fokrendszer működésével azt mindenképpen feltételezhetjük, hogy az ártéri gazdálkodást újból és újból megújították, a hunok beköltözésétől kezdve pedig e gazdálkodási forma a XIX. század elejéig folyamatosan fennmaradt –, másodsorban pedig a Kárpát-medencében a 4. évezredtől virágzó kultúrák szoros mezopotámiai párhuzamaira, melyek valószínűsítik egy az öntözéses földműveléssel összevethető gazdálkodási forma meglétét.)

ELŐZŐ, DEBRECENI számunkból sajnálatosan kimaradt a köszönetnyilvánítás, mely a gödöllői Örökség Népfőiskolát illeti, amiért Buka László és Rácz Zoltán kutatásait támogatta. A számban közölt írásaik nagy része ennek a kutatómunkának az eredménye.

Pap Gábor

FÉNYHIMNUSZ

Kappadókia barlangszentélyeiben

Az ORSZÁGÉPÍTŐ 1991/2. számában közöltük Pap Gábor „És képét elborítja majd a fény...” című írását. Az a „Fényhymusz – Kappadókia barlangszentélyeiben” című könyv zárófejezete. A most közölt további részletek ugyanennek a kötetnek a nyitófejezetei. Reméljük, hogy mielőbb megjelenhet a Kós Károly Alapítvány kiadásában a teljes, színes illusztrációkban gazdag album.

BEVEZETÉS – AVAGY FELKÉSZÜLÉS EGY „ÉRZELMES UTAZÁSRA”

Kósa vélekedés, nem több, de van alapja: akit nem az ösztönei vezérnek a kappadókiai barlangszentélyek földjére, az akár el se induljon. Az adatszerű tudás hajszolóját kudarc kudarc után fogja érni ezen a tájon. Nem tudhatja meg, hány sziklakolostor található itt, melyik épület vagy freskó melyik évben készült, ki építette, ki festette... De még a falképek témája is igen gyakran homályba burkolódik a „tudós” szemlélő előtt, nem szólva a sok-sok „absztrakt” képjelről, amelyeknek a jelentését – szakkönyvekkel a kezünkben – bizony hiába találgatjuk.

Minék tagadnám? – engem is az ösztöneim vezértek a sziklakolostor földjére. Okát, ésszerűnek tűnőt, kettőt is adhattam volna ugyan odautazásomnak, de a tudományosság szigorú mérlegén alighanem mindkettő könnyűnek találtatott volna. S ráadásul – szörnyű még kimondani is! – mindkettő érzelmileg erősen átszínezett „ok” volt – inkább ürügynek kellene neveznem, ha pontosan akarnék fogalmazni.

1977-et irtunk ekkor, és én ezidőtájt már több éve bajlódtam azzal a problémával, hogyan igazolhatnám meggyőző módon, hogy a középkori templomi festészet – általában az úgynevezett „monumentális épületdíszítő művészet” – képi programja alapvetően a szakrális térbe behatoló fény járásának ütemére alakul. Mit jelentene ez? Azt, hogy a mondott program főbb csomópontjait a napi-évi fénymozgások saját csomópontrendszerével (napfelkelte, dél, napnyugta, illetve napforduló) és napéjgyenlőségek) igyekeznek egyeztetni a tervezők-kivitelezők, a fontosabb részletformákkal pedig a fény falra-padróra-menyrezetre vetülő foltjainak „mennek elébe”, amely vándor fényfoltok azután a napon, illetve az éven belüli „rendelt” időpontokban, telibe találván a megfelelő képjeleket, rendre megvilágosítják azok értelmét.

Dióhéjban ennyi volt a feltételezés. Csakhogy hazai műemlékanyagban igen bajos egy ilyen hipotézis igazolása, lévén hogy hazai történelmünk „fekete humora” folytán a folyamatos, elbeszélő jellegű freskósorozatokkal díszített középkori templomaink vagy elpusztultak, vagy olyan mértékű átalakításokat kellett elszenvedniük az idők folyamán, hogy eredeti képrendjük részleteiben visszaidézhetlenné vált; esetleg – tapintatosan fogalmazva – kívül csöppentek a „hires kis Magyarországi” határain, így jószerivel megközelíthetetlenek a módszeres alaposságú felmérés számára.

Mármost ha az ember kiutazik Kappadókiába, ezek az objektív illetve szubjektív nehézségek egyszerűen elenyésznek. A sziklaszentélyek mozdíthatatlanok, tehát akár egy évezred távolából is hiteles, eredeti tájolásúnak tekinthetők. Ha mai déli tizenkettőkor „telibe kap” a beeső fényfolt egy figurát, akkor biztosak lehetünk benne, hogy nyolc-tíz-tizenkét évszázaddal ezelőtt, a készülés idején is ez volt a helyzet. Ugyanakkor – nem lebecsülendő szempont! – itt testvérként fogadnak bennünket, magyarokat. ...Szóval mindenképpen megérte a többletköltség és fáradság!

Bár a Kappadókia-járásnak ez az első számú indoka sem nélkülözötte egészen az érzelmi felhangokat, kifejezetten sejtelemlere alapozódott a másik, az az „ürügy”, amelyik végül is kezembe adta a vándorbotot, hogy csekélyke megtakarított pénzemmel egyesegyedül nekivágjak a távoli, ismeretlen világnak. A „negatív templomok” rejtélyéről van szó. Az ilyen

szentélyek után, ha egyszer a természet vagy a társadalom vak erői lerombolják őket, nem marad romfal tanúnak, mert – épített faluk sohasem volt. Ugyanez okból nem vallhat rájuk emberkéz nyomát őrző kőtörmény-törmelék, de még alapfal sem, ami pedig még a leglepusztultabb „pozitív” építmény hol- és milyen-létére is következtetni enged. A „negatív templomok” után, ha a történelem kimondta rájuk a maga halálos ítéletét, csupán természeti formák maradnak, s aztán szakember legyen a talpán, aki a freskója vesztett, égre tátongó szájú sziklaüregben felfedezi az egykori „szent helyet”: áldozatok, meditációk, természetvizsgálatok valaha volt színterét.

Nos, egyszer, valamikor a hetvenes évek legelején, úgy hozta sorsom, hogy a Pilis rengetegében fel kellett másznom egy szakadék fölé hajló fára. A látvány megragadó volt, a fényképezőgép a nyakamban, a gépbemind újabb, hasonló élmények megszerzésére is sarkallt, már csak azért is, hogy a pilisi „látomással” kapcsolatos gyanúmat megerősíthessem, netán végleg elvethessem. (Csak zárójelben jegyzem meg, minthogy e könyv vezéreszméje szempontjából másodlagos jelentőségűnek tűnhet: a szóban forgó gyanú megerősödött, sőt bizonyossággá érett az idők folyamán, mégpedig nem kis mértékben éppen a kappadókiai út tanulságai nyomán!) Vadászni kezdtem az alkalmakat, hogy olyan vidékekre látogathassak el, amelyek a „természeti építészet” példáival szolgálnak: olyan romokkal, amelyek eredete felől máig sincs tiszta képe a tudománynak, jelen állapotukból kiindulva ugyanis nehéz eldönteni, milyen mértékig a természet spontán játéka, és mennyi meddig az ember céltudatos téralakító tevékenységének a termékei.

Barlangtemplom maradványai a Holdvilágárokban

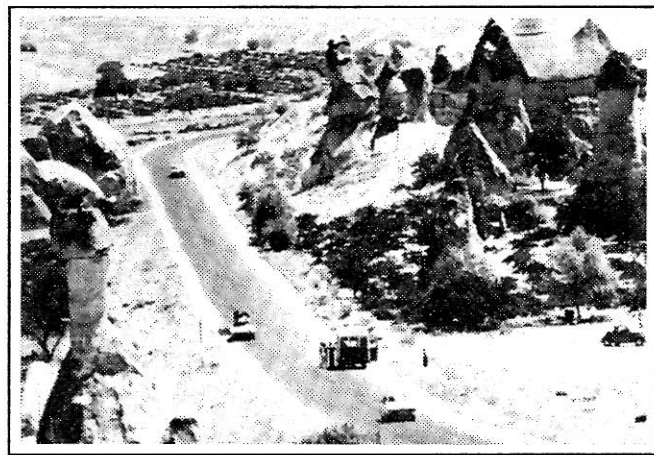
Így jutottam el a bulgáriai Dikili Taş (bolgáruul Pobitite Kamení, magyarul Álló Kövek) elvarázsolt „rommezejére”, majd összehasonlítás céljából felkerestem Belogradcsik fenséges – Huszárik Zoltán Csontváry-filmjének „madárfestés”-jelenetéből a magyar mozilátogató közönség számára is ismerős – szikla-erőd-rendszerét, s végül, hogy biztos fogódzóm is legyen, a Várna melletti Aladzsa (magyarul: „alagyás”, elegendes, tarka-barak, azaz képekkel díszített) sziklakolostor-együttest.

Innen már valóban csak egy lépés volt Kappadókia. S amint később kiderült, ez a helyszín – mármint Kappadókia – ebből a szempontból is eszményien megfelelt várakozásaimnak, hiszen az itt található grandiózus tufa-„építményekkel” kapcsolatban a kutatások kezdeti időszakában ugyancsak felmerült a „természetes avagy mesterséges?” dilemmája. Wehli Tünde tömör tudománytörténeti összefoglalója szerint: „Amikor Lucas, a XVIII. század elején élő francia régész hazatért kisázsiai útjáról, lelkes beszámolójának hitelességében sokan kételkedtek.

Lucas úgy vélte, hogy a mai Ankara és Kayseri között vezető út közepe táján egy antik város romjaira bukkant. A felfedező utat expedíciók követték. Geológusok tisztázták a csodát: a gyakran óriási méretű, fantasztikus formájú sziklatömbök nem a hajdani római provincia maradványai, hanem a természet alkotásai. A későbbi régészeti kutatások azt is kiderítették, hogy ezen a vidéken, Göreme és Ürgüp környékén a sziklák mélyeiben és közeiben az egykori bizánci birodalomhoz tartozó Kappadókia kiemelkedő jelentőségű művészeti emlékei rejtőzködnek.”

De ne szaladjunk ennyire előre. Célszerű – legalábbis ilyennek látszott annak idején, s ez a feltételezés később nagyonis helytállóan bizonyult – előbb végigfutnunk a szakirodalmon: hol, mikor, miért – és nem utolsósorban: miként – építkeztek „negatív” módszerrel emberelődeink a történelem folyamán. Engem mindenesetre itt ért a felkészülés folyamán az első igazi meglepetés.

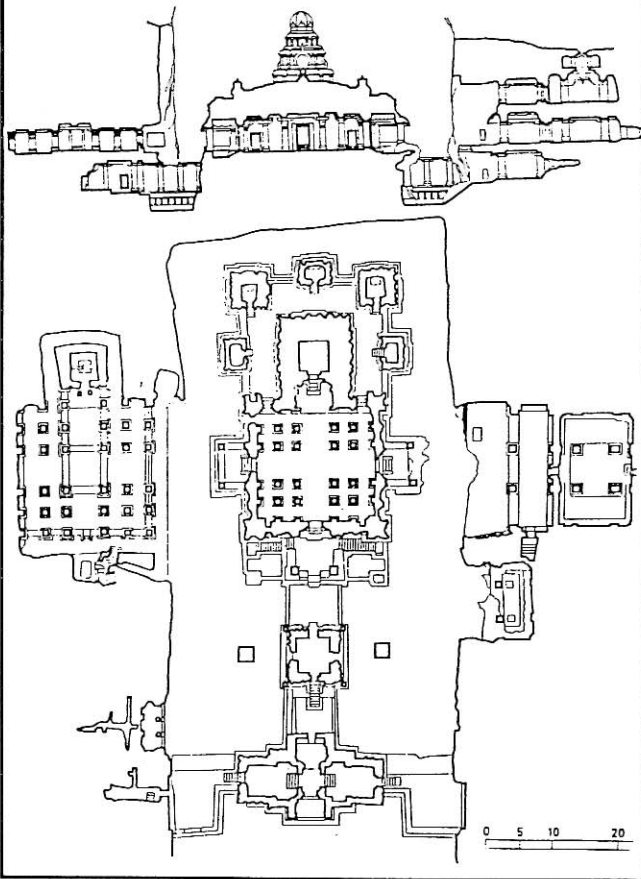
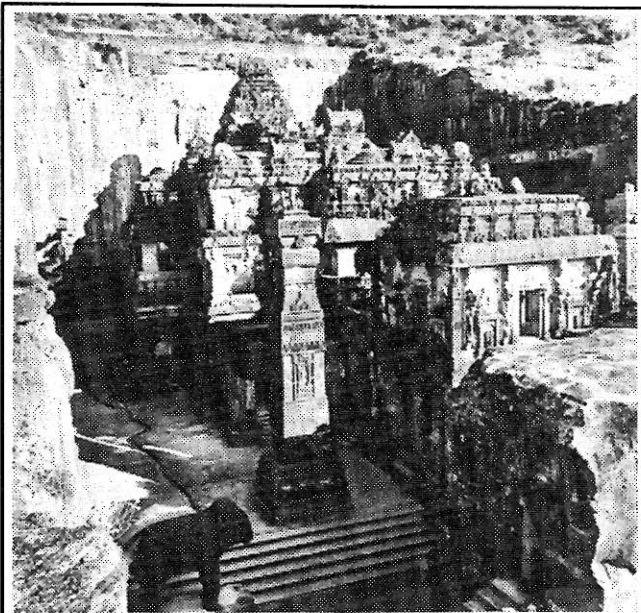
A barlangszentélyek családfáját visszafelé követve ugyanis megállás nélkül jutottam el Lascaux-ba, az őskor emberének tizenöt ezer évvel ezelőtti freskódíszes „negatív” terébe, s a többibe, Altamirába, Font-de-Gaume-ba, Les Combarelles-be és így tovább. Ha pedig világrészenként pásztáztam végig az emberi

Kappadókiai táj (szerző felvételei)

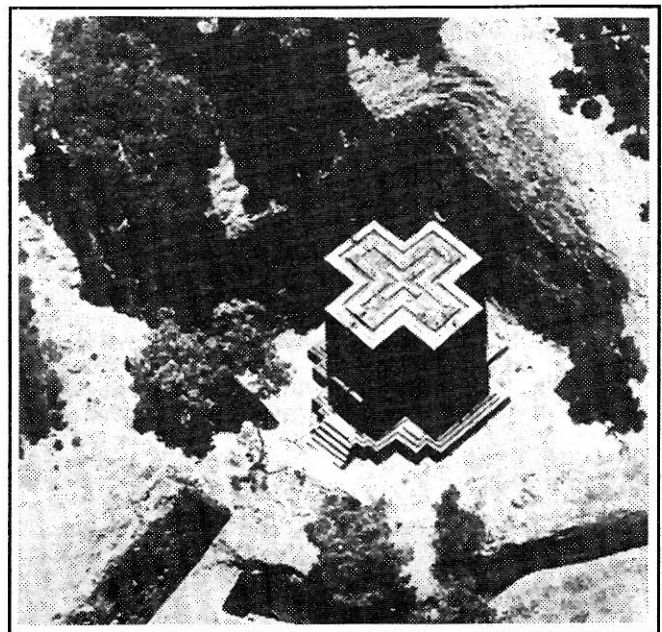
művelődéstörténet óriási mappáját, ugyancsak lépten-nyomon rábukkantam ezekre a jellegzetes „szent tér”-típusokra. Ázsiában: Tunhuang, Kyzyl (Kelet-Turkesztán, ma Kína Hszin-Csiang tartománya), Adzsanta, Ellura és társaik (India); Afrikában: Tassili újkőkori festett sziklaereszei (Algéria), az óegyiptomi fáraók földalatti sirkamrái (Der-el-Bahri, Abu Szimbel), vagy az etiópiai sziklafennsíkba függőlegesen lemélyített középkori monolit-szentélyek (Lalibala, Qerqor, Dabra Salam stb.); aztán az északamerikai Pueblo-indiánok kísértetvárosai (Mesa Verde, Pueblo Bonito, Montezuma Castle); Queensland vagy az Arnhem-föld részben máig feltáratlan „szellembarlangjai” Ausztráliában – és akkor még igazán csak a legismertebb példákat soroltam fel.

Hamar kiderült az is, hogy ezek az „építetlen építmények” voltaképpen két nagy csoportba oszthatók be, döntően ama körülmény alapján, hogy milyen keménységi fokozatú hordozó kőzetbe vágódtak bele, már akár a természet bomlasztó-koptató erői, akár a célszerűen alakító emberi kéz által. Eszerint beszélhetünk kívül-belül megmunkált vagy csak belülről kidolgozott sziklaszentélyekről. Természetesen az előbbiekből maradt ránk kevesebb, hiszen az ilyenek kiciröszkolása az „anya”-hegyből összehasonlíthatatlanul több munkával jár, mint a másik típus esetében a negatív térformák pusztá bemélyítése a kiválasztott sziklafelületbe. Az előbbi esetben viszont a bemélyítéssel nem ér véget a szentély-létesítés fáradságos munkája. Sőt, eztán jön csak a java: a hegy „lenyúzása” a belülről már készre formált szakrális tőről – más szóval: az áldozat helyszínének „kiváltása” az ott körülölelő, fogva tartó kőzetből. Az ilyen „meghámozott” sziklatemplom-együttesek leglátványosabb példájával az indiai Mahábalipuram (Mámallipuram) szolgál, de alig marad el mögötte hatásosság dolgában az ellurái Kailasza-templom. Vannak azután közbülső megoldások is, amikor a szikla belsejében ugyan „ától-cettig” megfaragják az épületet, csak hogy a feleslegessé vált kőzettöme-

Ellura. Kailása templom (India) Andreas Volwahren nyomán

get utóbb nem hordják le körüle, hanem mint fiókot valami óriási sublótban, a maga egészében, kívül-belül „bepucolva” meghagyják a templomot a hegyben. Az épület-faragvány külső fal-, illetve tető-felületét olykor csak centiméterek választják el az „anyaméhéül” szolgált köztettség belső határ-felületétől. Ilyen építményekbe 1977. évi törökországi utazásom során magam is eljutottam: az egykori pontuszi királysírok ma idegenforgalmi látványosságok az Észak-antológiai Amasya városa fölé magasodó hegyekben. De sokkal ismertebbek ennek az „átmeneti” típusnak az etiópai példái. Ezek jobbára csak a levegőből, repülőgépről vagy helipoterről fedezhetők fel, mivel – akárcsak gyermekkorunk bádóg formázóinak csillag-lenyomatai

Lalibaba, Szent György templom (Etiópia) Georg Gerster nyomán

a simára lapogatott nedves homokfelületbe – hátborzongatóan „absztrakt” módon vágódnak bele az asztalsímaságú kopár fennsíkok hátába (Ganzata Maryam, vagy a lalibalai Szent György templom). Oldalnézetük gyakorlatilag nincs is, annyira szűk a légtér köröskörül az épületeket rejtő sziklakatlanokban.

És végül itt van a mi esetünk, a „kappadókiai model”, amely szó szerint úgy képződik a puha kőzetben, mint az egérjárat a sajtban. Ilyenből van a legtöbb szerzte a világon, és „szekularizált” példányai ma is szép számmal épülnek, ámbar ez utóbbiakat lényegesen mésékeltebb tisztelettel szoktuk emlegetni. Ezek ugyanis a tufás talajú vidékeken mindenütt fellelhető barlanglakások, magyarul: putrik.

Ennyi előismerettel felvérteződve, most már bizvást nekivághattam – s íme, együtt újra nekivághatunk – az útnak a barlangszentélyek földjére, Kappadókiába.

FÖLD- ÉS NÉPTÖRTÉNET, DIÓHÉJBAN

Azért a jó bédekker útközben is sokat segíthet. Szabó-Pap Lóránté pedig ilyen, megérdemli hát, hogy belőle idézzük a tájra vonatkozó legáltalánosabb tudnivalókat.

Mindenek előtt: hol is fekszik ez a Kappadókia?

„Az ókorban Kappadokiának hívták a Kizilürmek, a Fekete-tenger, az Eufratesz és a Kilikiai (ma Cukorovai) alföld által határolt területet. Északi részét, amely a pontuszi királysághoz tartozott, előbb Pontuszi Kappadokiának, később röviden csak Pontusznak nevezték.” (Ennek a nem túlságosan hosszú életű birodalomnak a királyai temetkeztek a fentebb leírt amasyai sziklasírokba.)

Az a része viszont a kappadókiai magasföldnek, amely felé mi most útnak vagyunk, a barlangkolostorok vidéke, délre esik a római impérium történetéből ismerős Mithridatesz pontuszi király birtokaitól. Ha a modern Törökország térképén akarjuk betájolni magunkat, azt az óriási, egyik csúcán álló (billegő) háromszöget kell megkeresnünk, amelynek talppontja Niğde, baloldali csúcsa Aksaray, a jobboldali, kissé magasabban fekvő pedig Kayseri. Ebben a háromszögben, amelynek a felső szára enyhén püposodva Nevşehirre és Avanoson át vezet Kayseriig, három nagyobb egységben találunk festett középkori barlangkolostorokat. A legnépesebb csoport a Göreme völgyében maradt ránk; tőle dél-délkeletre fekszik a lényegesen szűkebb területre zsúfolódott Soğanlı-csoport; s ezektől jóval nyugatabbra, Aksaray felé, az Ihlara-völgyi együttes.

Az e három területen kivirágzott sajátos építészeti-festészeti kultúra fizikai alapjai még a földtörténeti újkorban rakódtak le – a szó szoros értelmében. Két nagy tűzhányó, Keleten az Ereiyas Daği (egykori bizánci nevén Argeosz vagy Argeon), Nyugaton a Hasan Dagi terítette le itt a maga „áldásait”: lávát

és hamut, átrághatatlan vastag takaróként, végeláthatatlan messzeségéig. „A kütörések méretére jellemző, hogy a porból és hamuból képződött vulkáni tufa 500 méter vastagon fedte be a területet. Az Erციyas ma már kialudt vulkán, de utolsó működésének még az ókori ember is szemtanúja volt: az i. sz. I. században Strabón római földrajztudós is beszámolt az akkor Mons Argaeusnak nevezett hegy vulkáni tevékenységéről. Hiába pihen azonban a hőspikás Erციyas lassankét kétezer éve – egykori működésének nyomai ma is meghatározzák a táj arculatát.” (Nemerikényi Antal)

„A több száz méter vastag hamu- és tufarétegben évmilliók folyamán az eső, az olvadó hó, a szélfújta homok lemarta, lekoptatta a puhább részeket, aminek eredményeként mesébe illő kősziklaalakzatok jöttek létre. Az egész vidék sűrű, lakatlan holdbéli tájra emlékeztet. Az emberi szorgalom és a szükség követelte találmányosság csodálatos településeket, sziklavárákat, templomokat és földalatti városokat hozott létre ezen a látszólag kihalt területen.” Szabó-Pap Lóránt)

Persze nemcsak a hőség, nemcsak a szívesen idelátogató elemi csapások, de a hadak járása is föld alá úzhatja időről időre a félsivatagi táj békés lakóit. Kaymakli, Derinkuyu, Özkonak, Çardak, Karacaören – mai kappadókiai falucsukák, amelyek alatt valóságos földalatti birodalmak húzódnak meg. Öt-nyolc szinten zajlott itt valaha az élet; utcahálózatuk és tereik, szelölőtető és csatorna-rendszerük, alvó, tároló és gyülekező helyiségeik jobbára kifogástalan állapotban vannak ma is. Az óriási malomkövek, amelyeket előregyártott vájataikban pillanatok alatt tudtak a bejáratok elé gördíteni a pincelakók, „pihenj”-álásban vagy lustán elnyújtózva emlékeznek a nem is olyan régmúlt viharos időkre, amikor ugyancsak kemény megpróbáltatásoknak voltak kitéve a mindenkor ostromlók részéről. A földalatti labirintusok építéstörténete mélyen visszanyúlik az elmúlt századokba. Mindmáig egyik lelegevenebb leírásuk éppenséggel az ókorból maradt ránk, mégpedig nem kisebb személyiség tollából, mint a hadvezér-történetírő Xenophón, aki i. e. 401-ben vonult végig seregével hasonló tájakon. „A házak a földbe épültek, bejáratuk, akár a kutaké, de lefelé kitértek. A bejáratot az igazságtalanságok ásták, az emberek letrákon ereszkedtek le. A kecskék, juhok, ökrök, szárnyasok és kicsinyeik a házakban éltek. Minden állatot bern etettek takarmánnyal. Búza, árpa, bab és árpabor is volt nagy edényekben...” (Anabaszisz IV. könyv, 5. fejezet – Pein Judit fordítása.)

De ez már nem a föld, hanem a néptörténelem lapjaira tartozik. A „holdbéli táj” meghódítása – érthető módon – nem igen csábította az ókor nagyhatalmaikat. Kappadókia amolyan senki földje maradt egészen a középkor elejéig, a nagy államalakulatok határmezsgyéjén. A hettiták innen Eszakra, a Kizilirmak (ókori nevén Halys) tulsó felén alakították ki birodalmi központjukat, az assziroknak – az ő nyelvükön Katpatuká-nak hangzott Kappadókia neve – Dél-Keleten, a Tigris felső folyásánál. A perzsák fővárosa még távolabb esett keleti irányban, a római birodalomé viszont beláthatatlan messzeségbe, Nyugatra.

Nem véletlen, hogy Kappadókia igazi virágkora arra az évezredre esik, amelyben a terület közigazgatási centruma – az akkori közlekedési viszonyokat tekintve véve – közel került hozzá, Konstantinápolyba, és amikor a bizánci birodalom államvallása, a kereszténység, annak is a IX. századtól egyre önállóbbá váló keleti, „ortodox” ága, társadalmilag is elismertté tette az „elvonulást”, a nagy városokból a kietlenbe történő egyéni, illetve társas kihúzóást. Egy ilyen életvitelhez aztán igazán eszményi környezetül kínálkozott a kappadókiai tufa-sivatag.

De innen már hadd vegye át a szót egy nálamnál elhivatottabb kalauz, a Nobel-díjas újgörög író, Geórgiosz Szeferisz (1900–1970), aki 1950 nyarán barangolta be a sziklakolostorok földjét, s elégikus hangú útbeszámolóban rögzítette itt szerzett élményeit.

„Keresztény kor előtti emlékeket nem találtak Kappadokiában. De Argeon tufája olyan porhanyós, hogy el is törölhette őket az idő. Az sem ismertetes, mikor kezdték el vénsni a kolostorokat. Talán már Nagy Vazul korában, hogy azután tovább folytassák az arab támadások idején és később is. Ránk maradt egy kézirat a VI-VII. századból, amely Kappadokiában készült és Szent Hierón életéről szól. Ez az írás egy mesterséges barlangot említ, ahol a Matianiból származó vértanú elrejtőzött: „És akkor, valahol ugyanazon település közelében, egy domb aljában, igen biztonságos barlangra bukkant, melyet is a kővésés mesterségével földalatti vájt üreggé munkált ki, s abban rejtőzve, egy ideig megmenekült.”

A VII. század közepétől igen zaklatott korszak kezdődik ezen a vidéken. Kilikiában az arabok az urak, kezükben tartják a Tauros átjáróit. Nagyon gyakran, olykor évente, elárasztják Kisázsziát. Betöréseik vadak és meglepetésszerűek: nem hódítás, hanem csupán rablás a céljuk. Szűk esztendő ezek, nem kedveznek a fényűzésnek és a festőművészetnek. Mégis, a kolostori élet halad a maga útján, amennyire lehet. Ebben a korban fedezik fel a szerzetesek, hogy a kolostorokat órmóltan nagy malomkövekkel el lehet zárni. Eltorlaszolják hát magukat barlangjaikban, és várják, míg elmúlik a vihar, hogy visszatérhessenek a napfényre...

A vidék III. Mihály és I. Vazul császárok uralkodása idején (a IX. század második felében) kezdi visszanyerni a nyugalmát. A bizánci seregek egyre több területet hódítanak vissza: Bátorban született Konstantin, Romanosz Lekapinosz, II. Romanosz kora ez (X. század); Niképhorosz Phokász elfoglalja Kilikiát, Jóannész Tszimiszkész győz Mezopotámiában és Szíriában (X. század vége). 1060-ig tart a békés korszak, amely pompás virágzást hoz. Ebből a korból valók a díszítmények, amelyeket láttam, és általában a legtöbb kappadókiai falfestmény. Ekkor azonban megjelennek a szeldzsukok, hogy 1071-ben tönkreverjék Romanosz Diogenészt: nagy csata zajlik le Mandzikertnél, első a birodalomra mért három halálos csapás közül.”

A Nobel-díjas görög író természetesen bizánci szemzőgből ítéli meg a Kappadokián keresztül-kasul szántogató történelmi viharokat. Az arabok eszerint – „rablók”, a szeldzsukok – „csapás” a birodalomra és a birodalmi kultúrára. „A virágzást – írja később –... a XIII. század elején hozzák vissza Theodorosz Laszkarisz győzelmei”. A rideg valóság azonban az, hogy az igazán mélyreható pusztításokat a bizánci kulturális (és kultikus) életben nem a „barbárok” követték el. Sőt, az egyetlen valódi válságállapotot éppenséggel a saját legfelsőbb irányítói teremtették számára.

„A VIII. században – idézzük most már a magyar bizantinológia „nagy öregjét”, Moravcsik Gyulát – III. Leon császár 726-ban kiadott rendeletével, mellyel megtiltotta a képek tiszteletét, kezdődött meg az ún. képrombolási küzdelem. A küzdelemben a képrombolók (eikonoklasztai) és a képtisztelők (eikonodóloi) álltak egymással szemben. Utóbbiak a szentképeket úgy tekintették, mint a túlvilágnak a valóságos világban való tükröződéseit, míg ellenfeleik racionális felfogása szerint azok egyszerű bálványképek voltak... A küzdelem – melyet kiátkozások, birtokelkobzások, sőt kivégzések is kísértek – csak III. Michael császár 843. évi rendeletével, amellyel visszaállította a képek tiszteletét, ért véget.”

Ezt a társadalmi és kulturális tekintetben egyaránt igen jelentősnek mondható megrázkódtatást a szakkutatás kezdettől fogva szorosabb kapcsolatba hozta a kappadókiai barlangfestészet időszakos „elcsenevésszedéseivel”, mint a meg-megújuló arab, illetve szeldzsuk betöréseket. Hogy mennyi joggal, az majd kiviláglik a későbbiek során.

Annyi mindenesetre tényként könyvelhető el, hogy a szeldzsuk-, majd oszmán-török megszállás nem vetett véget a kappadókiai tryglodita-(barlanglakó)-életnek, legfeljebb az utánpótlási vonalait számolta fel fokról fokra – de azokat is csak a főváros, Konstantinápoly felé. Látni fogjuk azonban azt is, hogy ennek a sajátos művelődési képletnek csupán az egyik összetevője eredeztethető a birodalmi centrumból. A másik nem kevésbé eleven gyökér-ág éppenséggel a Bizánc-előtti, illetve Bizáncon túli rétegekbe nyúlik, térben és időben egyforma szívóssággal. Ezt a gyökérszálat pedig nem bántotta a török hódítás, sőt még meg is erősíthette a saját iszlám-alatti népi kultúrájából ráért „frissítőkkkel”. Az igazság az, hogy a törökök egészen a XIX. század elejéig, az iszlám-ellenes délkelet-európai fegyveres mozgalmak megerősödéséig, alapjában véve türelemmel viseltették a birodalmuk területén működő egyéb vallásokkal, így az ortodox kereszténységgel szemben is.

Más kérdés, hogy a társadalom alapvető normarendszere a szeldzsuk hódítást követően valóban nem kedvezett többé a „kivonuló” életformának. Így aztán a monákhoszi (szerzetesi) státuszunk – mai kifejezéssel élve – a társadalmi presztízse számottevő, sőt egyre erősödő mértékben megcsappant, ami szükségzerűen vezetett a barlangkolostorok elnéptelenedéséhez, majd fokozatos pusztulásukhoz. Az utolsó szerzetesek azonban csak az 1920-as évek elején hagyták el az addig már csaknem teljesen lakhatatlanná vált sziklaodúkat.

Mára idegenforgalmi látványosságokká váltak a felhagyott „barátfészkek”. Közülük csupán egy kisebb, zárt csoport, a

Kívül természet: – belül művészet: Göreme, El Nazar templom

Göreme-völgy mintegy húsz legdiszesebb temploma, élvez hivatalos és szakszerűen megszervezett védelmet. Ezeket a Göremei Nemzeti Park zárt területén, belépődíj ellenében, szakképzett vezetők kalauzolásával tekinthetik meg a világ minden tájáról ideseregő turisták. A többi festett barlangszentély egyelőre bizony szabad prédája az elemeknek – valamint a náluk is pusztítóbb, jórészt hiúságtól vezérelt emberi bírvágnak.

„ELVONULÓK”, „EGYEDÜL ÉLŐK”, „JÓSÁGOS ÖREGEK”

A kappadókiai „barlangos háromszög” Kisázsia legterméketlenebb tájegységei közé tartozik. Egvalamit termett szokatlan bőséggel, igaz, azt is csak időszámításunk első századaiban: szentet. A keleti egyház három nagy szentjét „takarította be” erről a tájról. A már említett Nagy Szent Vazul a római kori Kappadókia közigazgatási központjának, Caesareának (bizánci görög hivatalos nevén Keszária, a mai Kayseri) volt püspökét; de erről a vidékről származott a himnusz költő Nazianzi Szent Gergely is (Nazianszosz mai neve Bekar, Aksaraytól keletre fekszik, közvetlenül az Ihlara-völgyi kolostoregyüttes északkeleti szomszédságában); valamint névrokona (Vazulnak viszont édes öccse), Nyssai Szent Gergely, akinek névadó püspöki székvárosát ma Nevşehirként találjuk meg a térségeken – a göremei szentélycsoport közvetlen közelében. Hármójuk közül Nagy Szent Vazul játszotta a legszámbottevőbb, bátran mondhatjuk: meghatározó szerepet a kappadókiai szerzetesség kialakításában, illetve – a szó eredeti értelmében – megregulázásában.

De mit is jelent a szerzetesség fogalma a keleti kereszténységben? Hogy nem egészen ugyanazt, mint Nyugaton, az már abból a tényből is kiviláglik, hogy ilyen, kappadókiai típusú remetekolóniák sohasem alakultak ki a nyugati kereszténység hatóságában, vagy ha igen, akkor kimutathatóan keleti (ortodox) befolyásra. (Például nálunk, Magyarországon ilyen hatás nyomát őrzik a tihanyi „barátlakások”.)

Kérjük be a kérdést ezúttal is történeti szemszögből. Útbaigazítónk most a hazai ortodoxia egyik neves szaktekinthelye, az egyháztörténésznek és műfordítónak egyaránt ismert Berk Feriz lesz.

„Keleten a keresztény szerzetesség eredete az őskeresztény időkbe vezet vissza... Az első keresztény aszkézis... a városokban, a „világban” kezdődött, úgyszólván még az apostoli

időkben, amikor is egyes hívek önként vállalkoztak önmegtartóztató, bójtóló, imádságos és jótékonykodó életmódra...

Részben a többi keresztények irántuk való csodálata és tiszteletadása, amelyet az aszkéták nem tudtak összeegyeztetni a maguk kötelező aláztatával, részben pedig – ami emberileg szintén érthető – a keresztényüldözések meg-megújuló hullámai egyre több aszkétát arra indítottak, hogy elhagyja lakóhelyét, és a pusztaságokba vonuljon. E két utolsó szövből keletkezett az aszkéták két újabb elnevezése: az „erjémosz”, -ból (pusztaság, sivatag) az „eremita”, s ebből a magyar „remete”, az „anachóréó” (elvonuló) igéből pedig az „anachoréta”. Ugyanakkor jött használatba a „monachosz” kifejezés is, amely „egyedül élő” jelent, és amely ma is általánosan elfogadott szó a keleti szerzetesek megjelölésére. Ebből a kifejezésből alakult ki azután a „monasztrion” szó, amely a magyarban „monostor” formát kapott, és párhuzamosan használatos a latin „claustrum” (zárda) szövből képzett „kolostorral”. A teljesség kedvéért megemlítjük a keleti szerzeteseket megjelölő „kalogerosz” (jóságos öreg) kifejezést is, amely szláv-román közvetítéssel „kalugyer”-ként vált ismeretessé a magyarban...

Ami az „elvonuló” életmód eredetihelyét illeti, „...a pusztai remete-élet először és elsősorban Egyiptomban fejlődött ki, ahol a kereszténység igen hamar és széles körben terjedt el, és ahol bőven lehetett pusztaságot találni. A III-IV. században mintegy ötezer remete lepté el a nitriai sivatagot.” (Összehasonlításképpen: a kappadókiai barlangkolostorok fénykorában, a X-XIII. században, az ott élő szerzetesek száma átlagosan mintegy húsz-harmincezerre tehető!)

Az egyiptomi mintájú szerzetesség szervezeti rendje – már amennyiben ilyesmiről egyáltalán beszélhetünk ezekben a korai időkben – merőben eltért a nyugati kolostorok későbbi, jóval szigorúbban szabályozott közösségi életvitelétől. Az első századok keleti remetéi még „egyenként, teljes elkötelezettségben éltek, csak vasárnapokon és nagyobb ünnepeken gyűltek össze közös imádságra...”

Döntő fordulatot jelentett a szerzetesi közösségek szervezeti fejlődésében a „kinovion” (koinobion, latin átírásban: coenobium) rendszere, amely „közös életű” jelent, és amely szintén Egyiptomban keletkezett.”

A IV. század folyamán kezd szétszűrődni a szerzetesi életmód eredetihelyéről, a római uralom alatt álló Egyiptomból a szomszédos provinciákba – előbb Palesztinába, majd Szíriába és Mezopotámiába. Csak ezután, a IV. század második felében terjedt át a mozgalom Kisázsiaira, de még itt is először az északi Pontuszban ver gyökeret, és csak innen szivárog alá Kappadókiaiba. És itt a szerzetesség – bármily meglepően hangzott is – kezdetben nem kapcsolódik össze szükségképpen a troglodita (barlanglakó) életformával. De lássuk sorjában az eseményeket.

„Meghatározó szerepe volt a szerzetesség intézményesítésében és további fejlődésében Nagy Szent Vazulnak (Vasziliosz, Bazileiosz, megh. 379.), aki fiatalon behatóan tanulmányozta Egyiptom, Palesztina, Szíria és Mezopotámia szerzetesi életét, majd visszatérve szülőföldjére, Kisázsiaiba, meghonosította Pontuszban a szerzetességet, s végül a kappadókiai Keszária püspöke lett. Nagy Szent Vazul megalkotta a keleti szerzetesség végleges szabályzatát a két részből álló „Aszkitikájában”, valamint a szervezési étellel és különböző egyéb morális kérdésekkel foglalkozó leveleiben... A szabályzat már fogadalmat követel meg a szerzetrendbe lépőktől, s ez a fogadalom külön szertartás keretében megy végbe. Ezzel a szerzetesség elkülönült a világiaktól, és külön státussá alakult a papság és a világiak között...”

Nagy Szent Vazul nemcsak szilárd kinovioni szervezetet adott a szerzetesi életnek, hanem az egyház úgyszólván egész karitatív munkáját is a szerzetesekre bízta. Egyházmegyéjében elképzelhetetlen volt, hogy valamely kolostornak ne legyen vendégháza, kórháza, iskolája, árvaháza, öregotthona vagy menhelye a szegények számára. Ehhez azonban a szerzeteseket és kolostoraikat a pusztaságokból a városokba kellett áttelepíteni. Nagy Szent Vazul szerzetesei jóval később, a VII. században, az arab támadások következtében kényszerültek újra lakatlan helyeken keresni menedéket, létrehozva így kappadókiai barlangkolostoraikat.”

A mondottakból legalább is két fontos tanulság mindjárt levonható szűkebb témánkra, a barlangkolostorokra, azok építészeti-festészeti programjára, illetve a bennük tevékenykedett szerzetesek egykori életvitelére vonatkozóan.

Először is egy látszólagos ellentmondást oszthatunk el, amely eddig nem kevés gondot okozott a téma kutatóinak. Nevezetesen azt, hogy a kappadókiai barlangszentélyek „belső-építészeti” kialakítása nem „anyagyszerű”. Más szóval: a templombelső tagolása és építészeti tartórendszerük (oszlopok, ívek stb.) részletképzése nem vezethető le a „tufában gondolkodás” elméletileg könnyen általánosítható, de alapjában véve nagyonis gyakorlati természetű szabályrendszeréből. Magyarán: ha a kedves Olvasó történetesen abba a helyzetbe kerülne, hogy valamely hasonlóan puha kőzetbe szentély-típusú belsőséget kellene vájnia és azt célszerű módon feldiszipnie, akkor aligha választaná azokat a részletmegoldásokat, amelyeket kappadókiai „kollegái” eltökélten és rendszeresen előnyben részesítettek. Sokkal inkább olyan, önként adódó formaképletekhez kellene eljutnia, mint amilyeneket Altamira, Lascaux vagy Tassili öskori sziklaszentélyei örökítettek ránk, vagy amilyenekkel más vidékek egyszerűbb sziklakolostoraiban – mondjuk, a gruziai Vardziában vagy akár nálunk a tihanyi remetelakok esetében – találkozhatunk.

A rejtvény egyik kulcsa éppen abban a – most már számunkra is ismerős – tényben lelhető fel, hogy a kappadókiai pusztaságba kiszorult remeték nem spontán módon, „alla prima” fogalmazták tufába szent terüket. Ellenkezőleg: városi környezetben kialakított, ott már készre fogalmazott térformációkat vittek ki – a szó szoros értelmében exportáltak! – a „zöldbe”, keveset zavartatván magukat attól a körülménytől, hogy az átültetett műformák egyike-másika az új közegbe áthelyezve esetleg feladat nélkül marad. (Például: a kupolák felfelé már nem nyithatók meg valószínűleg is a teret; az oszlopok szinte sohasem jutnak valódi teherhordó szerephez, ha kitöredeznek, a templom nem dől össze stb.)

Másik tanulságunk elvibb jellegű és a szerzetesi életvitel sajátos lehetőségeire vonatkozik. Amikor Nagy Szent Vazul megrendszabályozta és jótékonyági program szolgálatába állította az alakulófélben lévő kappadókiai szerzetességet, akkor – nyilvánvalóan tudtán és szándékán kívül – voltaképpen nyugati modellt valósított meg – évszázadokkal Nyugat előtt. Miután mi már tisztán látjuk, mi lett ebből a modellből később Nyugaton, valamint azt is, miként „vadult vissza” laza szervezeti kötöttségű pusztai remete-nyájja Vazul hiveinek utód-nemzedéke, világossá válhat számunkra az is, milyen szélső lehetőségek között választhatott – pontosabban fogalmazva: kényszerült szilnt nap mint nap újabb és újabb választásra – a szerzetesi mozgalom, indulásától fogva egészen napjainkig, amikor meg kellett fogalmaznia a maga vezérelveit, illetve ki kellett alakítania működési kereteit.

Az egymással szemben álló lehetőségeket az alábbi fogalompárokkal jellemezhetjük legtalálékosan: *karitativ* (jótékonyági) *meditativ* (elmélyülést szorgalmazó) életvitel-típus; azután: *tevékeny* életmód (latin kifejezéssel: *vita activa*) – *szemlélődő* életmód (*vita contemplativa*); vagy végletekben fogalmazva: *prakticizmus* – *miszticizmus*. A fogalompárok első tagjai általában a nyugati szerzetességben váltak mértékadóvá, az utótagok a keletiben. Ha tovább tágítjuk a képet, az is kiviláglik, hogy az első esetben inkább a *közösségi* típusú szakrális tevékenység, míg a második esetben a *magán-üdvkeresés* lett a kitüntetett magatartás-ajánlat. Sőt, az is levezethető ebből a képletből, melyek lesznek várhatólag a tipikus kisiklási lehetőségek – szakszerűen fogalmazva: a jellegzetes eretnekség-típusok – Nyugaton, illetve Keleten.

A prakticista szemléletű nyugati szerzetességen belül bármikor előadódhatott olyan félreértése az alapvető életviteli sémának, mintha kellő számú jócselekedet *automatikus*an vezetne el az üdvösséghez. Jellemző módon éppen ebből a „félreértésből” fakadt idővel a társadalmi gyakorlatra korlátozott, abban kimerülő fejlesztő-jobbító cselekvérendszer abszolútizálása. Minthogy pedig ezzel egyszersmind a jócselekedeteket vezérlő túlvilág-képzet is zárójelbe tehetővé vált, a „kisiklás” következetes véghezvivőjének előbb-utóbb óhatatlanul egyfajta szekularizált üdvösség-modellhez kellett eljutnia – azaz végősoron a modern (akár éppenséggel marxista) értelmezésű *kommunitás-eszmény*hez. Nem tekinthető hát véletlennek, hogy a nyugati eretnek mozgalmakban – a bogumilizmustól a reformációig – mindvégig a társadalomjavító tendencia domborodott ki legerőteljesebben, míg a „magánúton” elérhető üdvözülés részletkérdései jobbára háttérbe szorultak.

Ezzel szemben Keleten az „*aszociális*”, közelebbről az „*elragadtatott*” típusú eretnekség lett jellemző. A közügyektől való

eltökélt visszavonulás előrehaladott fokozatában ugyanis könnyen teremthető olyan magatartás-séma, amelyben az embernek már nem csupán a társadalmi, de a biológiai összetevője (a „bűnös” test) is megkérdőjeleződik; ugyanakkor, mintegy cserében, a „megistenülésnek”, az istenség bizonyos megjelenési formáival történő misztikus egyesülésnek – a hivatalos dogma szerint csupán a halálon túl esedékes – mozzanata átvétődik az evilági létbe. Ez az eretnekség-típus a XIV. századra a „heszüchasmosz” mozgalomban, illetve a vele kapcsolatban ekkortájt fellángolt vitákban nyerte el a maga legpregnánsabb megfogalmazódását.

A szerzetesi életvitelnek ez utóbbi „kifordulási” lehetőségét, s a vele szorosan összefüggő egyéb, most már a világtéppalkotás gyakorlatibb – például festészeti vagy építészeti – mozzanataira is kiható veszélyeket szépen írja le fentebb már idézett tanulmányában Berki Feriz.

„*A szerzetesi eszmény – akácsak Nyugaton – Keleten is: a szűzesség, a szegénység és az alázattal párosult engedelmeség. Ennek a hármaskörnek meg kellene felelnie az orthodox szerzetes is maximálisan megfelelni. Ám a testtel, az anyaggal való szakadatlan viaskodás, bármelyik követelményről legyen is szó, könnyen a test, az anyag gyűlöletét vonja maga után. Nem véletlen tehát, hogy a szerzetesség már a legrégebb időkben is súrolta néha a dualista manicheizmus határát, amely eretnekség tudvalevően az anyagi világot a gonosz démiurgosz teremtményének tartotta.*”

Mindezt figyelembe véve érdemes tudatosítanunk magunkban: a keleti kolostori művészet csodálatos alkotott az építészeti és a festészeti terén, de – szemben a nyugattal – gyakorlatilag teljesen szünteltette a „testes” szobrászat műfaját. (Ez a sarkalatos jelentőségű megállapítás természetesen nem csupán a kappadókiai művelődési körre vonatkozik!) Ami pedig a barlangszentélyek falára vetülő látomásokat illeti, a freskók méltóságosak vagy játékosak, olykor éppenséggel groteszk alakzatai – jó, ha már most hozzájárulnak a gondolat-hoz – nem a hétköznapiak, nem az evilági „tengődés” lenyomatai. A falakon lebegő testetlen figurák rendre egy „túlról átható” létfokozat, a megistenült emberi minőség szószólói. Ilyenként – s nem a mindennapokból ismerős analóg formációk: emberek, állatok, növények, tárgyak szenttelen látleleteihez mérve – kell hát megítélnünk őket, amikor majd részletes esztétikai méltatásukba bocsátkozunk.

Ha a szerzetesi életet naplószerű pontossággal kívánnók lejegyezni, igencsak szegényes képet nyernék.

Ha élni akartak – már akár hétköznapi emberként, akár „megistenülten” – mindenestre művelniük kellett a sovány tufa-talajt. Ez pedig nem volt könnyű munka. A kolostor-bokrok eleve folyók völgyeibe települtek – az öntözéshez megvolt hát a víz. A csatornázás és a teraszos művelés nyomai helyenként máig fölfedezhetők a tájban, sőt egyik-másik ilyen helyszínt továbbra is műveli az immár teljes mértékben világi státuszú – és minden valószínűség szerint iszlám vallású török – földműves-örökös. A földek trágyázásához a galambok szolgáltattak ingyen nyersanyagot. Sziklába vajt mesterséges szállásaik, amelyekben egy-egy gazdasági év folyamán kellő mennyiségű „guanó” gyűlt össze, ugyancsak fennmaradtak, sőt jórészt ma is eredeti rendeltetésüknek megfelelően működnek. Az etnikum-váltásra legfeljebb a galamb-házak homlokfalain díszelő szőnyeg-mintázatok jellegzetes török elemei utalnak. Ha azonban igazán hiteles képet akarunk kapni az egykor itt hullámozott életről, akkor nekünk is csak a révület lehet biztos kalauzunk. A látomás felvillantója legyen ezúttal ismét Szeferrisz.

„*Lehunyd félig a szemedet, s úgy érzed, mintha életre kelne a szerzetesek végeláthatatlan nekropolisza. Látod a csuhás barlanglakók sokaságát, amint komoran vagy istenes elragadtatással járnak-kelenek a sziklák folyosóin át, szenvedéseikkel, szükségleteikkel, lelkesültségükkel, ismert kézmozdulataikkal. És folytonosan azzal a felelemmel, hátha az őrszemek jelt adnak a közeledő idegen lovasrablókról, hátha már itt az ideje, hogy a kapuk mögé gurítsák a hatalmas malomköveket, és így eltorlaszolják magukat kolostoraikban: „Imhol jó a lángoló nap! Segíts meg minket, Urunk, míg elmúlik tőlünk ez a csapás!...” aztán jön a következő, és megint a következő. Az emberiség nem ért végüket... Látod azután a névtelen templomvéső »majsztorokat« és az ikonfestőket, anint verejtékezve dolgoznak. Körülöttük a sok szerszám, az újhold is olyan, mint egy sziklaszilánk, melyet a véső az égre vetett.*”

JÓZSEFVÁROS II. Beszélgetés Kónya Károllyal

Ertsey Attila: Kezdjük ott, ahol az előző, Perczel Annával készült interjúban (Országépítő 1991/1.) abbahagytuk. Ott a nyugat-berlini rehabilitációról is szó esett. A Józsefváros alkalmas hely lehet valami hasonló megoldásra. Egyfajta gazdálkodási koncepciót kellene kialakítani, mely foglalkozna a telkek hasznosításával, a lakosság bevonásával és külső anyagi erőforrások felkutatásával, mert a terület erre önmaga erejéből képtelen. Szó volt akkor egy információs – tanácsadó iroda felállításáról is, mely szervezné ezt a folyamatot. Történt-e ez irányban lépés, és jelenleg milyen az állapota, helyzete ennek a heterogén, de sok értéket hordozó épületállománynak? Mit ért el az önkormányzat az elmúlt időszak alatt, a „rendszerelváltás” óta?

Kónya Károly: Látható fejlemény természetesen nincs, a városépítés-tervezés hosszútávú dolog. Itt minden diszfunkcionálisan működött. Nemcsak az üzemeltető szervezet, hanem a bérlő is. Hol kvázi-tulajdonosként, hol rossz albérlőként viselkedett, aki csak átmenetileg használ egy lakást. Az ideiglenesség uralkodott el. Kiugró példa erre a Baross utcai lakótelepépítés ügye, ahol új városrészt ígértek, nagy komfortos lakásokkal, s emiatt építési tilalmat rendeltek el. Ez azt eredményezte, hogy a lakók az égvilágon semmit sem akartak tenni a környezetük jobbítása érdekében. Aki itt lakott, azt hitte, hogy majd kap máshol új, jobb lakást. Aki vidékről jött, az is ebben reménykedett és nem csinált semmit. Így a bérlők – de az intézmények is – spekulációs céllal maradtak itt. Ez eredményezte azt, ami minden rehabilitációra szoruló terület alapproblémája, hogy innen kivonult az a tőke, mely a belső erőforrásokból ered. A műszaki lezüllesztés együtt jár a társadalmival, és akkumulálódó folyamattá válik. Még az itt befolyó alacsony lakbért is elvonták. Most pedig ezek az ideiglenesen itt lévő szervezetek is kezdik kivonni a pénzüket a következő módon: nem itt fektetnek be, hanem másutt és az itt spekulációs céllal fenntartott telkeiket megpróbálják eladni, ennek ellenértékét pedig megintcsak nem erre a területre fordítják. Így az a helyzet állt elő, hogy ez a terület, amelynek hallatlan potenciális értékei vannak, még önmagát sem tudja fenntartani.

Annak, aki ezzel a területtel foglalkozik, az első, alapvető feladata az, hogy az itt élő emberek, szervezetek életstratégiáját megváltoztassa. Azt kell elérni, hogy a pénzüket ne akarják innen kivonni, hanem itt fektessék be. Lássanak esélyt arra, hogy ha nagy erőfeszítéssel is, de változtatni tudnak a helyzetükön, ezzel értéknövekedést lehet elérni, tehát érdemes fejleszteni, beruházni. Van egy másik tényező: a gondolkodást kellene megváltoztatni. Nem hiszem, hogy a hagyományok tisztelete, az értékek, prioritások elfogadása ma jobban állna, mint azelőtt.

Ertsey Attila: Hogy itt érdemes-e befektetni – ez a probléma kettéválik: a lakosság lehetőségei

teljesen különböznek az intézményekétől. Az ó minimális anyagi eszközeik bekapcsolására más koncepció kell, mint az intézmények és a külső befektetők számára. Van-e ilyen koncepció?

Kónya Károly: Még nincs, gondolkodni kell rajta. Az nem igaz, hogy a lakosság szegény, ezért nem tud semmit sem csinálni. A legdrágább piac itt működik a Rákóczi téren. Lehet, hogy ha a személyi jövedelemadót nézzük, az itt a legalacsonyabb, de óriási adózatlan jövedelmek keletkeznek az ismert hagyományos iparból. Másrészt nem tudjuk, hogy ha az embereknek lehetőséget adunk, mire képesek. Emlékezzünk a háború utáni helyzetre. A másik példa: milliárdokat költöttünk hűtőládákra, egyebekre – nem a felső tízezer (annak már rég megvolt) – hanem az a közép- és az alatti réteg, amelyről nem tudjuk, milyen tartalékokkal rendelkezik.

De másra is hivatkoznék: a lakosság szociológiai felmérések szerint a saját életszínvonalát illetően nem a lakás belső minőségét értékeli a legfontosabbnak, hanem a környezetére vonatkozó tényezőket: közbiztonság, közlekedés, üzleti ellátottság, stb. Megfontolandó tehát, hogy azt a nagyon kevés pénzt ilyen közvetett célokra fordítsuk-e inkább, mint rossz hatékonysággal a lakások belső felújítására, annak a szerencsés kétszáz kiválasztottnak a részére, akikre a pénz elég.

Ilyen közvetett tényezőkkel emelhetjük a lehetőségeket, hitelt teremtünk építési tilalmak helyett, növelhetjük az állandóság érzetét. Ekkor kiderülhet, hogy a lakó egészen váratlan erőfeszítésekre képes. A három évvel ezelőtti felmérés után megjelentünk ismét a lakásokban, és felfedeztük, hogy sok beruházást hajtottak végre, igényesen, gyakran több százézeses ráfordítással. Arra nem volt pénzük, hogy az egészen változtassanak, a tanács nem változtatott, tehát valamit mégis kellett csinálniuk. Ezeket a pénzeket jobban is el lehetne költeni. A felújított lakások eladhatók, a tőkét kivonhatják. Sokkal kisebb pénz elegendő volna, hogy a területet kimozdítsuk az eredeti állapotából. Egy kevés szervezéssel, beavatkozással, némi külső tőke megjelenésével – profitért, vagy kis haszonért – magáneros tartalékok bevonásával a központi beavatkozás mértékét egyértelműen csökkenteni lehet. A másodlagos haszon az, hogy egy ilyen akció révén a kerület lakói polgárokká válnak. Amikor a rehabilitációval elkezdtem foglalkozni, az első feladatnak azt tekintettem, hogy a lakók kapcsolatát megváltoztassam a lakóterületükkel. Ha valamit ingyen kapnak, az csak visszafejlődést okoz, de ha megdolgoznak érte, akkor öntudatos polgárokká válnak.

Ertsey Attila: Körvonalazódott egy stratégia a szavaidból. Milyen intézményes lehetősége van a megvalósulásnak? Mi a te irodád szerepe?

Kónya Károly: Ez az iroda az IKV átszervezése miatt ilyen formában, mint rehabilitációs iroda nem működik. Eleve tévedés volt ezt az IKV keretén belül elképzelni. Ez megszűnik, magától elhal. Bár az IKV-ban dolgozom, de az önkormányzat munkájában veszek részt, ilyen ex – lex állapotban. fut még egy tömbfelújítás, ez befejeződik, új már nem lesz. Amiket itt elmondtam, erről néhány

nyan csak gondolkozunk, egyelőre minden szervezeti háttér nélkül. Ez a háttér sok szempontból hiányzik: a tulajdonviszonyok tisztázatlanok, hiányos a lakáspolitikai koncepció. A helyzet nem az, hogy a hitellehetőségek, a jogi szabályozás, stb., mind-mind nagyjából egyirányba mutatnának, hanem éppen ellenérdekelték. Ha például valaki egy energiatakarékos fűtési vagy hőszigetelési megoldást akart volna csinálni a lakásában, az IKV szemszögéből ez a lakás rendbehozatalának fajlagos költségét növelte, tehát a korszerűsített lakást drágábban adja bérbe, mint annakelőtte. A fűtési költség megtakarítása sem jelentkezik az IKV-nál. Ebből a helyzetből tehát minden szereplőnek kára keletkezik. Most ilyen átmeneti helyzet van, ami nagyon kedvezőtlen. Tisztázott viszonyok kellene – akár jők, akár rosszak –, mert abból lehet csak elindulni.

Ertsey Attila: Van-e esély arra, hogy ez az iroda kézbevegyen egy területet, vagy ez az ügy kallódik valahol?

Kónya Károly: Az ügy az önkormányzat és köztem kallódik. Ott ezzel nem foglalkozik senki. Én akarok valamiféle irodát nyitni itt. Nincs gazdája az ügynek, de nem mond ellene se senki. Ez az átmeneti időszak arra volt jó, hogy egy javaslatot legyek az asztalra. Ez az iroda városfejlesztési javaslatokkal, tanácsadással, véleményezéssel, szakmai munkával segíti az önkormányzat feladatait. Előkészíti a területeket tervezők bevonásával a rehabilitációra.

Most érdekes helyzet adódott, egy összedülés előtt álló 85 lakásos (komfortnélküli, tipikus „prolilakások”) épülettel kapcsolatban. Itt lehetne indítani egy rehabilitációt a lakók összefogásával.

A lakások rossz állapota miatt mintegy 30 lakás üres, ellentétben az egyébként szokásos helyzettel, amikor egy épület túlszűfolt. Olyankor a felújítás mindig lakásvesztéssel jár, amit máshol kell pótolni. Itt kedvező a helyzet. Én azonnal jeleztem, hogy ezt szeretném újfajta keretek közt megvalósítani. Ehhez az önkormányzati testületektől nagyon nagy elvi támogatást kaptam, gyakorlatit nem. Az IKV javaslata az volt, hogy 30 millióért megerősíti a fődémeket. Ha komfortosítják az egész házat, az 90 millióba kerül. Ezzel szemben én azt mondtam: örültség egy ilyen épületre ennyit költeni. Lebontani nem szabad, mert ilyen jellegű lakásra mindig szükség lesz. A komfortosítást pedig nem szabad az eddigi gyakorlat szerint végezni, a kerület többi lakójának rovására. Ezt a lakosság lehetséges mértékű bevonásával, jó gazdálkodással, az érdekeltségek tisztázásával, egészen más keretek közt lehet megcsinálni.

Ertsey Attila: Milyen egyéb terveid vannak?

Kónya Károly: A későbbiekben szeretnék csinálni egy irodát szervezettől függetlenül, így jobban tudnék működni. Nem tartoznék az önkormányzat kötelékébe sem, mert akkor a szabadságom, mint minden szervezetben működő egyéné, korlátozott lenne. Mint független építész tudok javaslatokat tenni a területre, illetve el tudom vállalni egy ügy teljes megoldását, a lakossággal együttműködve. Kezdetben az önkormányzattal együttműködve kell csinálnom, de nem ez az egyetlen mód. Itt óriási

területek vannak, melyekkel lehet valamit kezdeni. A jogfilozófia most rossz, mert nem abból a feltételezésből kell kiindulni, hogy mindenki csalni, lopni és hazudni akar és ezért túlságosan korlátozom a tevékenységeket csak arra várva, hogyan akadályozzam meg a kibúvókat. Azt úgyis megtalálják, hiszen kicsi a szabadságfok, ezért mindenki a kibúvókra koncentrálna. Ha abból indulunk ki, hogy az emberek tisztességesen akarnak dolgozni, akkor az érdekvizonyaik korlátozzák egymást és ezek kompromisszumát kell megtalálni. Ez adja a munkakedvüket.

Ha a rehabilitáció ilyen keretek közt megy, az az érintettek körében óriási változásokat fog hozni. Lesz, aki vállalkozásalapon csinálja, szervez egy tömbre egy részvénytársaságot, amelyben a lakók pénze, jelzáloga benne van, vagy egy szövetkezetet, melyben esetleg nem csak a lakások vannak benne, hanem a lakók működtetik a bérleményeket. Bízunk rájuk.

Ertsey Attila: Jelentkeztek-e már befektetők? Szabad rablás indult-e el, vagy az önkormányzat megpróbálja ezt keretek között tartani?

Kónya Károly: Itt is sok befektető jelentkezik, többnyire vegyes szándékokkal, a szervezetlenség miatt szerencsére vagy nem szerencsére kevés fog ezekből megvalósulni. A baj inkább az, hogy ezek nem egy területre, hanem egy-egy telekre koncentrálnak. A városfejlesztés prioritásai így nem érvényesülnek. Ha a viszonyok rendeződnek, valóban ugrásra kész egy profitorientált tőke, mely a gyors megtérülésre hajt. Ez nem az értékörzésben, a lassú értéknövekedésben érdekelt, és megtalálja mindig azt a szakmai támogatást, ami igazolja. Ugyanakkor mi felállíthatjuk a feltételeket, és ez a tőke képes volna ahhoz alkalmazkodni. Csak a tiszta feltételeket kell megteremteni. Egy beruházásból származó bevétel csak eszköz lehet. Nemcsak a bevétel a fontos, hanem a dolog léte, az életminőségben, életérzésben bekövetkező változások miatt is.

Ertsey Attila: Készültek további rendezési tervek, vizsgálatok?

Kónya Károly: Elő vannak készítve nagy területek, különböző szinten, de az egész kicsit elakadt. Van egy félkész, még kivitelezés alatt álló tömb, és vannak kész tervek, melyekből nem kezdtek el építeni, mert újra kell gondolni a koncepciót, hogy gazdaságosan megvalósítható legyen.

El kell térni az eddigi gyakorlattól, miszerint vagy részesedik egy beruházásból az önkormányzat (pl. apport formájában) vagy elad a tömbből két házat, és ellentételezésül a befektetővel a tömböt rendbehozatja. Ez azért nem jó, mert nincs különbség a gondolkodásban. Régen ugyanis ha a Fővárosi Tanács adott egy összeget egy tömb rehabilitációjára, azt el is költöttük. Ha ezt csináljuk, annyi értéket kell átengednünk, ami ellentételezi a felújítást. Itt jön az, amiről az elején beszéltem: nem az a cél, hogy egy nagy összeget fordítsunk egy tömbre, hanem, hogy egy kisebb összeggel mozdítsuk ki a holtpontról. A felértékelődött terület bérleti, stb. bevételei folyamatos és növekvő bevételt jelentenek. Ilyen akciókat most kezdünk el előkészíteni. Hat tömbre készen vannak a terveink.

Egy-két tömbre próbálunk egy ilyen folyamatot elindítani.

Ertsey Attila: Mi történt a FIDESZ-házzal?

Kónya Károly: Ez hosszú, kicsit krimiszerű, kicsit botrányos történet. A végeredmény mindenestre az, hogy a ház azóta is romlik, napközben kopácsolnak benne, és teherautóval hordják el az anyagot.

Ertsey Attila: Azokra a területekre, amelyekre az építészeti értékvizsgálat készült, készítettek-e rendezési tervet?

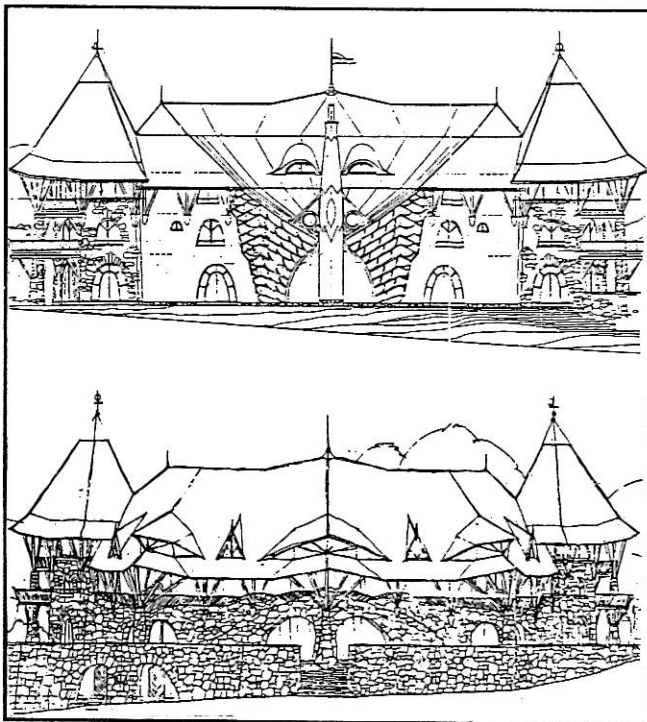
Kónya Károly: Igen, az egyik rész, a VÁTTI által készített terv, jóvá van hagyva, a TTI-féle még nem.

Ertsey Attila: Újabb területekre is van megbízás előkészületben?

Kónya Károly: Igen, bár egyes emberek igyekeznek betartani a VÁTTI-nak, különösen azért, hogy ne Perczel Anna kapja a megbízást.

1991. május

Lőrincz Ferenc – Sziklai Ákos: fogadó engedélyezési terve, Fonyód 1991

1991. decemberében ismét felkerestem Kónya Károlyt, hogy megtudjam, mi történt azóta.

Ertsey Attila: Mi történt a 85 lakásos házzal?

Kónya Károly: Tipikus történet. Készítettem egy szerződéstervezetet, mely alapvetően különbözött az eddigi gyakorlattól. A szokásos tervezői díjból 10%-ot (4000 eFt) elengedtem, azzal a feltétellel, hogy a tényleges kiviteli költség és a lakások eladási ára közti különbséget felét megkapom, tehát érdekem, hogy jó is legyen. A felső szintű lakásokat a tetőtér felé bővítettem volna, szerkezetkészben, de még lépcsőt sem tettem volna be, az a lakó dolga minden egyéb befejező munkával együtt. A vállalkozók kiválasztását is kézben akartam tartani, mert az x-edik alvállalkozó szokásos gyakorlata során a felelősség és a pénz is eltűnik. A szociális, a lakásügyi, az építési bizottság is támogattott. Ennek ellenére hosszú ideig nem született döntés, majd amíg szabadságon voltam, egyetlen nap alatt az IKV kapta meg helyettem a megbízást. Hogy hogyan történt ez, ezt senki sem tudja pontosan. Új pályákon, régi mechanizmusok működnek. Az IKV a szokásos módon kezdte: a lakókat kiköltöztette. A tetőtérbeépítés tervét elvetette.

Ertsey Attila: Mi lett a FIDESZ-ház és társai sorsa?

Kónya Károly: A FIDESZ-ház már menthetetlen. Itt nem megy még az a fajta lakásfogalás, mint nyugaton. Jönnek pedig szervezetek is nyugatról, ajánlkoznak, hogy segítenek építeni. Itt a munkanélküliek nem foglalják el a házakat és nem kezdik el átépíteni. Inkább újságcikkeket irogatnak, ahelyett, hogy elvégeznék maguknak a szükséges munkát.

Ertsey Attila: Milyen tervek vannak most folyamatban?

Kónya Károly: Három nagyobb terv van előkészületben:

A 2-es tömbre (340 lakás) most készítik ajánlatot az önkormányzatnak. Eszerint nem százmillióssal, hanem tízmillióssal nagyságrendben lehet megoldást találni rugalmas, folyamatosan alkalmazkodó technikával. 10 millióssal összegekkel a folyamat elindítható és fenntartható, és 100-as nagyságrendű lakás rendbehozható. Erről 92-ben döntés lesz.

A második: az érvényes RRT-vel rendelkező területekre átfogó, több tömböt érintő városfejlesztési elképzelések készülnek, tömbökön átvezető „zöld folyosó”, stb. Jelentkeztek befektetők, akiknek nagyon jól jött, hogy előkészített területek vannak. Az ilyen megteremtett fogadókészséghez már lehet keresni befektetőket.

A harmadik: két tömbben elkezdődik 92-ben a hasznosítási javaslat megvalósítása.

Ertsey Attila: Mi lesz a Te pozíciód a jövőben?

Kónya Károly: Szerződtem az Önkormányzattal, mint állandó városépítési szakértő-tanácsadó. Résztveszek a testületi üléseken és a döntéshozó munkában. Konkrét munkákra eseti megbízással mint önálló iroda fogok tudni vállalkozni, mint városrendezés-tanácsadás, stb., már az IKV nélkül, ami 92-ben meg is szűnik.

„Lebontják az Úttörő Áruházat!” – jött nemrég a hír. Az ausztrál cég, aki a Centrum Áruházak Vállalatától megvásárolta, világszínvonalú nagyáruházat akar a helyén építeni. A hír szíven ütött. Budapest amúgy is kevés áruháznak nevezhető „kereskedelmi létesítménye” közül az Úttörő áruház a legjellegzetesebbek egyike, ami ráadásul világszínvonalú is lehetne. Igaz, mai lerobbant, elbutikosodott állapotából alig lehet kihámozni mindazt, ami hajdan a varázsát adta.

Jól emlékszem, gyermekkoromban lenyűgözött tágassága és a többi állami üzlethez képest hallatlan eleganciája. A Sztálin-szobor akkor már nem állt ott előcsarnokában, viszont a márvány- és fekete üvegburkolatú falak, tükrös pillérek előtt, a mennyezet színes neoncsíkjai és karikái alatt valódi aranyhalak úszkáltak a kerek medence kerámia-kontinensei körül. Az üvegmennyezet révén mindig világos, galériás hátsó térben újabb csodák várták az ember fiát-lányát. Míg a polcokon és akasztókon az ötvenes évek szűkös konfekciójának termékei – lódenek, flanellingek, matrózblúzok és mackóruhák – sorakoztak, hogy a kisdobos és úttörő egyenruháról meg ne feledkezzünk, addig a galériák közötti magas térben hol repülőmodellek lebegtek (volt berregve köröző motoros modell is), hol pedig vitorlás és hajómodellek úszógumikkal, a vakáció egyéb attribútumaival. Mindig volt valami látványosság, ami feledtette a ruhapróbálás gyötrelmeit. Hasonló élményt nyújtottak az évszakoknak vagy ünnepeknek megfelelően rendezett alkalmi kirakatok, mozgó figurákkal. Ezt a szokást – egyre kommerszebb figurákkal – a legutóbbi időkig megőrizték a gyerekek nagy öröme.

Az 1945-ig Nagykovács (Kovacsevics) Milenko tulajdonában lévő kétszintes áruházat 1950-ben bővítették ki és építették át Úttörő és Ifjúsági Áruházzá. Áramvonalas, kissé Art Déco ízű enteriőrjeit és homlokzatát a korábban Nagykovácsnak is dolgozó építő-iparművész, Forgó Gábor tervezte. Forgó gyakorlott kereskedelmi tervező volt, neki köszönhetünk számos háború előtti szép üzletet (pl. a Petőfi Sándor utcai Brammer-szövetbolt), kávéház- és étterem enteriőrt (Belvárosi kávéház, az Astoria és Palace szállók étterme és kávéháza stb.). Az Úttörő márványburkolatú homlokzatának tervezésénél Kaesz Gyula volt a konzulens.

Az épület persze nem műemlék, még csak helyi védettség alatt sem áll, így bontásának semmi hivatalos akadályja nincs. Érzelmi érvék, megszokás és nosztalgia a külföldi beruházót nem befolyásolják. Ezért magunknak kell végiggondolni, milyen elemek, házak, „helyek” fontosak számunkra, melyek pótolhatatlanok és ezeket körömszakadtunkig védenünk kell. Hiszen a Gerbaud-ház, a Gresham-palota már alku tárgya volt, a New-York palotából akár áruházat is lehet csinálni, privatizálás előtt áll a Művész és a Lukács cukrászda és így tovább. Mindenáron privatizálni nem szabad: aki clad, feltételeket is szabhat és szabjon!

Bármilyen csoda-áruházzal „gazdagodjék” is a Kossuth Lajos utca, az Úttörő hiányát nem fogja pótolni.

Ferkal András

KÖZÖSSÉGFEJLESZTÉS – KÖZÖSSÉGFEJLESZTŐK

Az ORSZÁGÉPÍTŐT 1991 tavasza óta az **i&i Kft.**, a Közösségfejlesztők Egyesülete keretében működő vállalkozás gondozza. Szeretnénk fő vonalaiban bemutatni az Egyesület munkáját, mely amúgy is sok szálon kötődik a Kós Károly Egyesülés építészeteinek tevékenységéhez.

A közösségek társadalmi szerepe

A közösségi munka ma nálunk a civil társadalmat, vagyis a demokrácia alapintézményeit kiépítő tevékenység. A demokratikus intézményrendszer nem egyenlő a többpártrendszerrel, a helyi önkormányzatokkal, az emberi jogok tisztelben tartásával, a beleszólási, képviseleti- és választási jogok gyakorolhatóságával, stb. Demokratikus társadalomban az emberek a legkülönbözőbb közösségeken: kulturális, jótékonyági, egészség- és környezetvédő, önszolgáltató, de politikai, sőt gazdasági-pénzügyi csoportosulásokon keresztül is érvényesítik akarataikat, tudásukat, aktivitásukat, kifejezik véleményüket, hozzájárulnak a társadalmi hiányok megszüntetéséhez és a közjóhoz. A demokratikus társadalom formálisan és informálisan is strukturált társadalom.

A közösségek a hatalom alternatívái. Strukturált helyi társadalom esetén van választási alternatíva, mint azt már a helyhatósági választáson tapasztaltak is visszaigazolták. A vezetők sokszor éppen ebben látják a közösségi munka „veszélyét”. Dehát a demokrácia nem a pozíciók örökös birtoklását jelenti. A közösség hiánya és izoláció fő okai éppen a kialakított függőségek erőssége és nehezen változtathatósága: a tulajdon elvétele; a jogi visszaélések; a gazdasági és politikai hatalom központosítása, összehasonlása; az iparosítás és a városokba tömörítés; az informális közösségi élet megszüntetése ill. valós célok hiányában értelmetlenné válása, stb.

Az informális közösségek hiánypótló intézmények is egyben. A szüntelen változás a társadalom működésének velejárója, s nem véletlenszerű baleset, mint azt napjainkban sokan érzik. Korábbi, „beállt” állóvíz társadalmunk helyett egy sebességgel állandóan fokozódó társadalmi működést érzékelünk, melyben az alkalmazkodáshoz felhalmozódott tudás rendre kevésnek vagy alkalmatlannak bizonyul, s így állandó változtatásra szorul. S ugyanígy az intézmények, melyek a felismert társadalmi hiányokat hivatottak megszüntetni, az intézmények is állandóan változnak, s működésük akkor kielégítő, ha nem is tudják tökéletesen és szinte keletkezésükkel egyidőben lefedni a folytonosan keletkező hiányokat, de rugalmasan, gyorsan, alulról rámozdulnak és megszüntetik vagy legalábbis mérsékelik azokat. Szokatlan még Magyarországon, mert állami intézmények feladatmegoldásához szoktunk, szokatlan tehát, hogy magánszervezet is elláthat közszolgálati funkciókat, s ezért állami hivatalos pénzeket is kaphat, de ez a jövő és részben már a jelen is (gondoljunk csak arra, hogy magániskolák is kaphatnak fejkvótát; vagy hogy a kulturális, szociális vagy képzésre, gazdasági cél megoldására létrejött, pályázatokon induló egyesületek is közszolgálatot végeznek).

Ha a közösség hiánypótló intézmény és nem csak valami szívderítő haszontalanság, az élet sója vagy szolidáris szála (ez sem kevés!), akkor a közösségek létrejöttének serkentése és működtetése sem luxus vagy

szivesség a hatalom részéről, hanem befektetés. Az önszervező közösségek egy sor olyan társadalmi problémát oldanak meg ingyen és gyorsan, melyeket a hatalom nem tud, vagy nem időben tud, vagy nem kellő mértékben, vagy csak nagyon drágán tud vagy tudna megoldani. A közösségek folyamatosan csökkentik a társadalmi hiányokat és fejlesztik a társadalmat, egészségesebbé és értelmesebbé teszik maguk és egymás életét is.

Mi a közösségfejlesztés?

A közösségfejlesztés (community development) vagy közösségfejlesztés (community organization) a települések társadalmi fejlesztését jelenti egy bátorító, informáló, kapcsolatszervező szakmai munka segítségével létrejövő önszervező közösségi hálózat által.

A közösségi munka korunkban a világon mindenütt, a fejlett ipari országokban is, bátorításra és segítségre szorul. A jóléti országokban az önszervezés és önkéntesség magas szintű kiépültsége jött már létre. Itt az állam, a helyi hatalom és a nagyobb szervezetek anyagilag támogatják a közösségi munkát, szakmai háttérrel (képző intézmények) és fizikai teret (közösségi házak) biztosítják, az általuk létrehozott intézmények működését támogatják s az önkéntesek által termelt értéket évente dollármilliókban kifejezik és erkölcsileg megbecsülik. Az állampolgárok ismerik a közösségi munka lehetőségeit és problémáik megoldásánál tudatosan alkalmazzák, ill. tudatosan kérnek fel segítőt szakembereket. Léteznek közösségi munkás álláshelyek, általában a helyi önkormányzatok, de szakmai intézmények, egyetemek vagy közösségi központok, gyakran maguk a közösségek is alkalmazzák őket. A kapcsolat hatalom és önkéntes szervezetek között persze itt sem teljesen harmonikus, hiszen az önkéntességen alapuló, legtöbbször non-profit NGO-(non-governmental organizations, vagyis nemkormányzati) szervezetek aktivitásukat gyakran a hatalom ellenében fejtik ki, mert úgy gondolják, hogy a mindenkori hatalom a legfőbb felelőse és oka a társadalmi igazságtalanságoknak. A fejlett országokban gyakori a fejletlenebb országokat segítő önkéntes és közösségi támogatás, fejlesztés is. De bátorításra szorul a közösségi munka a harmadik világ országaiban és természetesen a poszt-szocialista államokban is, éppen mert társadalmi strukturálatlanok vagy nem eléggé strukturáltak. De még az olyan erősen demokratikus ország, mint Svédország sem mondhat le a közösségi munkáról, és pedig periódusonként más és más okokból. Vagy azért, mert mint pl. a 20-as években, gyorsan kell jól képzett tömegekre szert tennie és az állami intézményrendszer nem képes ilyen tömegesen képezni, vagy pl. napjainkban azért, mert a túlzott állami gondoskodás hatására tömegek váltak önállóvá vagy közönyössé és még a választásoktól is távol maradnak.

A közösségi munka tevékenységi körei a mai magyar társadalomban

A közösségi cselekedetek – ez idő szerint – legfőképpen a következő jelenségek ellenében szükségesek:

- strukturálatlan helyi társadalom;
- a helyi nyilvánosság hiánya;

– a településbe zártság, az izoláltság, a „világ=a falu, a megye, az ország” életérzés uralkodó jellege, a kapcsolatnélküliség és a kiszolgáltatottság a környezet hatalmasainak;

– információhiány a társadalmi élet minden területén; a jogok és érdekérvényesítési lehetőségek ismeretének hiánya;

– a települések adottságainak ki nem használása, a tárgyi- és tudásértékek parlagon heverése, kihasználatlansága;

– a munkanélküliség;

– a fiatalság és az értelmiség elvándorlása;

– a szociális bizonytalanság, szegénység és ellátatlanság;

– az infrastrukturális elmaradottság, beleértve a szocializációs egyenlőtlenségeket is;

– az eluralkodott apátia, az egymás iránti bizalmatlanság, a cselekvés értelmének megkérdőjelezése, a beletörődés, a közöny, a szolidaritáshiány

A sort sajnos folytathatnánk. De azt is jelezhetjük, hogy eddigi tudásunk szerint milyen társadalmi szituációkban tud egyesületünk segíteni:

– Az önkormányzati demokratizmus kialakulása önszervező tájékozódás, tapasztalatcserék, viták keretében;

– a helybeliség tudatának kialakítása, az identitás tartalmának tudatosítása, a lokalitás és a helyi identitás köré szerveződő helyi mozgalmak és közösségi cselekvések beindítása;

– vállalkozások segítése (pl. valamely gazdálkodási forma, vállalkozás újra- vagy beindítása), az ehhez szükséges információk, kapcsolatok, vagyis a biztonságos adó háttér biztosítása; ismeretek akár képzérendszerű bevitel (szakmát adó tanfolyamok, gazdálkodási, vállalkozási, új rendelkezések, törvények ismerete, stb), az egyéni döntések közös latolgatása, példák bemutatása, stb.;

– a helyi nyilvánosságot elősegítő folyamatok, közösségek kifejlesztése;

– az információk társadalmi értékesülésének folyamatai (helyi orgánum – újság, kábel-tévé, közösségi rádió stb. létesítése; információs decentralizáció, vagyis horizontális kapcsolatok pl. számítógéppel, stb.);

– az egyéni és közösségi művelődést-tanulást kiszolgáló szolgáltató rendszer kiépítése; a mindennapi élet minőségét fejlesztő közhasznú információk szolgáltatása (családdal, munkával, életmóddal, lakással, építkezéssel, divattal stb. kapcsolatos információk elhelyezése, stb.);

– az esztétikai környezet befolyásolása, az épített környezet hagyományhű és korszerű át- és visszaalakítása; környezetvédő- és szépítő csoportok, stb.;

– a társas szokások felelevenítése ill. megteremtése (körök, klubok, egyletek, alkalmi összejárás, stb.);

– a közösségi élet és a nyilvánosság színtereinek kiépítése, faluházak tervezése és építése, művelődési otthonok társadalmiasítása, egyesületi központok létesítésének elősegítése, stb.

Mindez gyakran úgy vetődik fel, mint egy település- vagy településrész általános fejlesztése, mert csak a munka során körvonalazódnak konkrétságukban a tevékenységek és döntik el a folyamatban résztvevők az egyes lépések sorrendjét.

Módszerünk informális beszélgetésekben keresni az optimális megoldásokat; azokat, amelyek megvalósítására a közösségben erő és szakértelem, tehát valamely belső erőforrás látszik. A megvalósuláshoz információk bevitel, hazai és külföldi jó megvalósítások felmutatása, kapcsolatok kiépítése, utazás és vendéglátás; bátorítás és megerősítés szükséges.

Mi van mögöttünk és mi áll előttünk?

Egyesületi munkánk előzménye egy több mint évtizedes, a települések társadalmi- és kulturális fejlődését segítő, közösségi szemléletű szakmai tevékenység, melyet az Országos Közművelődési Központ néhány munkatársa és számos művelődési ház igazgató, építész, szobrász, újságíró – ahogyan mi nevezünk el, a Kollégium – fejlesztett ki a „nyitott ház” és a közösségfejlesztési kísérletek során, s amelyhez az évek alatt sok együttműködő munkatárs, legkülönbözőbb foglalkozású ember csatlakozott.

E munka lényege a kezdetekkor a rehabilitáció volt: visszaadni elemi szinten a hétköznapi kultúra, a pusztá együttlét jelentőségét; megismerni és felvállalni a múlt elvetett népi-közösségi értékeit, tudatosítani történelmünket; értékke emelni az egyéni teljesítményeket és mindezeket keresztül visszaadni az emberek önbizalmát, hitét önmagukban és másokban, hogy a települések alaktalan, strukturálatlan halmazokból helyi társadalmakká váljanak.

E rehabilitációs folyamat mellett egyre erőteljesebben kérnek teret a településeken az egzisztenciális gondok. A csődbement nagyvállalatok tömegesen bocsájtják el munkásaikat és a többség csak nagyon nehezen vagy egyáltalán nem lát önmaga számára lépéslehetőséget. A közösségfejlesztési munka hangsúlyai ezért ma főleg az új egzisztencia megteremtéséhez szükséges információk, a szakemberek, a kapcsolatok kiépítésére toltak át és az ehhez szükséges tanulási folyamatokat segíti.

Egyesületünk meglehet, hogy egy új szakma első intézménye is, tevékenységének társadalmi és mozgalmi jellege mellett. Az egyesületi munka ugyanis komoly lépéseket jelentett a szakmásovási folyamat felé, mert hirtelen fellépett az egymás tanításának, a szakképzésnek és rajta keresztül a munkatársak megnyerésének, a hálózat építésének igénye is. Talán a mi példánkon keresztül is megfigyelhető egy önszerveződő folyamat intézményesülése, szervessé válása a társadalmi struktúrában.

Az Egyesület 1990 óta adja ki **PAROLA** című negyedéves folyóiratát a közösségépítés gyakorlati feladataival kapcsolatos információk továbbadására. A hosszabb, elméleti jellegű tanulmányok közlése céljából megindította a **PAROLA füzetek** című kiadványsorozatot. Ennek eddigi kötetei: **Beke Pál: Önkormányzó társadalom** (röpirat); **Gergely Attila: Intézmények építése a helyi közösségekben** (hazai teendők és nemzetközi tapasztalatok a települések társadalmi-kulturális fejlesztésében); **Közösségfejlesztő lelkészek** (interjúk katolikus lelkészekkel, szerk.: Vercseg Ilona); **A közösségi rádiózásról** (összeállítás a Közösségi Rádiók Európai Szövetségének dokumentumaiból, szerk.: Péterfi Ferenc).

Az Egyesület tevékenységének kulcsfontosságú elemei a közösségek közötti együttműködés szervezése, közösségi hálózat építése, a közösségfejlesztői szakképzés megteremtése. Az Egyesület felvette a kapcsolatot a hasonló célú nemzetközi szervezetekkel és ennek az együttműködésnek a keretében az Egyesület szervezi az ICEA (Nemzetközi Közösségi Művelődési Egyesület) 1992. évi európai konferenciáját.

A Közösségfejlesztők Egyesülete tervei

1. Egyesületünk, két további társalapítóval, Közösségi Kapcsolat néven Alapítványt hozott létre. Célja a települések gazdasági, társadalmi, kulturális életének újra-élesztése; a helyi önszervező közösségek, az önkormány-

zatok működését szakmailag segítő programok támogatása.

Szeretnénk, ha mind több minket támogató bel- és külföldi szervezetet találnánk, hogy hálózatépítési, mozgalmi és szakmászodási munkánk fejlődhesse, hogy új módszerekkel gazdagodhassunk a társadalmi igények kiszolgálása és felkeltése érdekében.

2. Új és nagyon fontos terület lesz a laikusok képzése és a nekik nyújtandó tanácsadás. Azt tapasztaltuk, hogy a közösségek, ha az életre segítő szakember kivonja magát a munkából, vezető nélkül gyakran széthullanak. A laikus fejlesztők szakmai megerősítése a civil társadalom épülésének új és hatékony módja lehet.

3. Hasonlóan széleskörű lehetőségek rejlenek az önszolgáltató csoportok életresegítésében is. Gyakran utalják e munkát az egészségügy vagy a szociális munka területére, pedig az önszolgáltatásnak prevenciós jellege is lehet – tudatos felkészülés, átképzés pl. a munkanélküliség megelőzésére, vagy bármely lakóhely-megővással-megmentéssel kapcsolatos tevékenység, stb. Bármelyik közösségfejlesztési folyamat önszolgáltató folyamat is egyben, hogy itt mégis külön foglalkozunk vele, az azért van, mert nagy tartalékok rejlenek az azonos élethelyzetű, az azonos problémákkal küzdő vagy hasonlóképpen veszélyeztetett társadalmi csoportok közötti kommunikáció megszervezésében.

4. Felkészülésünket különböző területeken folytatnunk kell: NGO- és emberi jogi képzések szervezése indokolt és nagy szükség van a már említett technikák – írásos elemzés és értékelés, interjú- és videokészítés – megtanulására is. Gondolnunk kell az utánpótlásra, minél több fiatal szakszerű kiképzésére is.

5. A szakmai konferenciák folytatása mindenképp szükséges, mert ezek a találkozások a tanulás mellett mindig új kapcsolatokat és hálózatunk bővítését is jelentik egyben. Felelősségünk van a környező országok és egyáltalán, a volt keleti blokk országai iránt is, ahol e cselekvési technikák – tudomásunk szerint – még nem alakultak ki. A tudatos tájékozódás mellett kisebb nemzetközi konzultációk szervezésére gondolunk, melyek azt a tervünket is hitelesítenék, hogy vajon érdemes-e egy közép-kelet európai információs központ szerepét felvállalnunk.

6. Nagyon sokat kell még tennünk azért, hogy az izoláció szakmai és helyi társadalmi szinteken is csökkenjen. További bel- és külföldi utazások, szakmai és lakossági cserék, konferenciákon való részvételek tehetnek sokat ezért, no és a nyelvtanulás, a bel- és külföldi képzéseken való részvétel, a külföldi szakirodalom olvasása, stb. Azon leszünk, hogy e tevékenység is terebélyesedjen.

7. Mindezeket a folyamatokat azonban csak akkor tudjuk érdemlegesen kezelni, ha munkánk nem csak szakmai, hanem mozgalmi vonatkozásával is törődünk, s ha ki-ki saját környezetében kiépíti a maga hálózatát, melyek a legkülönbözőbb foglalkozású emberek, legyenek bár laikusok vagy szakemberek, térségük fejlesztéséért fognak össze.

A közösségfejlesztők maguk is számos, főleg szakmai és egzisztenciális gondokkal küszködő emberek. A népművelők körében nagy az elbocsájtás, de az onnan kikerülők nem helyezkedhetnek el közösségfejlesztőként, mert még nincs őket alkalmazó intézmény és a frissen alakult önkormányzatok sem tudnak még erről a lehetőségről. Nagy a bizonytalanság, mint minden más területen is. Egyesületünk ezért nem tehet mást, mint teszi a dolgát, olyan mértékben, amilyenben ez lehetséges és igyekszik mindig a szélesebbkörű segítés feltételeinek megteremtése irányába vinni munkáját.

Alapinformációk:

1989. áprilisában alakult az Egyesület Dombóvárott, a Fővárosi Bíróság 356-os számon jegyezte be.

Az Egyesület csekk számla száma: 501-09068-7 OTP 218-98017 OTP Budapest I. Alagút u. 3. sz. alatti fiókja.

KÉRJÜK AZ ÉRDEKLŐDŐKET, VEGYÉK FEL VELÜNK A KAPCSOLATOT, ILLETVE TÁJÉKOZTASSÁK KÖRNYEZETÜKBEN AZOKAT, AKIK POTENCIÁLISAN TÁRSAINK LEHETNEK E TEVÉKENYSÉGBEN!

Az Egyesület választmányja: Beke Pál elnök; Varga A. Tamás ügyvezető elnök; Péterfi Ferenc és Vercseg Ilona ügyvezető titkárok.

Címünk: 1011 Budapest, Corvin tér 8.

Telefon: 201-5728, telefax: 201-5328.

A 44. MÜNCHENI kézműipari vásáron a bajor tartományi kormány aranyérmét nyerte el a kiállítás folyamán (március 14-22) felépített kerti pavilon, melyet Gerle János terve alapján a nagykőrösi Szabó Sándor ácsmester és Tóth Dénes asztalosmester készítettek el. A pavilon – a kiállításrendezők felkérésének megfelelően – a magyar organikus építészetre kívánta felhívni a látogatók figyelmét „A jövő műhelyei” címet viselő kiállításon belül.

CSENGER

Ez év tavaszán a csengeri önkormányzat felkérte a MAG-HÁZ BT-t, hogy a MAKONA és a TRISKELL Kft munkájához kapcsolódva készítse el a városközpont kertépítészeti terveit. (A beépítési tervet és néhány épület tervét 1991/3. számunkban mutattuk be – szerk.) A nyár közepére megtörtént a Hősök terének áttervezése, szeptemberre pedig elkészültek a Petőfi tér, az Ady Endre utca és a Rákóczi utca tervei is. A telepítési és parképítési munkákat még idén ősszel elkezdjük.

Csengerben a Hősök terén áll az első és második világháború halottainak emlékműve. Itt ünnepli a város az újkönyér ünnepét, államalapításunkat és október 23-át. Mindkét ünnep a megmérettetés ünnepe. Megmérettetik egy nép egészséves munkája, megmérettetik egy nép szellemi, lelki tartása.

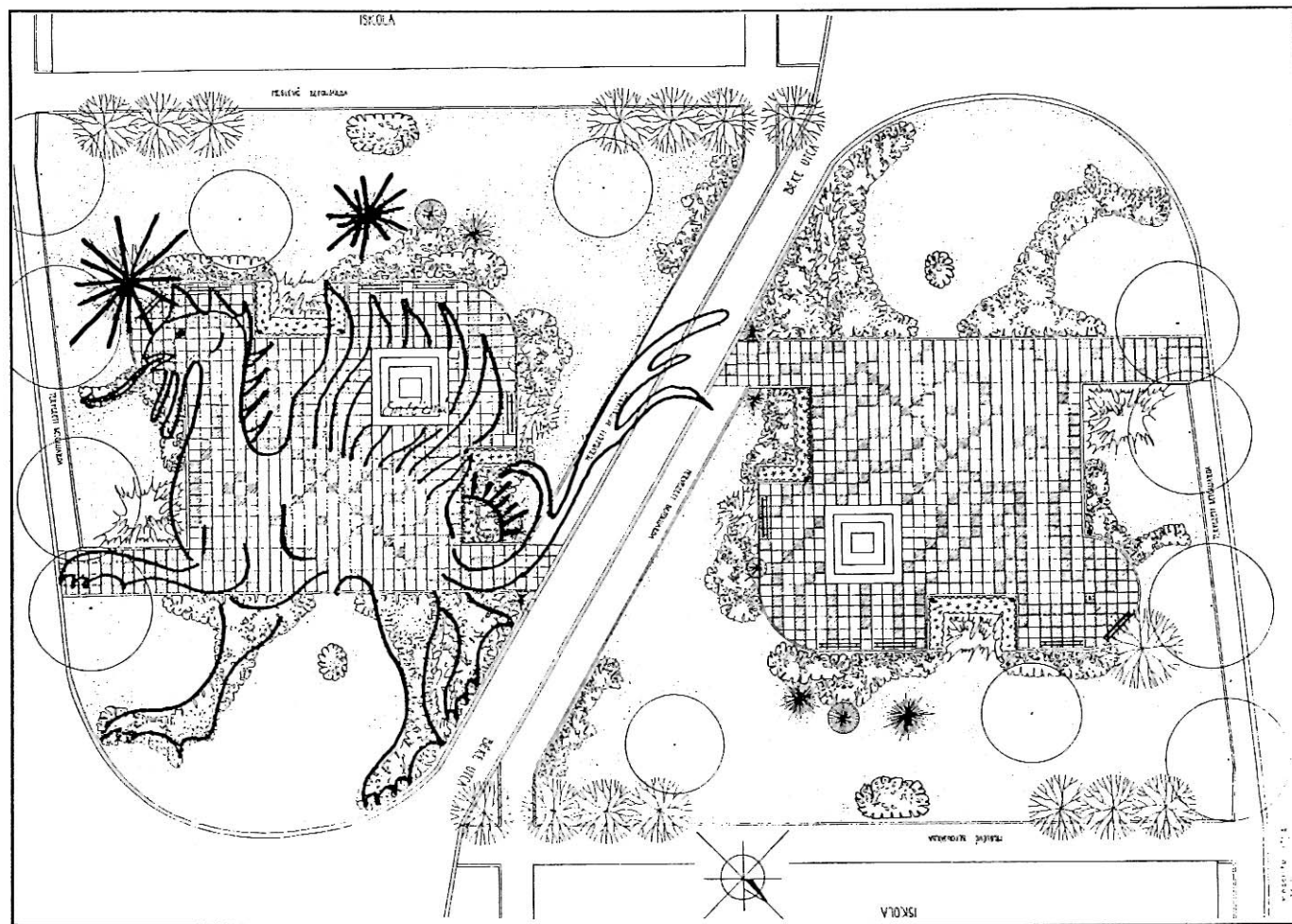
Augusztus 20-án az oroszlan átlép a szűzbe, október 23-án a mérleg – a sárkány – a skorpióba ér. A csengeri Hősök tere sárkányos tér lesz. A sárkány barlangjából előbújik (föld), pikkelyes testét végig nyalja (víz) és tüzet okád (tűz).

Nyár végén a sárkány clogadja a királylányt (a szűzet) és földalatti várába rejti. A szűz a mag, a búzamazag. Az élet magját a sárkány védi a téli fagyoktól. Majd a sárkány szárnyra kap (levegő). Mikor a földtől elrugaszkodik hátára veszi a hősöket és felrepíti őket az égbe. A hősök vére magvetés – búzamazag – az égben, a szellem világában.

A sárkány teste a burkolatból nő ki. Bal első lába mereven nyúl előre – a térre vezető úton – keresi az elveszett Életfát. Másik három lába az Ég csillagain tapos – levendulán, vadrózsán. Éles körmei a borbolya tüskéi. Farka felhajtja az égre a felkelő Napot az évkörben elsőnek nyíló sárga jázmin képeben. Tüzet okádó szája, piros nyelve – a piros borbolya – még az Égen tartja a már lenyugodni készülő Napot – az ősszel virító aranykőrist.

Müller Krisztina

EKLER DEZSŐ építészeti műveit bemutató kiállítás volt március 9 és 20 között Szombathelyen a Berzsényi Dániel megyei könyvtárban a könyvtár és a szombathelyi Narancs klub közös rendezésében. A kiállítást dr Gonda György nyitotta meg. A katalógus a kiállított rajzokból és fényképekből ad válogatást és közli Birkás Ákos festőművész Ekler Dezsővel folytatott beszélgetését és az építész munkásságát ismertető adatokat.

WALDORF LEVÉL címen 1992. januárban jelent meg az első magyar Waldorf-iskolai újság. Hosszú életet kívánunk az új lapnak. Köszöntésül és saját olvasóink tájékoztatására idézzük a beköszöntő írást, valamint Anette Stroteich óvónő vallomását:

Guttman Angéla
Beköszöntő

1988 kora őszen egy kézzel írott rejtélyes hirdetés jelent meg a solymári Templom téri bolt ajtaján. Óvodába kerestek jelentkezőket, amely nevelésében a természetes anyagok használatát részesíti előnyben, a Waldorf-pedagógiára épül és amelyet német óvónő fog vezetni.

Akkor költöttünk be még vakolatlan, parkettázatlan félig kész házukba, – ahogy ez mifelénk szokás – gyerekeinket egy belvárosi óvodába hordtuk, a Waldorf szót legfeljebb cigaretta dobozon olvastuk. Megkerestük a megadott címet, így ismerkedtünk meg a Czitan családdal, akik fokozták a hirdetés által felkeltett érdeklődésünket. Beszélgetésünk során szöbakerült, hogy a Waldorf-óvoda játékaik között nincs Lego. Leplezetlen csodálkozásunkra az volt a válasz, hogy a Lego túl szabályos, túl egyenes, túl tökéletes. Ilyen nincs a természetben. Ha fából, kőből, természetes anyagokból épít a gyerek, izgalmasabb feladatokkal találja magát szembe, mint az előgyártott tökéletes műanyag elemek összeillesztésekor. A családban őrjási viták kezdődtek, a nagyszülők elsősorban az anyagiakra hivatkozva próbálták visszatartani bennünket az újabb meggondolatlan lépéstől. A vitát azzal az érveléssel zártuk le, hogy egy hasznos biztosan lesz az óvodának: megtanulnak a gyerekek németül.

Azóta eltelt több mint három év, megváltozott körülöttünk a világ és mi is nagyon sokat változtunk. Természetesen a gyerekeink nem tudnak németül, a német óvónő tanult meg magyarul, de amit az óvodában kaptak és amit mi tanultunk, sokkal több, mint amire valaha gondoltunk volna. Sokat dolgoztunk: először a régi óvodát kellett helyrehozni. Hétfégeink úgy teltek, hogy délelőtt a saját házuk teteje alatt lógva a faszervezetet festettük, délután az óvodában a téglát hordtuk. Ezután következett az első osztály termének kialakítása, majd egy vitákkal teli nyugtalan év és után az iskola átépítése. És még a java hátra van. De akármennyit dolgoztunk, mindig láttuk, hogy tisztesség és jószándék van körülöttünk, hogy sokan erejükön felül teljesítenek, a másokat kihasználók olyan kevesen vannak, hogy szót sem érdemelnek.

Itt minden nap csodák történnek. Racionális ember lévén rá kellett jönnöm, hogy itt mérőben más törvények működnek. Mindenről, ami megvalósult, be lehet bizonyítani, hogy józan emberi számítás szerint lehetetlen lett volna meggeszínálni.

Ilyen értelemben ez az újság is – amely egyelőre nem is újság, hanem egy belső használatra szánt kiadvány – beleillik a lehetetlenségek sorába, hiszen olyan szülők készítik, akik ezideig még nem csináltak semmi ehhez hasonló. Tudjuk, hogy szükség van rá, hiszen a baráti kapcsolatok hálója – amely eddig össze tudta fogni a Waldorf-iskola és óvodák szülői közösségét – már nem elegendő, ahhoz túl sokan vagyunk. Új eszközöket, új formákat kell tehát találnunk. Erre szolgálna ez az újság. Helyet szeretnénk benne biztosítani mindazok számára, akik az iskola és az óvodák működésében érintettek.

Szívesen látjuk antropológusokat, pedagógusokat, szülőket és gyerekeket írásait. Szeretnénk közreadni programokat, megjeleníteni üzleti és apróhirdetéseket, kulturális ajánlatokat. A legfontosabbnak mindenképp azt tartjuk, hogy élő újságunk legyen, amely a problémák feltárásától és vitáktól sem zárkózik el. Terveink szerint havonta 15-én fog megjelenni a „Waldorf levél”. Az előfizetési díj, amely az alapítványba fizethető be: egy évre 500 Ft. A legszükségesebb költségek levonása után megmaradó összeget az iskolai szertárak berendezésére szeretnénk fordítani, ezért törekszünk bevételeink növelésére üzleti hirdetések közlésével.

Anette Stroteich
Miért szeretek Magyarországon lenni?

Három évvel ezelőtt, mikor Stuttgartból Magyarországra jöttem, sokak számára egy kisebb fajta szenzációt jelentett ez a lépésem: egy nyugatnémet óvónő idejön, és itt munkát vállal. Inkább a fordított irány volt megszokott, és sokan bizonyára azt

is gondolták, hogy túl nagy a feladat. Stuttgartban egy négycsoportos Waldorf-óvodát vezettem, amit öt évvel ezelőtt hoztunk létre, így tulajdonképpen nemigen kerestem a változást, változtatást.

Magyarországot csak egy rövid látogatásomból ismertem meg érettségiző koromból, de egyetlen magyar embert sem, és a magyar kultúráról sem tudtam semmit. A hangversenyeken tetszetek Kodály művei, miközben Bartók érthetetlennek és idegennek tűnt. Csak később derült ki, hogy tudtomon kívül mégiscsak ismertem egy magyart, Székely György személyében, kinek előadásai mély benyomást tettek rám: a legmodernebb antropológiai filozófusnak tartottam – de nem tudtam, honnan is származik.

Mikor 1987-ben éppen súlyos tüdőgyulladással ágyban fekvődtem, ő volt az a magyar, aki felhívott telefonon és felkért: utazzam Magyarországra és segítsek az első magyar Waldorf-óvodát létrehozni. Elfogadtam a meghívását egy magyarországi látogatásra, és már akkor éreztem, hogy az egész feladat abszurd: a magyar nyelvet nem tudtam mégcsak összehasonlítni sem semmilyen más nyelvvel, a legegyszerűbb magyar dallamot sem tudtam megjegyezni, az emberek elvárásait és reakcióit nem tudtam kiszámítani. Talán éppen, mert ilyen lehetetlennek tűnt az egész, döntöttem úgy, hogy belevágok. És ezen az első látogatáson már világossá vált az is, hogy egy csoportot kell vezetnem ahhoz, hogy a Waldorf-óvoda életét át tudjam adni, hiszen ezt elméletben érzékeltetni nem lehet.

Valamint a legfontosabbat nem szeretném kihagyni első benyomásaim sorából: az embereket. Ez alatt a néhány nap alatt megéreztem – és ez csak sejtés lehetett – az emberségnek egy formáját, ami megérintett. Azóta sok idő eltelt és sokat tanultam, nemcsak a nyelvből és a kultúrából, (élvezettel tudok már verseket olvasni és dalokat énekelni) hanem emberileg is. Nagyon sok emberrel találkoztam, akik mély benyomást tettek rám életük és munkájuk kialakításával. Majdnem mindig megfigyelhettem, hogy az idegenséget könnyű burka alatt, ami sokszor önfegyelmekkel és sebezhetőséggel párosul, az érzések hihetetlen gazdagsága rejtőzik: spontán segítőkészség, hűség és figyelem a másik ember iránt, és erős vágy az őszinteségre és jószágra. Ezek a tapasztalataim nagy hatással voltak az óvodával és az óvónő-továbbképzéssel kapcsolatos munkámra.

A Török Sándor Alapítvány kuratóriumának tagjaival együtt, akik már évtizedek óta mélyen foglalkoztak az antropológiával, és akiknek műveiben az antropológiai gondolkodás jelentenek alkotóerőt, alindultunk azon az úton, hogy Magyarországon sajátos módon élő Waldorf-pedagógiát alakítsunk ki. A feladatunk hihetetlenül nagy volt: egy volt szocialista országban az emberek valamennyire alkalmazkodtak a meglévő rendszerhez, és főleg a pedagógiában nagyon megreformáltak uralkodtak, a pedagógusoknak pedig elég volt pusztán megfelelniük ezeknek, így ma is minden más, vagy új pedagógiát csak mint egy újabb programot szeretnék kezelni. De itt másról van szó. A Waldorf-pedagógia a szabad pedagógusra épül, aki a gyermek fejlődésének szabályai szerint alakítja életét a gyerekekkel a gyerekekért. A Waldorf-óvodai mozgalom az egész világon sok-sok tapasztalattal rendelkezik már, de ha egy magyar óvónő megpróbálna a máshol kialakított szokásokat szolgálóan átvenni és nem teremtené meg saját világát, nem lehetne szó igazi Waldorf-módszerről.

Azért is tartom fontosnak, hogy óvodámmal bizonyítani tudtam: nem csak a gyerekeknek ad újat a Waldorf-pedagógia, hanem a szülőknek is lehetőséget nyújt egy új fajta közösség kialakítására. A solymári Waldorf-óvodához két csoport tartozik Solymáron és egy harmadik Budapesten a Bolyai utcában. Piliscsabán, Nagykovácsiban és Óbudán is működik egy-egy csoport. Több kerületben még újabb csoportok létrehozását igénylik a szülők. Az óvodánkból kinőtt óvónőképés arra törekszik, hogy ne kész módszereket tanítson, hanem a 63 óvónőnek szeretne lehetőséget adni arra, hogy saját magukat képezzék tudják.

A képzés tanárai nagyrészt magyarok, de vannak itt élő külföldiek is. Itt megint összekapcsolódik számomra a dolog: mi külföldiek nem valami teljesen újat hoztunk ide, hanem csak felszínre segítettük a hosszú évek itthoni munkájának eredményeit. Kiszabadítani az embereket a rájuk kényszerített eszmé- és érzésvilágból, új gondolatokkal segítve saját gondolataikat, kísérem őket az útkon – ez jelent örömet számomra. Igaz emberekkel ezen a nehéz feladaton dolgozni – ezért szeretek itt lenni.

BESZÉLGETÉS BENKŐ SAMUVAL

Kós Károly önéletrajzi írásai majd 10 év várakozás után jelentek meg tavaly karácsonykor a *Kriterion* kiadónál. (A könyvet Budapesten tervezték és nyomtatták, néhány ezer példánya itthoni forgalomba került.) A többféle trászból és azok többféle változatából nagy türelemmel, szeretettel és szakértelemmel **Benkő Samu** rendezte sajtó alá a kötetet. A már nyomdában volt kéziratot az 1983-as szélsőséges Kós ellenes támadás idején vették le a kiadási listáról, egy forradalom és egy kis további türelem kellett ahhoz, hogy mégis napvilágot lásson. A könyv elsősorban az építészek számára tartalmaz néhány, eddig ismeretlen és rendkívüli érdekességgel bíró részletet Kós pályájának első szakaszából.

Szívesen választanánk a könyvből utánközlésre egy-egy epizódot: a Malonyai házzal való találkozást, a beszélgetést Schulek Frigyessel, Pogány Móric vagy Maróti Géza jellemzését, de őszintén reméljük, hogy a kötet egésze jut el valamennyi olvasónkhoz.

Szerencsére sikerült az Erdélyi Múzeum c. újraindított folyóirat bemutatására az éppen Budapestre érkezett Benkő Samuval beszélni a kötetről és az Erdélyi Múzeum Egyesületről. Ennek a beszélgetésnek a közlésével köszöntjük az életrajzot és szerkesztőjét.

Gerle János: Kezdjük a beszélgetést magával a könyvvel. Benkő Samu: Azt már megírtam a „Beszélgetések Kós Károllyal” bevezetőjeként, hogy miképpen kerültem személyes kapcsolatba Kós Károllyal, hogyan láttam őt először Kolozsváron, mint középiskolás diák, hogyan ismerkedtem meg vele, mint Móricz-kollégista Mátyás király szülőházában, miképpen fogadott barátságába és tisztelt meg azzal, hogy hajlandó volt velem többször is az élet alapvető kérdéseiről, az ő életéről, az erdélyi sorsról, az erdélyi közéletéről, az erdélyi irodalomról, az erdélyi művészet alakulásáról, az erdélyi földművelés gondjairól elbeszélgetni. Temetésén én voltam az egyik búcsúztatója, és megítéltetésnek vettem, amikor fia, Kós András szobrászművész, a hagyatékné átnézése után engem kért meg, hogy az önéletrajzi vonatkozású töredékekből egy kötetet állítsak össze. Meg kell mondanom neked, hogy nagy örömmel végeztem a munkát. Kemény munka volt, hiszen – ahogy elmondom az utószóban, – mindenféle fogalmazványokból, különböző stádiumba eljutott kéziratokból, olykor puszta ceruzafogalmazványokból, másutt tintával letisztázott, szép, kódex-szerű lapokból vagy már gépiratokból kellett véglegesíteni a szöveget.

Úgy volt, hogy ez a kötet megjelenik Kós Károly születésének 100. évfordulójára. Erre azonban nem került sor, mert a hatalom közbeszólt. Följelentették Kós Károlyt, hogy ő egyike a román nemzet és Románia nagy ellenségeinek. A feljelentés kezdeményezője egy Raul Sorban nevű román műtörténész volt, akit itt, Magyarországon többen is támogattak és akit maga Kós Károly is segített abban, hogy 1940-ben a visszaállított kolozsvári magyar egyetemen a művészettörténeti tanszéken Felvinczi Takács Zoltán mellett tiszteletbeli tanársegéd legyen. Viszont amikor ő is be akart lépni a Barabás Miklós céhbe, azt mondta neki, hogy: „csináljátok meg ti is a magatok román egyesületét, művészi céhét, és abban dolgozzatok!” Ez a feljelentés akkor eljutott a bukaresti „Deuxième Bureau”-ba /így nevezték Ceausescu feleségének, Elena Ceaușescunak hivatalát, mely mindenféle

ideológiai kérdésben a legmagasabb fórum volt/, ahol úgy döntöttek, hogy Kós Károllynak még a nevét sem szabad leírni, ki kell radiózni mindenünnen; a könyvtárakból összeszedték a könyveit, kivonták a forgalomból a kereskedelemben még megtalálható példányokat, bezúzták a tankönyveket, melyekben a neve szerepelt és így tovább. Ezt nincs értelme tovább részletezni. Amíg tartott a rendszer, addig ez a kézirat halálra volt ítélve. (Sőt el is tűnt az eredetije. Szerencsére megmaradt a másodpéldányom.) És aztán tavaly a *Kriterion* és a Szépirodalmi Kiadó közös vállalkozásában megjelenhetett. Hála Istennek, a közönség örömmel fogadta. Karácsonykor az erdélyi karácsonyiák alatt sok helyen ez volt az ajándék, és nekem, meg kell mondanom, ennél nagyobb örömöm nem is lehetett volna. Különben én nem olvastam semmilyen sajtóvisszhangot; nem tudom hogy egyáltalán valaki valahol elvakkantott volna egy mondatot is, hogy ez a könyv megjelent, dehát nem mindig a kritikusok verik a habot, sokszor az olvasók döntik el, hogy melyik könyv tetszik nekik, és melyik nem. Ez a piac, és hál' Istennek ez a könyv a piacon, úgy látszik, nem vizsgázott rosszul.

Ugyanakkor, amikor ennek a kéziratnak a rendezésébe fogtam, láttam, hogy még lenne egy nagy filológiai kötelesség: a Kolozsvári testvérekről szóló regény elég tetemes anyagának elrendezése és annak megállapítása, hogy mi készült el belőle, melyek azok a fejezetek, amelyek nyilvánosság elé kerülhetnek. Egy ambiciózus filosz számára nagyon szép munka lenne, hogy ezt a torzóban maradt művet a két Kolozsvári testvéréről, a híres Szent György-szobor alkotóiról szóló regényt megvizsgálja és beszámoljon róla. Én erre már nem vállalkozom, mert egyéb sürgető munkákat kell elvégeznem.

Az önéletrajz sokmindent helyez olyan megvilágításba, amire azért eddig nem figyelt fel a Kós Károly-irodalom. Nagyon pontosan válaszol arra a kérdésre, hogy neki személy szerint és a körülötte kialakult baráti körnek mi volt a szerepe abban az építőművészeti újításban, amely az első világháború előtti időben Magyarországon kibontakozott. Frappáns választ kapunk arra a kérdésre is, hogy Kós Károly világnézeti alapozása mennyire építészeti fogantatású, mennyire térélményből származik maga az egész ún. transzszilvanizmus is. Ő Erdélyt mint középiskolás diák a maga természeti valóságában kirándulásokon veszi birtokba, elsősorban azoknak a kollégiumi bentlakó barátainak a segítségével, akik őt elviszik kalotaszegi falvakba és a Kolozsvár-környéki hegyekbe, a Gyulai Havasokba, az Erdélyi Középhegységbe és így tovább, utána pedig építésztársaival – elsősorban a rendkívül nagy tehetségű Zrumeckzyvel – együtt járják be Erdély különböző tájait székérrel, lóval; rajzolgatnak, és tényleg az élmény szintjén veszik birtokba Erdély építészeti emlékeit, és e birtokbavétel rendjén nem tesznek különbséget abban, hogy ezek az építészeti emlékek magyarok, szászok vagy románok alkotásai, hanem éppen arra figyelnek, hogy milyen sajátos megoldásokat találnak ebben az interetnikus térségben, melyet magyarul Erdélynek, latinul Transsylvania-nak, németül Siebenbürgen-nek, románul Ardeal-nak neveznek. Ez aztán valóban meghatározó élménye lesz Kós-nak. Szépirodalmi és közéleti munkásságát egy kis újsággal, a „Kalotaszeg”-gel kezdi el – erről is beszámol ez a könyvecske. Itt már kilép az építőművész szűk szakmai vonzásköréből, itt már szervez, ír, itt már szövetségre lép más tollforgatókkal, írókkal, közéleti emberekkel, és egyáltalán: organizátora kíván lenni ennek a kis tájegységnek, amelyet – mint most megtudjuk – szinte véletlenül választ működése teréül, hiszen néhány nappal az előtt, hogy végül is Sztánán telket vásárol, még azon töpreng, hogy esetleg Zebegényben

építené meg a maga kis azilumát, közel Budapesthez, ahol elég sok megrendelése volt, és ahol elkezdődött építőművészi tevékenysége. Nem részletezném azt, hogy ez a munka milyen frappánsan tisztázza Kósnak és a hozzá hasonló fiatal építészeknek a Lechner-féle indíttatáshoz való viszonyát, ez eléggé ismert, annak ellenére, hogy a különböző kézikönyvek és lexikonok tele vannak olyan mondatokkal, hogy, például, „Kós Károly építésze te leágazása a lechneri törekvéseknek”. Ő pontosan megfogalmazza azt, hogy Lechnert kiváló, nagy, sőt zseniális építőművésznek tartja, aki viszont a modern magyar építőművészeti stílus megteremtése érdekében tulajdonképpen zsákutcába vezette a művészetet azzal, hogy a magyar építészeti múltból csak az ornamentális hozadékot kívánta és tudta fölhasználni, és nem azokat az építőművészetre elsősorban jellemző strukturális sajátosságokat, amelyeket Kós a kalotaszegi és a székyföldi népi építészetben fedezett fel.

Gerle János: A mai – Erdély számára talán a néhány évvel ezelőttinél is válságosabb – helyzetben újra kell-e fogalmaznunk, hogy miben tekintjük életművét példaképnek?

Benkó Samu: Én továbbra is példaképnek tekintem. Kós Károly nem volt prédikáló természet. A hűségéről ő nem szép szavakat mondott és nem retorikusan kicifrázott szövegeket testált ránk, hanem egy élet példáját. Ez a példa, ez maradandó érvényű, és nem hiszem, hogy azok a fiatalok, akik ma szinte berzenkednek attól, hogy a maguk életét túlságosan közszolgálati perspektívába állítsák be, és hát eléggé gyakran hallott megfogalmazás szerint ma nem szolgálni, hanem élni akarnak, és a maguk individuumának a kibontakoztatását tekintik a legfontosabb egyéni és nemzedéki feladatnak, ne tanulhatnának belőle. A mi fiataljaink is megelégedhetnek azzal, ha oly módon bontakoztathatják ki az individuumukban rejlő értékeket, ahogy Kós Károly kibontakoztatta, elsősorban fantasztikus szorgalmával és konokságával, csak azzal, hogy – beszámolója szerint – milyen kinkeservesen tanult meg rajzolni, de megtanult! Ezzel egyrészt a mesterséghez tartozó technének jutott a birtokába, másrészt egyike lett azoknak, akik az építészeti tervrajzból egy sajátos, új grafikai műfajt teremtettek. Szinte önállósították és művészi rangra emelték az építészeti tervrajzot. Akik úgy ki tudják fejleszteni individuumukat, ahogy ő kifejlesztette építészete mellett az epikájában – az Országépítőben vagy a Varjú nemzetiségben –, és ráadásul még abban, ahogy falusi életformára adta a fejét – azok nem félhetik egyéniségüket a kollektivistá torzulástól. Mikor megkérdeztem, hogy miért vállalt földművelő életformát, akkor tiltakozott, hogy ő világeletemben értelmiségi volt – és a földdel való kapcsolatban akart ugyancsak értelmiségiként egy olyan erdélyi magatartásformát kimunkálni, amellyel bizonyította, hogy egy rossz hegyoldalon is termőre lehet fogni a köves kalotaszegi földet. Az erdélyi mezőgazdasággal foglalkozók nagy többsége, tehát a parasztság életébe úgy kívánt beavatkozni, hogy maga fogta meg az eke szarvát, meg kaszált /ami ma divatba jött: a városi emberek is hétvégén kimennek a kertjükbe vagy a hétvégi tanyájukra/, kiment Sztánára, és tehenet tartott, lovat tartott, kutyát tartott, és gyermekei fölnevelésének az alapját, a mindennapi kenyérüket is azzal teremtette elő, amit a gazdaságában megtermelt. Különben rendkívül kemény munkára fogta a gyerekeit is, ha megkérdezed Kós Andrást például, elmondja, hogy mit dolgozott ő az istállóban, mennyit járt kaszálni, Balázsból, a nagyobbik fiából Kós Károly, egyenesen agrár szakembert nevelt, és ő lett annak a híres bábonyi mintagazdaságnak a vezetője, amelyet a kisebbségi életben épp azért szerveztek, hogy ott népfiskolai módszerrel megtanítsák okszerű gazdálkodásra a felnövő új erdélyi magyar

parasztagdákat. Nagyon sok aktuális tanulni való van mindebben, és szerintem az individualizmusnak ennél nemesebb kibontakozási lehetősége nincs is. Tudniillik nem igaz az, hogy az, aki a közjó szolgálatába szegődik, az óhatatlanul szolgasorsra jut. Nemes célok szolgálatában is el lehet tölteni egy életet, felemelt fővel, egyenes derékkal, szolgálalkúság nélkül.

Gerle János: Kérlek, hogy folytassuk a mai feladattal az Erdélyi Múzeum-Egyesület megújításával kapcsolatosan.

Benkó Samu: Hát akkor személyileg is összekapcsolhatjuk, t. i. az Erdélyi Múzeum-Egyesület egykori vezetői: Bánffy Miklós alelnök, Kelemen Lajos, a levéltárak főigazgatója, Szabó T. Attila, az „Erdélyi Múzeum” c. folyóirat főszerkesztője – Kós Károly legjobb emberei közé tartoztak. Bábonyban is például az oda kimenő főiskolai hallgatóknak Szabó T. Attila volt a vezetője, ő dolgozta ki azt a faluszociológiai módszert, amellyel az ott földműves- és földmunkát is végző egyetemi hallgatók és teológusok a falu népességi és gazdasági állapotának fölmérésével, a népnyelv kutatásával, az egészségügyi helyzet megvizsgálásával és így tovább, tulajdonképpen az első ilyen erdélyi faluszociográfiai vizsgálatra vállalkoztak, annak megfelelőjeként, ahogy például Magyarországon Szabó Zoltánnak a „Tardi helyzet”-e készült. Tehát nagyon jó személyi kapcsolat volt Kós Károly és az Erdélyi Múzeum-Egyesület között. És az Erdélyi Múzeum-Egyesület mai vezetői is példát és serkentő támaszt találnak a Kós Károly-i magatartásban. Mi azt szeretnénk, hogy munkánk eredményeképp a fiataloknak az erdélyi magyarság anyagi és szellemi javainak olyan leltárát adjuk át, amelynek a birtokbavétele talán már nem lesz meg a mi időnkben, mert nagyon nehéz és hosszadalmas folyamatnak ígérkezik, de amelyről lemondani nem lehet, amit vissza kell szerezni, meg kell őrizni, lett légyenek azok dülőnevek, vagy lett légyenek azok olyan muzeális értékeink, amelyek az államosítás során a magyarság kezéből kikerültek és román állami vagyonná váltak, mégpedig oly módon, hogy még kezelésükből is kirekesztették a magyarságot. Másrészt nagyon szeretnénk, hogy a fiatal tudósnemzedék munkába állításával kutatóintézményi keretet teremtünk az erdélyi népművészet-kutatásnak, demográfiai vizsgálódásoknak, a szövetkezeti problémakörnek, az erdélyi múlttra vonatkozó történeti forrás-kutatásnak, irodalomtörténetnek, az emlékeink összegyűjtésének, konzerválásának, megőrzésének.

Szóval nagyon komplex ez a feladat, hiszen az Erdélyi Múzeum-Egyesület Erdélyben már megalakulása idején is olyan feladatokat vállalt magára, amelyeket Budapesten az Országos Levéltár, a Nemzeti Múzeum és a Tudományos Akadémia – ez a három nagy nemzeti intézmény – külön-külön és együtt vállalt, tehát a muzeális, az akadémiai és a kutatási feladatoknak ma egyedüli – de semmiképpen nem kizárólagosságra törekvő letéteményese lehetne. Azt hiszem, hogy akik ismertük még azokat a rendkívül nagy egyéniségeket, akikről már részben szoltam – Kós Károly, Kelemen Lajos, Szabó T. Attila, Venczel József –, ezeknek a férfiaknak a felénk sugárzó és ma is élő energiája olyan példa lehet, amely bennünket nemcsak kötelez, hanem egyenesen ösztönöz, és emléük olyan erkölcsi imperatívusz jelent számunkra, hogy amíg erővel bírjuk, addig vállalnunk kell a nevükkel szimbolizált ügyet.

Gerle János: Kérlek, mondj kicsit többet az Egyesület történetéről.

Benkó Samu: Hát, kérlek szépen, azt tudod, hogy amióta van erdélyi fejedelemség – János Zsigmond óta –, azóta van erdélyi művelődéspolitikai, hiszen már azokban az időkben fölmerült egy egyetemnek a szervezése, az értelmiség képzésének szükségessége; egyrészt hogy

papokkal láthassák el az egyházat, másrészt hogy állami tisztviselőkkel, jogászokkal, kancellistákkal láthassák el az állami adminisztrációt. Ezért született Báthorinak, az erdélyi fejedelemnek és a lengyel királynak egyetemalapítási terve, de ezért volt szükség Bethlen Gábor kollégiumára is, amely Gyulafehérvárott létesült, majd aztán Enyedre telepítette át Apafi fejedelem. A meg-megújuló akadémiai törekvéseknél a hangsúly hol azon volt, hogy felsőoktatási intézmény szülessen, hol azon, hogy tudományszervező, tehát tudományos akadémiai központot hozzanak létre. Apáczai Csere Jánosnak, Bod Péternek, Batthyányi Ignácnak a kezdeményezése után az első ilyen társasági eredménye az erdélyi magyar művelődésnek az Aranka-féle Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság (1791), amely el is kezdte a maga munkásságát, publikációs tevékenysége is volt; ezt újítja fel Döbrentei Gábor, amikor családi nevelőként 1814-ben Kolozsváron felelősséget érző főurak támogatásával kiadja az első erdélyi tudományos (és szépirodalmi) folyóiratot, az „Erdélyi Múzeum”-ot; ez négy évfolyamot ért meg, 1814-től 1818-ig. Magának a múzeumnak, egy erdélyi nemzeti múzeum föllállításának a gondolata a reformkori nagy nemzedéket foglalkoztatta. Bölöni-Farkas Sándorék, akik Nyugat-Európában megismerkedtek a Francia Akadémiának, az Angol Királyi Társaságnak a tudományt serkentő funkciójával, szorgalmazták Erdélyben egy ilyen intézmény létrehozását. 1842-ben kezdeményezte az erdélyi országgyűlés egy erdélyi nemzeti múzeum megalapítását, és ehhez ajánlotta fel gyűjteményét a történetíró Kemény József és unokatestvére, a természettudományokkal is szívesen foglalkozó Kemény Sámuel. Az uralkodói jóváhagyás ekkor elmaradt, de a már felajánlott nagy történelmi forrásgyűjtemény, ásványgyűjtemény, numizmatikai gyűjtemény lett a vagyoni alapja az 1859-ben Mikó Imrétől alapított Erdélyi Múzeum-Egyesületnek. Mikó Imre egy kolozsvári villával és az azt körülvevő 10 holdas kerttel járult hozzá az Egyesület vagyonához. Ez a terület az egyetemi könyvtártól kezdve a domboldalon húzódik, ma a klinikák vannak itt, ez volt a Mikó-kert, és ott volt a közepén a Mikó-villa, most még megvan alatta a Mikó-szobor. Az Egyesület megalakulása mozgósította a Mikóhoz közel álló tudós erdélyi férfiakat, Brassai Sámuel, Jakab Eleket, Gyulai Pált, Kriza Jánost; meghívták Nagykőrösről Arany János tanártársát, Szabó Károlyt könyvtárosnak, aki Kolozsváron kezdi el a régi magyar könyvek számbavételét és készíti el azt a gyönyörű nagy kiadványt, ami ma is fontos kézikönyve minden régi magyar könyvvel foglalkozó kutatónak. A könyvtár és a levéltár fejlesztése különleges szívügye volt az Egyesület vezetőinek minden időben. Ennek köszönhetően a legnagyobb magánlevéltárakat gyűjtő központi levéltára jött létre a Duna-táji térségnek, ide kerültek a különböző családi levéltárak, kisebb közületek, egyesületek ide adták be a leveles anyagokat. Létrejött a történelmi tár, a régiségtár, az ásványtár, az állattár, a néprajzi gyűjtemény, a képtár, az egyiptomi gyűjtemény; óriási vagyon volt ez, amely aztán 1950-ben átkerült román állami tulajdonba, valójában kikerült az erdélyi magyarság kezéből. Egyébként ez történt a református egyházi gondozásban őrzött Teleki-könyvtárral is Marosvásárhelyen és a katolikus egyház tulajdonában volt Batthyány-könyvtárral Gyulafehérvárott. Azáltal, hogy államosították, nemcsak egyházi tulajdonból vagy egyesületi tulajdonból került állami tulajdonba, hanem meg is szűnt ezeknek a gyűjteményeknek az önálló magyar nemzeti karaktere.

Gerle János: Most milyen lehetőségek vannak ennek a leltárnak az elkészítésére és mi a kilátás arra, hogy a jelenlegi vagyonátrendezés keretében ez a kincs újra az eredeti helyére kerüljön?

Benkó Samu: Az, hogy mi volt a vagyona az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, a többi egyesületnek és az egyháznak, jól körülhatárolható, t. i. nagyon tisztességes adminisztráció folyt valahány intézménynél. Megvannak a telegkönyvek, a leltárak, az évkönyvek, tehát az irodalomból és a levéltárakból rekonstruálható az eredeti helyzet. Hasonlóképpen megvannak azok a jegyzőkönyvek, amelyekkel az Erdélyi Múzeum-Egyesület az 1872-ben alapított kolozsvári egyetemnek bérbeadta gyűjteményeit. Mert hangsúlyoznom kell, hogy az akkori Magyarország második egyetemének azért lett Kolozsvár az otthona, mert éppen az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményei, másrészt a köréje csoportosuló tudósgárda első helyre helyezte Kolozsvárt a városok ama versengésében, hogy hol legyen az új egyetem. Egy időn túl már nem is volt vitás, hogy nem Pozsony, nem Debrecen, Szeged, Pécs, hanem Kolozsvár az a hely, ahol a Pázmány Péter alapította pesti tudományegyetem után a második magyar egyetemet is megszervezik, és ennek éppen ez volt az alapja, hogy itt mind tudományos felszerelés, mind személyi állomány tekintetében olyan tőke van, amire támaszkodni lehet. Sajnos ekkor annak az ígéretnek a fejében, hogy majd fölépül a múzeumnak egy központi épülete, az Egyesület a Mikó-kertet átadta az egyetemnek, ahol a hegyoldalon megépítették a nagy kolozsvári klinikai komplexumot. Ennek elrendezése különben teljesen megegyezik a budai János Kórházzal, még az alagsó-rendszere is hasonló. János kórházi betegként sétálgatva ámulva fedeztem fel, hogy ez a két létesítmény tulajdonképpen azonos koncepció szerint készült. Egyforma, az akkori kórházépítési koncepciónak megfelelő pavilonrendszer, igen jól megépített épületekkel.

Azután a román egyetem azzal, hogy birtokba vette 1919-ben a korábbi Ferenc József Tudományegyetemet, végül is a múzeumi gyűjteményeknek is a birtokába jutott, és bár időről-időre tárgyalások folytak az egyesületi vezetőséggel és a román hatóságok között, megegyezés nem jött létre. Az 1940-es években tisztázódott a jogi helyzet, olyképpen, hogy az Egyesület és gyűjteményei megfelelő összegeket kaptak, a magyar kormány például a 40-es években évi több mint százezer aranypengőt fizetett az Erdélyi Múzeum-Egyesület gyűjteményeinek használatáért, amellyel azokat fel lehetett frissíteni, ki lehetett egészíteni, korszerűt konzerválási módszereket lehetett bevezetni, kiadványokat és közleményeket lehetett kiadni. 1940-ben Teleki Pál kezdeményezésére létrejött az Erdélyi Tudományos Intézet. Egészséges munkamegosztás alakult ki az egyetem, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és a Tudományos Intézet között mind a tudósutánpótlás, mind a kutatás és a muzeális gyűjtés területén. Nagy művek jelentek meg, az Intézet reprezentatív kiadványa volt például Balogh Jolán „Az erdélyi reneszánsz” című munkája, a magyar tudomány egyik remekműve. Ugyanígy a Múzeum-Egyesület támogatta azt a gyönyörű kutatási pásmát, amit Bíró József, a művészettörténész vállalt fel. Budapesten Birót a nyilasok már meggyilkolták, amikor Kolozsváron még utalványozták számára a Múzeum-Egyesület támogatását. Ilyen címen szerepelt a témája: „A guberniumi Erdélyi művészete”. Bíró Józsefről nagyon sok szöveget hallottam Kelemen Lajostól, aki nagy pártfogója volt.

Gerle János: Milyen lehetőség van ma az egyesületi vagyon visszaszerzésére és tevékenységének kibontakoztatására?

Benkó Samu: Itt két dolgról van szó: Romániában egyrészt eddig elég kevés történt a pártállamiság lebontására. Mi azt hittük például, hogy a görög-katolikus egyház visszaállításával és rehabilitálásával elkezdődik egy olyan folyamat, amelynek következményeképpen az egyházak is, és a különböző testületek, szövetkezetek,

hangsúlyoznám, hogy régi szövetkezetek, régi tudományos és közéleti társaságok is visszkapják azokat az anyagi javakat, amelyeket eloroztak tőlük. Pillanatnyilag az a helyzet, hogy nem adták vissza a görög-katolikus egyház templomait, iskoláit, és épületeit sem. Mit várjunk mi, magyarok, amikor azt a román nemzeti intézményt, amely megszülette a „Nagy Románia”, nevezetesen a dáko-román kontinuitás elméletét /mert ennek eredeti kidolgozásában elsősorban a Bécsét és Rómát járt görög-katolikus teológusok jártak az élen/, nem érte még az a méltányos jóvátétel, hogy visszaadják az elvett javait. Ugye, a sztálinista politika pontosan azért állt rajtuk bosszút, mert ők szervezettelég Rómához tartoztak. Amikor még ez a jóvátétel sem kezdődött el, hogy az így sérelmet szenvedett románokat rehabilitálják, akkor még nagyon messze van az, hogy sorra kerüljünk mi is. De ez, szerintem, csak idő kérdése, amennyiben előbb-utóbb leépítődik ez a nacionalista-paternalista államrendszer. De egyelőre görcsösen ragaszkodnak ahhoz, amit így megszereztek. Hát egy hajdani polgári román politikusnak nem jutott volna eszébe, hogy ilyen magyar nemzeti javakat vonjanak be román tulajdonba... Hát mit mondtak volna a memorandum-per szerzői vagy Maniuék, és Vaidéák, ha mondjuk a nagyváradi görög-katolikus püspökség vagy a bácsfalvi román érsekség könyveit elveszi a magyar állam? Ez abszurdum. Én minderre mindig azt a példát említem, hogy a mai napig is, ha az unitárius püspök lapozgatni akarja a vallásalapító Dávid Ferenc kézíratait, akkor el kell mennie a Román Akadémia kolozsvári fiókja elnökéhez és engedélyt kell kérnie, hogy a tőle elvett Dávid Ferenc-kéziratokat ő, mint ennek az egyháznak a legfőbb szolgálója, lapozgathassa. Ez az abszurdumok világába illik, de sajnos az abszurdumokat a mi nemzedékünknek megadatott megélni.

Gerle János: Ebben a „hivatalosan” abszurd helyzetben azonban az emberek együttműködése ehhez az abszurditáshoz képest egy valóságos kapcsolatrendszer hozhat létre... Működik-e ilyesmi?

Benkó Samu: Persze! És nyilvánvaló, hogy itt előbb-utóbb okos kompromisszumoknak kell születniük. Nyilván senki nem gondol arra, hogy most már szét kell szedni a meglévő gyűjteményeket. Ezeknek először is jogilag el kell ismerni a tulajdonosát. Mondjuk a Farkas ucában lévő akadémiai könyvtár esetében – ahová odavitték a református kollégium könyvtárát, az unitárius kollégium könyvtárát, a piarista liceum könyvtárát, a ferencesek könyvtárát, a balázsfalvi érsekség könyvtárát, a szatmári püspökség könyvtárát és így tovább – először is elismerik, hogy igenis, ezek az ebben az épületben itt lévő anyagok ezeknek és ezeknek a hagyományos intézeteknek a tulajdonai. Ezeket nem kell szétszedni, most nagyon jól vannak, hála Istennek, ezek megmaradtak – együtt lehet ezt kezelni. Csak együtt kell gondoskodni ennek a kezelőszemélyzetről, ennek a kezelőszemélyzetnek az utánpótlásáról, hogy ebben a kezelőszemélyzetben – mert a gyűjteménynek mondjuk a 70%-a magyar nyelvű könyv – ennek megfelelően legalább 20-30% magyarul tudó kezelő is legyen.

A politika a kompromisszumoknak az útja. Szóval mi még nem jutottunk el odáig, hogy ezekről a kérdésekről, hogy úgy mondjam, egyáltalán kompromisszumokat köthessünk. Tudniillik mind az egyetem, mind általában a szellemi élet területén a román értelmiségiek részéről – most nem akarok általánosítani – van egy versenyhelyzettől való félelem. Tehát még a klasszikus grozai időben is úgy volt, hogy ha mondjuk egy üzemben a legrátermettebb mérnök történetesen magyar volt, az lehetett aligazgató, de az igazgató az már eo ipso a román kellett hogy legyen. Ezzel a szemlélettel nem lehet nagyon messze beutazni Európába, de hogy mi mikor

érkezünk be Európába, azt én nem tudom. Egyelőre ez az „Európa”-jelző is egy kicsit olyan, mint az első világháború utáni „wilsoni gondolat”; naivitás gyors változást, csodát várni tőle. Az, hogy merre fordul Európa, az elsősorban gazdasági kérdés, és a marxizmusból azért annyit tanulhattunk, hogy a társadalom életében meghatározó szerepe van a gazdaságnak, márpedig a gazdasági életet integráció nélkül elképzelni nem lehet. A nekidühödött új-nacionalizmus Európa-szerete az értékelőállítás mechanizmusából következő kényszerítő hatásokra azért mégiscsak el fog csitulni valamikor.

Gerle János: Milyen mértékig szükséges önállónak lenniük az erdélyi tudományos szervezeteknek, túl azon, hogy a létező országhatár miatt ennek természetesen van jogi indoka, milyen mértékig kell ezeknek összekapcsolódnuk hasonló magyarországi intézményekkel?

Benkó Samu: Az egész európai átalakulás egyik alapvető feltétele az, hogy a *testületiség* meghatározó elvként érvényesülhet. Ez azt jelenti, hogy – nevezük municipalitásnak, nevezük általában autonómiának – az a szövetkezet, az az egyesület, amelyik létrejön, vagy mondjuk hamvaiból föltámad, az tényleg öngazgató, a maga ügyeit intéző testület legyen. Most, sajnos, a leszegényedettség állapotában vagyunk, amikor például az erdélyi magyarság kezéből nemcsak a műkincseit, hanem a termelőeszközeit, a földjét, a bankjait, a szövetkezeit, a gyárait is kivették. Mert hogy volt ez a kisebbségi időben, a két világháború között? Egy magyar bankár azt mondta: kérem, közcélra adok ennyi és ennyi pénzt – ma nincs ilyen. Tudod te, hogy mennyire szegény ma az erdélyi magyarság? Nekünk most 1200 tagunk van, de sokuknak komoly nehézséget okoz az 500 lej tagdíj kifizetése. Minekünk nyugdíjas tanárok irtak levelet, hogy nagyon szeretik azt, amit csinálunk, de nem tudják ezt az 500 lejt kifizetni. Na most, mi vállalkozók nem vagyunk, egy tudományos egyesület amióta világ a világ, mecenatura nélkül nem létezik, mint ahogy a modern szépirodalom is pártfogóra szorul. A „Nyugat” soha nem létezett volna, ha Hatvány báró a cukorgyár jövedelméből akár személyesen Ady Endrének, akár a szerkesztőségnek nem adja le az obulusokat, de ugyanígy volt ez a különböző tudományos kiadványok esetében is. Az „Erdélyi Múzeum”-nak a folyóiratnak például a létezését tette lehetővé a két világháború között Was Ottilia /ő különben Kemény Zsigmondnak volt a nagy szerelme, s aztán nem is ment férjhez/ azzal, hogy a kolozsvári főtéri házát végrendeletileg az Erdélyi Múzeum-Egyesületre hagyományozta. Anyagi bázisra feltétlenül szükség van ma is, és én nagyon örvendek, hogy létrehozták éppen itt, Budapesten a Gróf Mikó Imre Alapítványt (az Alapítvány csekk számlaszáma: 227-02384). Kérjük, hogy a nyugatra szakadt erdélyiek és a magyarországiak, akik az erdélyi szellemi életet készek támogatni, ide juttassák el adományaikat. Támogatásuk anyagi háttere lesz kutatómunkánknak, lehetővé teszi, hogy kiadványokkal jelentkezessünk és egyáltalán azt, hogy szerény keretek között, az erdélyi magyarság és általában a Dunatáj javát szolgáló tudományos tevékenységet folytassunk. (Az Erdélyi Múzeum új folyama megindult már, az első szám bemutatójára március 2-án került sor Püski Sándor könyvesboltjában, ahol a folyóirat megvásárolható.)

Budapest, 1992. február 17.

VÁNDORISKOLA

A Kós Károly Egyesülés Vándoriskoláját 1989 őszén indította útjára, avval a szándékkal, hogy fiatal építészek két-három évig különböző építészirodákban dolgozva, Mesterek mellett tanulják és gyakorolják szakmájukat.

Ekkor hirdettük meg első pályázatunkat, melynek eredményeként kilenc hallgatót vettünk fel. Ez az első évfolyam most közzelodik a vándorlás befejezéséhez és a diplomázáshoz. Mostanra heten maradtak közülük: Balázs Péter, Engelmann Tamás, Krizsán András, Mohay Gábor, Rácz Tamás, Römer Károly és Sziklai Ákos (évfolyam képviselő). Mohayné Farkas Ibolya gyermekáldás miatt szakította meg vándorlását 1991 nyarán, Révfalvi Juditot, – mivel nem jelentkezett félévhalasztása után –, kizártuk a vándoriskolából.

1991 őszén másodízben hirdettük pályázatot és a jelentkezők közül öt hallgatót vettünk fel, így most első félévét tölti Halas Iván, Holecz János, Kovács Gábor (évfolyam képviselő), Litkei Tamás és Popovics Mónika.

A jövőben is szándékunkban áll minden évben öt-hat fiatal felvenni vándoriskolánkba, ezért 1992-ben is meghirdetjük pályázatunkat. A gördülékeny működés érdekében és a kialakult gyakorlatot rögzítendő, kidolgoztuk a vándoriskola működési rendjét is.

MŰKÖDÉSI REND

1/ A KKE. Vándoriskolájába évenként meghirdetett pályázat útján lehet felvételt nyerni. A felvett hallgatók az Egyesülés építészirodájában (vagy más tagszervezetinél) dolgoznak hat-hat hónapot, s így vándorolva egyik cégtől a másikhoz öt félévet töltenek el öt különböző helyen, ebből legalább három szemesztert vidéken.

2/ A vándorokat mindegyik építészirodában a helyi feltételek szerint alkalmazzák. A vándoriskolás mellé mindegyik irodában Mestert jelölnek ki, aki meghatározza munkáját, ellenőrzi, segíti, tanítja. A munka meghatározásánál fokozatosságra kell törekedni, figyelembe véve, hogy a vándor hányadik félévét tölti. A Mester határozza meg az anyagi juttatás módját és mértékét, tekintettel a megélhetés és lakhatás (pl. albérlet) költségeire. A félév elteltével a Mester értékelő levelet ad, melyben értékeli a vándor munkáját.

3/ A vándorlás váltásainak időpontjai: október 1., és április 1., melyektől eltérni egy-két hétnél többel nem lehet. A következő félévi beosztást a félévek elején állítják össze az évfolyamok képviselői a vándoriskola titkárával egyeztetve. A választásnál az öregebb vándorok előnyt élveznek. A fogadó tervezőiroda lehetőség szerint segítséget nyújt a lakhelykereséshez.

4/ A vándorok a tervezési munkán kívül részt vesznek tárgyalásokon, hatósági egyeztetéseken, művezetéseken, valamint figyelemmel kísérik és megismerik az alkalmazó tagszervezet gazdasági felépítését és működését.

5/ A vándorok részt vesznek az adott városban szervezett szabadiskolai rendezvényeken és a negyedévenkénti konferenciákon, valamint a Mesterük által ajánlott egyéb eseményeken és a részükre szervezett találkozókön. Az előadásokról jegyzeteket készítenek, melyet vándorkönyvükben őriznek. A rendezvényekkel kapcsolatos költségeket az alkalmazó iroda fedezi.

6/ A vándoriskolások tevékenységükről vándorkönyvet vezetnek melybe gyűjtik munkáikat, rajzaikat, fényképeket, jegyzeteiket, Mestercik értékelő leveleit, felvételi pályamunkájuk másolatát és egyéb dokumentumokat. Minden új helyen a vándorkönyvet és az előző Mester értékelő levelét be kell mutatni.

7/ A vándorok évfolyamonként egy képviselőt választanak, akik képviselik érdekeiket az Egyesülés előtt és tartják a kapcsolatot a titkárral. Ezenkívül összeállítják a félévi váltások beosztását, megszervezik közös tevékenységüket és elvégzik a szükséges egyéb szervezési feladatokat.

8/ A vándoriskola végén a vándorok diplomamunkát készítenek ill. mutatnak be, melyet az Igazgatótanács képviselői előtt védenek meg. A diplomamunka tárgyát a vándor választja meg, mely lehet a vándoriskola alatt készített vagy feldolgozott terv, felépült épület, ill. erre az alkalomra készített munka. A vándorok diplomamunkájuk és vándorkönyvük alapján az Egyesülettől az iskola elvégzését igazoló Oklevelet kapnak.

9/ A vándoriskola működésével kapcsolatos javaslataikat, véleményüket mind a Mesterek, mind a vándorok a titkárhoz nyújthatják be.

PÁLYÁZAT A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS VÁNDORISKOLÁJÁRA

A pályázatra beadandó anyagok:

a/ kivonat a pályázó eddigi munkáiból, minden fontosnak ítélt tevékenységről (a bemutatás formája kötetlen)

b/ egy erre az alkalomra tervezett épület, építmény, gondolat terve; az építmény funkciója az ábrázolás módja és kidolgozása kötetlen (nagysága maximum 1500 lm³)

A pályázatok beadásának határideje: 1992. szeptember 1. 12 óra A pályázatokat az Egyesülés tagjaiból alakított Kuratóri-

um előtt kell személyesenismertetni 1992. szeptember 5-én, szombaton 10 órától. A Kuratórium szeptember 8-ig dönt a felvett pályázókról. Összesen hat pályázó felvételére van lehetőség.

Pályamunkák beadása, ismertetése és részletes információk: SALAMIN FERENC, a vándoriskola titkára, AXIS Építésziroda, 1037 Budapest, Zay u. 3. T.: 168-6060/191; (címváltozás esetén: 1.: 115-1154)

AXIS (Bp.)
BIOKÖR (Bp.)
Deák László (Szolnok)
DÉVÉNYI ÉS TÁRSA (Pécs)
F.Ö. ÉS G.N. (Kecskemét)

FORMA (Keszthely)
KAPOSTERV (Kaposvár)
KÖR (Bp.)
KUPOLA (Bp.)
KVADRUM (Bp.)

MAGHÁZ (Bp.)
MAKONA (Bp.)
MINŐSÉG (Bp.)
NOÉ (Debrecen)
PAGONY (Bp.)

PARALEL (Bp.)
Sáros László (Bp.)
TRISKELL (Bp.)
WEILERTERV (Pécs)

KÓS KÁROLY EGYESÜLTÉS

A tartalomból:

Bemutatkozik az AXIS Építésziroda

Vélemények a velencei építészeti biennáléről

Molnár Géza: Az ártéri gazdálkodás IV. rész

Nagy Emilné: A magyar ösvallás és a kereszténység

Pap Gábor: Kappadókia barlangszentélyei

Beszélgetés Benkő Samuval Kós Károlyról és az Erdélyi Múzeum-Egyesületről

